

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1980

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1979-1980. E.J. Brill,
Leiden 1981

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003198001_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Anna Roemers Visscher: de tiende van de negen, de vierde van de drie

In 1808 liet de bekende literatuur- en historievorscher mr. Jacobus Scheltema een boekje verschijnen over *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher*, dat hij opdroeg 'Aan de Nederlandsche Vrouwen'. Die opdracht is begrijpelijk want Scheltema deelt mee dat zijn betoog 'de goedkeuring van verstandigen' had mogen verwerven, 'vooral van *Vrouwen*' die aanwezig waren 'bij de openlijke Vergadering van de Maatschappij der Nederduitsche Letterkunde', waar hij zijn verhandeling had voorgelezen. Ik mag niet zeggen dat ik een gedegen onderzoek heb ingesteld naar de rol die vrouwen in onze Maatschappij gespeeld hebben, maar dit is wel de eerste uitlating die ik ken over hun tegenwoordigheid bij openbare vergaderingen, uiteraard bij deze gelegenheid alleen als toehoorderessen, hoe 'verstandig' dan ook in Scheltema's ogen. Pas vele jaren later begint in die situatie verandering te komen. Zoals te doen gebruikelijk is in dit soort gevallen, begint men met honorabele uitzonderingen. Vrouwen mochten geen leden van de Maatschappij zijn, maar heel verdienstelijke vrouwen konden wellicht wel voor het erelidmaatschap in aanmerking komen. En zo lezen we in de Handelingen van 1870 dat de heer Wolters en vijfentwintig andere leden hebben voorgesteld het honorair lidmaatschap aan te bieden aan mevrouw A.L.G. Bosboom-Toussaint. Het verslag gaat verder: 'De Voorzitter herinnert aan hetgeen in de jaarlijksche Vergadering van 20 Juni 1861 heeft plaats gehad. Met handhaving van het reeds bij herhaling erkende beginsel dat voor het *gewone* lidmaatschap geene namen van vrouwen voegzaam op de Candidatenlijst kunnen gebracht worden, heeft het Bestuur vrijmoedigheid gevonden het gedane voorstel krachtig te ondersteunen, met het oog vooral op de uitnemende persoonlijkheid van de vrouw, wie men hulde wil bewijzen.' Bij acclamatie wordt daarop besloten tot het bedoelde huldebetoon aan mevrouw Bosboom-Toussaint. De noodoplossing werkt enkele tientallen jaren: Lina Schneider verwerft het erelidmaatschap in 1872, Adèle Opzoomer wordt in 1880 honorair lid. In 1890, zo lezen we in de Handelingen, wordt weer eens gevraagd 'waarom op de Candidatenlijst de namen ontbreken van zoovele dames, die met gelukkigen uitslag zich aan de beoefening der Letterkunde wijden'. Het antwoord luidt 'dat zulk eene voordracht zou zijn tegen de wet'. 'Herziening der wet op dit punt blijft mogelijk, maar of zij wenschelijk is, schijnt aan

het Bestuur eene niet gemakkelijke vraag'. Maar in 1892 is het dan zover. De heer Van Eck heeft het voorstel gedaan artikel 12 lid 2 te doen vervallen 'ten einde ook aan talentvolle vrouwen op het gebied der Nederlandsche Taal- en Letter-, Geschied- en Oudheidkunde de gelegenheid te openen, om als gewone leden der Maatschappij te worden opgenomen.' Het bestuur heeft op dit punt geen eenstemmigheid kunnen bereiken zodat de voorzitter op de algemene vergadering ermee moet volstaan het voor en tegen op te sommen en de vergadering te wijzen 'op het ingrijpende van het voorstel, de groote betekenis ervan voor de geschiedenis der Maatschappij en den ernst, waartoe het bij de gedachtenwisseling en straks bij de stemming vermaant'. Met grote meerderheid van stemmen (vijftig tegen achttien) wordt het voorstel aangenomen. In 1893 worden de eerste vrouwelijke leden gekozen, in 1894 valt de toenmalige voorzitter de eer te beurt dat hij zijn toespraak beginnen mag met 'Dame en heren'. Uit die jaarrede kunnen we enigszins opmaken welke bezwaren in het veld gebracht zijn tegen de aanwezigheid van vrouwen bij 'een Vergadering van louter Heeren'. De voorzitter wijst er immers op dat van 'haar plaats nemen aan onze zijde' geen schade te verwachten is 'voor der heeren vrijheid in spreken en doen. Wat onwielvoegelijk zou zijn in het gezelschap van verstandige en eerbare vrouwen, komt ook niet te pas waar wij zijn onder mannen [...] Wij maken zelfs geen uitzondering voor de schijnbaar onschuldige liefhebberij van zoovelen, het rooken. Wij laten dit natuurlijk voortaan in onze vergaderingen [...].'

Zo is dan blijkbaar door toedoen van de vrouwenleden onze Maatschappij geworden wat ze nu al weer zo lang is: een eerbiedwaardig gezelschap waar geen onvertogen woord valt, en waar op openbare vergaderingen niet gerookt wordt. Ik heb mij deze korte terugblik gegund omdat ik er toch wel even de aandacht op wilde vestigen dat ik als eerste vrouwelijke voorzitter van onze Maatschappij voor u zit: tweehonderdveertien jaar na haar oprichting, honderdtien jaar nadat het eerste vrouwelijke erelid werd benoemd, achtentachtig jaar nadat het voorstel om vrouwelijke leden toe te laten, is aangenomen. Wat men ons gezelschap ook mag verwijten, niet dat het op onverantwoorde wijze bij de maatschappelijke ontwikkelingen vooroploopt.

Ik keer terug tot mijn uitgangspunt, Scheltema's studie over Anna en Maria Tesselschade. Het leek me niet ongepast, na honderdtweeënzeventig jaar, nogmaals in een jaarvergadering van onze Maatschappij aandacht te

vragen voor de eerste vrouw in onze literatuur die in haar rol van vrouwelijk auteur door haar tijdgenoten bewonderd en gefêteerd is, Anna Roemers Visscher. Juist op die officiële kant van haar literator-zijn wil ik vandaag de aandacht vestigen. Hoe functioneerde Anna in het literaire wereldje van Nederland, hoe heeft het letterlievend publiek haar door publikaties van haarzelf maar vooral van anderen leren kennen, en dan wel met name in haar ongetrouwde periode toen ze in de letteren het meest naar voren trad. Die aandacht voor haar officiële rol, haar bekendheid naar buiten dus, maakt dat ik alleen gedrukt materiaal uit de betrokken periode in mijn betoog betrek en dus bepaalde, toen alleen in handschrift bekende, gedichten van bij voorbeeld Huygens en haarzelf buiten beschouwing laat.

Het eerste lofdicht op Anna Roemers Visscher dateert uit 1599 of zelfs een tijdje daarvoor en heeft derhalve betrekking niet op de gevierde dichteres, maar op de dochter van Roemer Visscher, laten we zeggen zo'n vijftien of zestien jaar oud, heel huiselijk hier 'Anneken' genoemd. Het is een sonnet van de in 1599 gestorven Hoornse arts Petrus Hogerbeets, gepubliceerd in diens postuum uitgegeven bundel Latijnse en Nederlandse gedichten van 1606.¹ Het uiterst gewrongen gedicht voert het motto 'obedientibus' en gaat dan ook over de deugd van de gehoorzaamheid, uitgangspunt voor alle deugden, en door Anneke blijkbaar op voorbeeldige wijze aan haar jongere zusters voorgeleefd. Men zou dit gedicht bijna symbolische waarde kunnen toekennen. Hogerbeets laat immers duidelijk zien wat de uitgangspositie van de begaafde Anna was: die van een meisje en draagster van de vrouwelijke deugd bij uitstek, de gehoorzaamheid. In het befaamde boek van Ruth Kelso, *Doctrine for the lady of the Renaissance*, kan men nalezen hoe eigenlijk alle autoriteiten op het gebied van de opvoeding en vorming der vrouw die gehoorzaamheid centraal stellen, eerst die aan de ouders, dan die aan de man.² Hoe begaafd een vrouw ook mocht zijn, in de allereerste plaats werd van haar die obedientia verwacht. Het doet er natuurlijk niet zo veel toe of Anna nu werkelijk een toonbeeld van gehoorzaamheid was, van belang is dat Hogerbeets het hierover heeft, en nergens anders over, zelfs als hij een gedicht richt tot een dochter van Roemer Visscher die nu juist bekend stond om de liberale opvoeding die hij zijn dochters heeft gegeven. We weten dat uit het verslag hieromtrent in de *Memorabilia* van Ernst-Brinck: Roemer Visscher heeft drie dochters 'die alle in seer fraye exercitien sijn opgetoogen, connen seer fray musique, schilderen, in glas snijden, ofte graveren, refereyn maken, emblemata te inventeren, alderley manufacturen van borduren, ook goet swemmen, en

het sich geleert hebben in haer vaders tuyn, alwaer een grachte met water was extra urbem.³ Zo'n beeld maakt duidelijk hoe Anna kon worden wat ze was. Weliswaar was ze als vrouw gehandicapt, gepredisponerd nu juist tot die deugd die er allermint toe uitnodigt eigen wegen te gaan, maar anderzijds dochter van een vader die wèl van de betreden paden durfde afwijken, ook waar het de opvoeding van zijn dochters betrof. Ik zal hier niet ingaan op alle kunsten die Anna en haar zusters beoefend hebben, en me beperken tot die ene door Brinck genoemde, het *emblemata inventeren*. Anna's oudste werkzaamheid op dit gebied is, voorzover we weten, haar bewerking van de *Cent emblèmes chrestiens* van Georgette de Montenay. Die vertaling is bijgeschreven in een exemplaar van 1602, hetgeen ons een datum post quem verschaft.⁴ Ik ben echter geneigd aan te nemen dat de bewerking later gesteld moet worden, misschien zo omstreeks de tijd van Brinck's bezoek in 1612 aan de familie Roemer Visscher - dan heeft die haar nog met de *emblemata* bezig kunnen zien.⁵ De vertaling is bij Anna's leven nooit gepubliceerd. Dat is wel het geval met een ander emblematisch werk waarbij men meent dat Anna betrokken heeft kunnen zijn, de *Emblemata [...]amatoria* van Otto Vaenius die in 1608 verschenen zijn te Antwerpen met bijschriften in drie talen, waaronder het Nederlands. Op grond van het feit dat in de slotregel van het laatste Nederlandse bijschrift Anna's zinspreuk in de vorm van 'Ghenoegh meer dan te veel' voorkomt, heeft men de Nederlandse bijschriften wel aan Anna toegeschreven. Hoe graag ik natuurlijk een belangrijk werk aan het oeuvre van mijn heldin toegevoegd zie, toch moet ik bekennen deze toeschrijving dubieus te vinden, met name om Portemans' argumenten contra.⁶ Hoe dit ook zij, het is toch door haar emblematische werk dat Anna in wijde kring bekendheid heeft gekregen.

Om dat nader aan te tonen, moet ik met u gaan lezen in een bundel waarvan steeds meer duidelijk is geworden dat hij van centraal belang is geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse letterkunde, de *Nederduytsche poemata* van Daniel Heinsius, door de goede zorgen van Petrus Scriverius in 1616 verschenen.⁷ De uitgave van dat boek is een gebeurtenis geweest. Allen die in literatuur geïnteresseerd waren, hebben deze bundel vol spanning gelezen. Ik behoef daarop hier verder niet in te gaan: het is voldoende bekend hoe inspirerend het gewerkt heeft dat de internationaal befaamde Neolatijnse dichter en hooggeschatte geleerde Daniel Heinsius zijn Nederlandse werk van voldoende belang achtte om de publikatie ervan te aanvaarden. Ook voor de literaire reputatie van Anna Roemers is dit werk, zoals duidelijk worden zal, van beslissende betekenis geweest. Het

bevat namelijk een gedicht *Aan de eerbare ende konstrijcke lonckvrou Anna Roemer Visscher* dat grote indruk heeft gemaakt.⁸ Voor een modern lezer is aanvankelijk niet goed te begrijpen waarom dat zo is geweest. Voor ons gevoel vloeit het gedicht over van cliché's. Anna wordt 'de Minerva van ons landt' genoemd, de tiende muze, de vierde van de gratiën. Maar het verdient natuurlijk wel de aandacht dat Anna inderdaad de eerste vrouw was op wie dergelijke termen ook maar enigszins van toepassing konden zijn. Daarmee vergeet ik niet het bestaan van Hadewijch of Anna Bijns, en evenmin wil ik zeggen hun kunstenaarschap lager aan te slaan dan dat van Anna. Maar pas Anna leefde in de periode van de Renaissance, eerst zij kon op de wijze als Heinsius dat doet in klassieke termen verheerlijkt worden. Haar bestaan bewijst dat Nederland nu inderdaad het niveau van de antieken bereikt heeft: hier is een vrouw die met de hoogste titels van het kunstenaarschap kan worden aangesproken. Cliché's voor ons, waren dat voor de tijdgenoten nog niet - ik hoop dat zo dadelijk te kunnen laten zien.

Eerst wil ik het gedicht van Heinsius kort met u bekijken. Het steeds weerkerende thema erin is Anna's goddelijkheid. Dat begint al meteen bij de eerste regels wanneer ze wordt aangesproken:

Godin die by den stroom des Amstels sijt geboren,
Van Phoebus seer bemint, van Pallas uytverkoren,
Geboren als ick meen, en menich man gelooft,
Niet uyt u moeders schoot, maar uyt u vaders hoofd.

Met dit laatste compliment - tevens een eerbetoon aan vader Roemer - is Anna dan tot de Hollandse Pallas of Minerva geworden. Al haar vaardigheden passeren vervolgens de revue - ik laat dat nu maar rusten. De hoogste lof komt haar toe wanneer ze

als de mannen doen, maackt een verstandich boeck.

Blijkens de uitweiding die dan volgt over de hierogliefenkunst van Egypte, heeft Heinsius hier inderdaad haar emblematisch werk op het oog.⁹

Haar hemelse afkomst blijkt vervolgens uit het feit dat de muzen, ja Venus zelf, haar bij haar geboorte op aarde kwamen begroeten. Van de hemelse muze Urania heeft ze het meest willen leren. Altijd was haar aandacht omhoog gericht; ze kende de sterrenbeelden en hun betekenis. Het blijkt wel dat ze in de hemel thuishoort: haar plaats is bij de deugdzame zaligen aan de Melkweg. De ijdelheid der mensen wordt door haar veracht. Kortom, Heinsius noemt haar

In vrouwelicken schijn schier meerder als een mens.

Dat is de duidelijkste uiting van de divide et impera-politiek die ik eerder ook al bij onze Maatschappij signaleerde: men maakt een bepaalde vrouw los van haar sexe en kan haar dan veilig hemelhoog prijzen. Zo had Heinsius al eerder geschreven:

Het spinnewiel, de spil, en is niet dan voor sinnen
 Die trecken naer het graf, en anders niet beminnen
 Dan tijdelicken loon, niet die door eer en lof
 Verheffen haeren geest, en vliegen uyt het stof.

Op Heinsius' ode volgt een reactie van Anna, de eerste maal waarschijnlijk dat werk van haar gedrukt is, in elk geval de eerste maal dat dat herkenbaar gebeurt. Met even vaardige alexandrijnen als die van Heinsius, wijst Anna de toegezwaaide lof af: ze beschouwt zich volstrekt niet als tiende muze, vraagt integendeel de negen zusters om kracht om de onverdiende eer af te wijzen. Ze weet maar al te goed - en veronderstelt dat van Heinsius ook - dat zulke overdreven loftuitingen 'het gebruyck van aertige Poëten' zijn en niet serieus genomen moeten worden. Dat Heinsius in een repliek zijn gelijk blijft volhouden, is een te verwachten reactie en levert ons geen nieuwe gegevens op.

Zoals gezegd is het feit dat Anna in de *Nederduytsche poemata* zo'n belangrijke plaats heeft gekregen, van beslissend belang geweest voor haar literaire faam. Keer op keer zien we andere dichters op de visie en formuleringen van Heinsius teruggrijpen.

In chronologische volgorde is dan eerst Jacob Cats aan de beurt. Vanaf 1618 tot 1623 hebben Anna en hij in druk literair contact met elkaar gestaan en die relatie heeft interessante gedichten opgeleverd. In verband met Anna's literaire reputatie verdient het zeker vermelding dat ze opnieuw een stapje verder in de dichterlijke openbaarheid treedt door onder haar naam Anna Roemers een drempeldicht te publiceren in Cats' embleembundel *Silenus Alcibiadis*, beter bekend als *Sinne- en minnebeelden*, in 1618 te Middelburg verschenen. Voor het eerst - de formulering is vaak op leven en werk van Anna van toepassing - voor het eerst valt ook een vrouw de eer te beurt uitgenodigd te worden een lofdicht te schrijven ter aanprijzing van een nieuw boek. Anna verkeert in goed gezelschap: de rij lofdichters wordt geopend door niemand minder dan alweer Heinsius. Het ligt voor de hand dat Anna haar best ervoor gedaan heeft goed voor de dag te komen. Ten slotte was ze, door haar optreden in Heinsius' bundel, iemand van een zekere faam geworden en het zou pijnlijk zijn wanneer ze niet aan

de verwachtingen zou voldoen. Nu, intellectueel staat het gedicht in elk geval op hoog niveau. Met aan de Stoa herinnerende formuleringen zingt Anna de lof van de Rede; die zal de fouten van de jeugd verdrijven en vervolgens de mens inzicht geven in het verschil tussen schijn en wezen, hem leren evenwichtig te zijn en bevrijden van allerlei hartstochten. Die Rede ook moet de mens ten slotte van de wereld af naar God voeren. Het is ook daarom een knap gedicht omdat het, hoewel een eigen lijn volgend in de geserreerde lof van de Rede, tevens naar de opzet van Cats' bundel verwijst, waarin immers wijsheid gegeven wordt voor de drie stadia van het mensenleven, jeugd, middelbare leeftijd en ouderdom. Met dit gedicht heeft Anna zich aan het publiek laten zien als een intellectueel begaafde vrouw die niet ten onrechte zo door Heinsius in de hoogte gestoken is.

Nog in dat zelfde jaar schrijft Cats op zijn beurt een gedicht voor Anna, en wel het vers waarmee hij zijn tweede bundel *Maechden-plicht* (Middelburg 1618) aan haar opdraagt. Er zou van dit gedicht veel te zeggen zijn, onder andere in verband met Cats' visie op de vrouw,¹⁰ maar ik wil me hier maar tot één aspect ervan beperken, namelijk de echo's op het gedicht van Heinsius die erin te horen zijn. Omdat de lof voor Anna voor ons zo cliché-achtig is geworden, vallen om zo te zeggen, de duidelijkste overeenkomsten haast het minst op. 'Ghy wert ghenoeemt, 't is waer, de thiende van de Neghen', zo klinkt het bij Cats, en in eerste instantie is men geneigd daarover heen te lezen: natuurlijk, de tiende muze. Maar nogmaals, Heinsius was de eerste die het zei, en Anna was de eerste van wie het gezegd kon worden. En dan wordt Cats' uitspraak 'Ghy wert ghenoeemt' ineens heel concreet een verwijzing naar Heinsius' tekst, zeker wanneer hij daar twee regels later op volgen laat: 'Ghy wert ghenoeemt, 't is waer, de vierde van de Dry' (de vierde gratie dus) en verzekert dat in Anna alleen de gaven van allen zijn uitgestort, precies wat ook Heinsius had gezegd. Er zijn ook minder letterlijke, maar daarom zeker niet minder betekenisvolle overeenkomsten: ook Cats ziet Anna als iemand die deel heeft aan de hemelse gaven, ook hij ziet haar, in een speelse uitweiding over een vrouwelijke hoogleraar, als een deskundige op het gebied van de hemelverschijnselen.

In 1620 trad Anna dan eindelijk voor het voetlicht met een heel boek waaraan haar naam verbonden werd, haar nieuwe uitgave van de *Zinnepoppen* van haar vader, door haar herschikt, enigszins uitgebreid en van bijschriften in poëzie voorzien, terwijl ze soms ook Roemers proza wat gewijzigd heeft.¹¹ Aan dit werk gingen twee lofdichten vooraf, één van Cats waarin Anna als toonbeeld van ouderliefde wordt voorgesteld, en een

van Vondel, *Ode op de gheboorte van onze Hollandtsche Sappho Anna Roemers*. Gezien de aanleiding, de bewerking - vakbekwaam weliswaar - van een bestaand boek, lijkt Vondels lof op onze Hollandse Sappho misschien overdreven. Maar ook zijn gedicht moet geplaatst worden in de door Heinsius geïnaugureerde traditie: ook bij Vondel is Anna tot een symbool geworden, het symbool van de geleerde en kunstvaardige vrouw, die laat zien dat nu ook Nederland de gunst der goden geniet. Dát Vondel het lofdicht van Heinsius met aandacht gelezen heeft, is zonneklaar. Zijn ode is, zoals de titel ook aangeeft, een geboortedicht en een groot gedeelte van het gedicht bestaat uit een vertelling hoe goden, godinnen en muzen het jonggeboren meisje komen begroeten en haar voorspellingen doen over haar schitterende toekomst. De WB-commentator noemt dit motief een navolging van Catullus' carmen 64 waar de Parcen op de bruiloft van Peleus en Thetis een heilwens zingen voor de toekomstige zoon van het paar, Achilles. Het geeft al te denken dat de commentator hierop moet laten volgen: 'De inhoud is bij Vondel natuurlijk heel anders'.¹² Inderdaad, de overeenkomst tussen beide gedichten is minimaal, en het ligt dan ook veel meer voor de hand te veronderstellen dat Vondel het gegeven van de gelukwensende hemelingen heeft ontleend aan Heinsius die in zijn gedicht voor Anna een aantal regels aan precies dit zelfde thema heeft gewijd. Trouwens, Vondel noemt Heinsius ook *expressis verbis* als een van de lofdichters van Anna, wanneer hij in de toekomstvoorspelling van de 'Rey der Hemellien' de dichters de revue laat passeren die haar zullen prijzen.

Vondel volgt Heinsius eveneens wanneer hij de nadruk legt op het uitzonderlijke van dit optreden van een dichterlijke vrouw en gaat met zijn isolatie-pogingen zo ver dat hij een verbaasde lezer laat uitroepen:

dit's geen maeghd, noch van 't gheslacht der Vrouwen,
't Is MARO die hier zinght, 't is CATO die hier spreeckt.

Een ander motief van Heinsius heeft Vondel op een mijns inziens interessante manier omgebogen, misschien zelfs zo dat daardoor een enigszins polemische teneur is ontstaan. Heinsius had, u zult het zich herinneren, Anna om haar geleerdheid, wijsheid en deugd letterlijk de hemel in geprezen. Ook Vondel wijst de weg omhoog in de laatste strofe van zijn gedicht:

Maer uytghelezen Maeghd! vermids der grooten gunsten
En 's levens ydelheyd verdwijnt met alle kunsten

Vergaep't u niet aen 't geen dat schielick zal vergaen.
 Wilt met uw schrand're geest niet hier beneden marren,
 Maer altijd hoogher gaen, en zweven na de starren.
 En Hemelwaerts 't gezicht als een SIBILLA slaan.

Ga ik te ver wanneer ik hier lees dat Vondel in deze regels het in Heinsius' gedicht volstrekt ontbrekende christelijke element invoert, dat hij erop attendeert dat zelfs de 'kunsten' tot het domein van 's levens ydelheyd' behoren? Is het niet van belang dat hij Anna in de laatste regel als een sibylle ziet? Dat was nu juist een vrouwenfiguur waarin heidense en christelijke wijsheid verenigd waren. Ook hier is de annotatie van de WB onvoldoende en daardoor misleidend: 'profetes vóór Kristus, onder de heidenen'. Hier had bij behoren te staan dat de sibyllen ook een rol in de christelijke traditie hebben gespeeld, bij voorbeeld omdat ze de geboorte van Christus hebben voorspeld. Niet voor niets zijn ze op de zoldering van de Sixtijnse kapel afgebeeld en mag in het *Dies irae dies illa* de derde regel luiden 'teste David cum Sibylla'.¹³

Mocht ik met deze interpretatie van Vondels afsluitende regels gelijk hebben, dan zou Anna het zeker met de strekking ervan ééns geweest zijn. Ze heeft de kunsten gediend en geëerd, maar ze hebben voor haar niet de hoogste waarden in het leven betekend. Het is kenmerkend voor haar dat ze altijd zichzelf en haar werk kon relativieren, ik gaf u er al een voorbeeldje van in haar reactie op Heinsius' lof en er is meer te noemen.

Toch heeft ze zich met een zekere welwillendheid nog een paar jaar de rol van exemplarische kunstenaress laten aanleunen. Soms wordt van haar naam een gebruik gemaakt dat op misbruik gaat lijken, zoals in het geval van de anoniem opererende auteur van *De Roemster van den Aemstel* (na juli 1622) die sterk de indruk tracht te wekken dat Anna bij zijn lofdicht op de Amstelstroom betrokken is, niet alleen door de naamspelende titel, maar ook doordat hij de tekst grotendeels aan een maagd Anna in de mond legt.¹⁴

De Leidse student Johan van Heemskerck heeft het ongetwijfeld als een sieraad van zijn debuutbundel *Minnekunst* (1622) beschouwd dat hij daarin kon opnemen een *Eer-dicht, ghesonden aen Ionck-vrouw Anna Roemer Visschers, als zy my met hare Sinne-poppen begift had*. Ik behoef dat hier niet nader te bespreken. Het herhaalt de ons nu genoeg bekende lof op Anna, maar is interessant omdat Van Heemskerck met zoveel woorden Anna's bestaan aanvoert als bewijs voor de stelling dat Holland nu aan de beurt is voor een

periode van bloei in kunsten en wetenschappen en daarmee de rol van Griekenland heeft overgenomen.¹⁵

Nog eenmaal treedt Anna als literator op de voorgrond in de verzamelbundel de *Zeeusche nachtegael* (Middelburg 1623), bewonderd en gevierd. Maar het maakt althans op mij de indruk alsof de literatuur, of liever het literaire wereldje voor haar niet zo belangrijk meer is. Haar eigen bijdragen aan de bundel zijn deels pretentieloze luchtige gedichten, deels psalmberijmingen. Ze poseert allesbehalve als de grote dichteres. Wanneer ze zich herinnert dat ze Cats nog heeft beloofd een gedicht te schrijven, gaat ze verder:

Ick creech Pen, Inck, Pampier, en setten my tot schrijven,
 Ten eersten wouw het boeck niet open leggen blijven.
 De pen most zijn versneen, en 't pennemes was plomp,
 In plaets van pen sneet in mijn hant een diepe slomp.
 't Papier sloeg claddich deur: in d'inc was gom noch luyster.
 'k En had geen snuyter, en mijn kaers die brande duyster.
 De suster van de doot die sleepte myn nae bedt.
 Dus, ô geleerde Vrient, soo werde ick belet.

En wanneer ze dan eenmaal slaapt, adviseert Besinning haar over haar gedichten:

Houtse bedect
 Soo wert ghy niet benijt, gelastert, noch begett.¹⁶

In februari 1624 is Anna in het huwelijk getreden met Dominicus Booth van Wesel en met hem verhuisd uit Amsterdam naar de Wieringerwaard. Sinds die tijd heeft ze in het openbare literaire leven eigenlijk geen rol meer gespeeld, al heeft ze voor zichzelf en vrienden nog wel poëzie geschreven. Het zou mij niet verbazen wanneer dat terugtrekken een bewuste keuze is geweest. Dan zouden de hierboven geciteerde regels meer betekend hebben dan de ons uit de zeventiende eeuw zo bekende bescheidenheidsoptiek.

De door mij op deze wijze beschreven buitenkant van de literaire loopbaan van Anna Roemers Visscher heeft enkele merkwaardige aspecten. We hebben een ongetwijfeld begaafde en kunstzinnige vrouw ontmoet die ondanks de beperkingen die haar vrouw-zijn voor haar meebracht, haar artistieke gaven ruim heeft kunnen ontplooiën.

Anderzijds kunnen we ook vaststellen dat het niet ondanks, maar dank zij haar vrouw-zijn was dat ze een tijd lang een tamelijk belangrijke rol in

het literaire leventje van Holland en Zeeland heeft gespeeld. De lof van Heinsius heeft haar tot de tiende muze, de vierde gratie, de Nederlandse Minerva gemaakt, en andere dichters - Cats en Vondel heb ik als voorbeelden genoemd, maar er zijn er meer -¹⁷ hebben die lijn gevolgd. Ze hebben Anna daarmee een faam toegekend die niet wezenlijk in overeenstemming was met haar literaire kwaliteiten. Maar voor een symbool doet dat er ook niet zo veel toe. Het bewijst wel hoe een artistieke reputatie letterlijk gemaakt kan worden.

Anna heeft naar het mij toeschijnt op dit alles wijs gereageerd. Ze beheerste het handwerk van de poëzie zeker niet slechter dan veel mannelijke tijdgenoten, ze hechtte ook zeker waarde aan haar werk. Dankzij de facsimile-uitgave van een handschrift van haar, het zogenaamde *Letter-juweel*, kunnen we zien met hoeveel zorg en hoe fraai gecalligrafeerd ze haar gedichten in een bundeltje verzamelde.¹⁸ Maar tot publikatie is de Hollandse Sappho toch nooit overgegaan. Anna heeft zichzelf gekend, geweten dat ze niet tot de artistiek groten behoorde, en daarom ten slotte ook geweigerd nog langer als het in superlatieven bezongen symbool van de begaafde uitzondering te fungeren.

Met het signaleren van deze zeldzame bescheidenheid, bij mannen en vrouwen, verklaar ik de jaarvergadering van de Maatschappij voor geopend.

M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN

Eindnoten:

- 1 *Petri Hogerbetii Poematum Reliquiae*, Hornae Westfrisorum 1606. Het tweede deel wordt gevormd door *Duytsche gedichten, die behouden zijn, van D. Peter Hogerbeets*.
- 2 Ruth Kelso, *Doctrine for the lady of the Renaissance*. With a foreword by Katharine M. Rogers. Urbana, Chicago, London 1978, p.44 en p.96-97 (eerste druk 1956).
- 3 Aangehaald in F.A. ridder van Rappard, *Ernst Brinck* [...], Utrecht [1867].
- 4 Anna Roemers Visscher, *Alle de gedichten*. Ed. N. Beets, I, Utrecht 1881, p.6-112.
- 5 In januari 1608 heeft Hooft twee gedichten aan Anna gewijd waarin hij wel haar schoonheid en kunstzinnigheid, maar niet haar poëtisch vermogen bezingt. *Gedichten van P.C. Hooft*. Ed. P. Leendertz Wzn. en F.A. Stoett, I, Amsterdam 1899, p.67-69.
- 6 De meest recente literatuur: K. Porteman, *Miscellanea emblematica* in *Spiegel der Letteren* 17, 1975, p.167-175; H. de la Fontaine Verwey, *Uit de wereld van het boek*, III: *In en om de 'Vergulde Sonnewyser'*, Amsterdam 1979, p.119-120 en noot 11 op p.127.
- 7 P. Tuynman, *Petrus Scriverius, 12 January 1576-30 April 1660* in *Quaerendo* 7, 1977, p.4-45.
- 8 Ik citeer naar de editie *Dan. Heinsii Nederduytsche poemata* [...], Amsterdam 1618, p.36-39. Anna's reactie staat op p.39-40, Heinsius' dupliek op p.40.
- 9 Zie onder meer L. Volkmann, *Bilderschriften der Renaissance; Hieroglyphik und Emblematik in ihren Beziehungen und Fortwirkungen*, Leipzig 1923.
- 10 Over dit gedicht is een studie in voorbereiding.
- 11 *Roemer Visschers Zinne-poppen, alle verciert met rijmen, en sommige met proze, door zijn dochter Anna Roemers*, t'Amsterdam [zonder jaar]. Gezien het feit dat Cats' drempeldicht nog over een levende maar zieke Roemer Visscher spreekt en dat achterin de bundel Hoofts grafschrift op Roemer is opgenomen (gestorven februari 1620) is het aannemelijk dat deze editie kort na het overlijden van vader Visscher verschenen is.
- 12 *De werken van Vondel*, II, Amsterdam 1928, p.392-395.
- 13 Vergelijk bij voorbeeld D. Kuijper Fzn., *Een astrologische sibyllenspreuk*, Amsterdam, 1977.
- 14 *De Roemster van den Aemstel*. Ed. Werkgroep van Utrechtse Neerlandici, Utrecht 1973, p.11-12 en p.15 (Ruygh-bewerp 3).
- 15 *Pub. Ovidii Nasonis Minne-kunst* [...] *Met noch andere minne-dichten ende mengel-dichten* [...], Amsterdam 1622. In de tweede druk van 1626 heet het gedicht *Hollantsche bottigheys verdediging aen Anna Roemer Visschers*. Het is in verband met Anna's artistieke reputatie opmerkelijk dat van haar enkele bijdragen in *alba amicorum* bekend zijn, waarin ze als enige of

bijna enige vrouw figureerde. Aan het album amicorum van Johan van Heemskerck droeg ze het volgende distichon bij: T'geluck en hangt niet aen t' volckx Oordel onbedacht,/Geluckich is hij! die hem Selfs Gheluckich Acht. De spreuk legt opnieuw getuigenis af van haar stoisch gekleurde levenshouding, ontleend als ze is aan Seneca, *De remed. fort.* 6, 10: Felix est non, qui aliis videtur, sed qui sibi. Voor andere bijdragen in alba uit deze periode zie *Alle de gedichten*. Ed. N. Beets, II, p.93 en H. de la Fontaine Verwey (zie noot 6) p.142-143.

16 *Zeeusche nachtegael* [...], Middelburgh 1623, p.18-19.

17 Jacob van Zevecote, Heinsius' neef en vurige bewonderaar, reageert na de lectuur van de trits gedichten in de *Nederduytsche poemata* met een bewonderend gedicht *Aen Daniel Heins en lonckvrouw Anna Roemers*, waarin hij vaststelt dat inderdaad Anna wel een tweede Minerva moet zijn, want anders: 'Hoe soud' een vrijsters hert de ydelheyt verachten/En vliegen in de locht met hemelsche gedachten' et cetera. Gepubliceerd in *Nederduytsche dichten*, Leiden 1626, p.169. Vergelijk *Alle de gedichten*, II, p.15-20. Een tweede reactie is afkomstig van de terecht onbekend gebleven Balthasar Gerbier uit 1618, afgedrukt in *Gedichten van Anna Roemers Visscher ter aanvulling van de uitgave harer gedichten door Nicolaas Beets*. Ed. Fr. Kossmann, Den Haag 1925, p.7-8. Ten slotte verdient ook Hooft de aandacht. In zijn sonnet *Aen loffre Anne Roemer Visschers mij een loose perrujck gemaect hebbende* van 1621 zinspeelt hij duidelijk op Heinsius' gedicht (r. 4-5) in de passage waarin hij Anna met Pallas vergelijkt:

'K had hooren zingen wel, dat uw' geboort geschiedt
Was uyt een bekkeneel, daer ghy door heenen stiet,
En met het breyn, als zy, gewaepent quaemt te vooren.

Dit gedicht werd voor het eerst gepubliceerd in Hoofts *Gedichten* van 1636, p.231. Op diezelfde bladzij staat ook, ik vermeld het volledigheidshalve, het veel bekendere sonnet *Zoo 't u met diamant lust op het glas te stippen*, waarin Hooft Anna complimenteert dat zij 'den dichten 't eeuwigh leeven' schenken kan.

18 Anna Roemers Visscher, *Letter-juweel*. Ed. C.W. de Kruyter, Amsterdam 1971.

Levensberichten

Berend van den Berg

Kornhorn 14 februari 1911-Driebergen 7 juli 1979

Toen de Utrechtse oud-hoogleraar in de Nederlandse taalkunde Van den Berg op 7 juli 1979 stierf, had hij nog geen jaar van zijn emeritaat kunnen genieten. Voor een werkzaam man, wiens werk zijn lust en zijn leven was, betekende dat een bijna symbolische afsluiting: rust is hem nauwelijks vergund geweest.

Berend van den Berg werd op 14 februari 1911 te Kornhorn (gemeente Grootegast) geboren, waar zijn vader hoofd van een school was. Hij was het oudste kind in een gezin van vier kinderen, twee jongens en twee meisjes. Doordat het gezin in 1923 naar 's-Gravendeel verhuisde, bezocht Berend van daaruit de christelijke HBS in Dordrecht, waar hij in 1928 eindexamen deed. Hij ging in Leiden Nederlandse taal- en letterkunde studeren, gelijktijdig werkend voor het staatsexamen gymnasium A, dat hij in 1931 behaalde. In 1934 studeerde hij af, waarna aanvankelijk de werkloosheid hem wachtte, zoals voor zovelen in die dagen. Het lukte hem echter na enige tijd een betrekking te krijgen als huisleraar bij de Nederlandse consul, Luden, te Londen, waar hij van september 1936 tot oktober 1937 zorg droeg voor de opleiding van twee Nederlandse pupillen. In deze tijd bereidde hij zijn proefschrift *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied* voor, waarop hij op 10 juni 1938 bij prof. dr. G.G. Kloeke te Leiden promoveerde. In dat jaar lukte het hem ook een betrekking als leraar Nederlands te vinden: in oktober 1938 werd hij verbonden aan het Rotterdamsch Lyceum. In Rotterdam leerde hij aan de balie van de Gemeentebibliotheek Renée C.H. Freni kennen; in 1940 trouwden zij. Uit hun huwelijk werden drie kinderen geboren: twee dochters en een zoon.

Inmiddels was ook de oorlog over Nederland gekomen. Het gezin bleef gespaard voor direkt oorlogsgeweld, maar wel werd bij de razzia van 10 november 1944 Van den Berg naar Duitsland gedeporteerd, vanwaar hij reeds tegen Kerstmis met een ziekentransport mocht terugkeren: een Italiaanse arts had hem afgekeurd voor de kwaal die hem toen het leven al bemoeilijkte: maagklachten, later nog verergerd door een hartziekte. Maar ook in deze jaren al werkte hij door: na lessen te hebben gegeven aan een avond-HBS aanvaardde hij in 1954 een benoeming als docent aan de School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag, een functie die hij tot 1969 vervulde. Het leraarschap in Rotterdam verwisselde hij met ingang van fe-

bruari 1956 voor een leraarschap aan het Stedelijk Gymnasium te Haarlem. Zes jaar later volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij op 15 oktober 1962 zijn inaugurele rede hield onder de titel *Enkele waarnemingen betreffende de zinsbouw in het Nederlands*.

Tot zover is dit een weinig opvallende levensloop te noemen: hoeveel docenten, lectoren en hoogleraren zijn geen zoons van hoofdonderwijzers! Hoe normaal was het niet dat een leraar promoveerde en hoe gewoon was ook niet de werkloosheid in de crisistijd van kort voor de oorlog. Iets minder gewoon was echter een benoeming tot hoogleraar, in die tijd een grotere onderscheiding dan nu en stellig een uitverkiezing tot een veel aantrekkelijker werkkring dan nu! Maar hoewel het doorstromen van het leraarschap naar het hoogleraarschap geen uitzondering was, het gebeurde alleen maar met de coryfeeën in een vak en als zodanig mag Van den Berg beschouwd worden. Hij was niet alleen een leraar die met plezier zijn beroep uitoefende en goed met de leerlingen kon omspringen, maar ook iemand die in zijn vak een vooraanstaande positie wist in te nemen. Dat was al begonnen met een drietal artikelen over dialectologische onderwerpen, die hij al vóór zijn promotie publiceerde. Die liefde voor de dialectstudie heeft hem nooit verlaten, evenmin als zijn diepgaande belangstelling voor de historische taalkunde. Dit aspect van het vak kwam natuurlijk vooral tot zijn recht bij Van den Bergs MO-lessen in Den Haag en tijdens zijn jarenlange werkzaamheid als examinator in de examencommissie Nederlands MO-B. Maar daarnaast had ook het - toen nog zo genoemde - VHMO zijn aandacht. Daarvan getuigen zijn *Beknopte Nederlandse spraakkunst* die in 1952 voor het eerst verscheen en die vier maal herdrukt werd, en een aantal artikelen over zinsontleding en woordvolgorde die typisch in de dagelijkse praktijk van de leraar-Nederlands hun oorsprong vonden. De belangrijkste publikatie uit deze tijd is echter stellig de *Foniek van het Nederlands* geweest; de eerste druk verscheen in 1958 en het werk vormde toen al een praktisch leerboek voor studenten en MO-cursisten. Het is dat gebleven tot de laatste druk van twintig jaar later, maar hoe anders is die achtste druk van 1978 in vergelijking tot de eerste! Van den Berg is nooit moe geworden zijn werk te herzien en bij te werken om het aan te passen aan de eisen van zijn tijd. *Foniek* werd voor velen een begrip en het werd de naam van een vak: een combinatie van fonetiek en fonologie, waarvoor Van Haeringen deze nieuwe term 'foniek' had voorgesteld, die door Van den Bergs titel algemeen aanvaard raakte.

De benoeming tot hoogleraar te Utrecht betekende voor Van den Berg een erkenning van zijn wetenschappelijke verdiensten en tevens de mogelijkheid zich geheel en al aan de Nederlandse taalkunde te wijden. Het hoogleraarschap bracht ook nieuwe contacten en vooral die met de studenten gingen hem goed af. Hij hield een spreekuur voor zijn studenten aan huis en ook tentamens nam hij thuis af. De gemoedelijkheid van de ervaren leraar sloeg bij de Utrechtse studenten goed aan en hij had er, samen met zijn vrouw, genoeg in leden van de kring van neerlandici De Tafelronde thuis te ontvangen. Het was niet ongewoon dat studenten in tamelijk groten getale op Van den Bergs verjaardag verschenen, een nogal opzienbarende gebeurtenis voor iemand die zelf als oud-Leidenaar alleen maar een veel vormelijker en gereserveerder type studenten had leren kennen.

Aan de gezelligheid kwam echter van lieverlee een einde, en wel door verschillende oorzaken. Vooreerst nam het aantal studenten na enkele jaren steeds sterker toe, wat persoonlijke contacten noodzakelijkerwijs tot een minimum terugbracht, maar bovendien voltrokken zich aan de universiteit veranderingen van sociale aard, die studenten en docenten soms als partijen tegenover elkaar deden staan. Dat hele complex van veranderingen dat onder de naam 'democratisering' de geschiedenis zou ingaan, manifesteerde zich vooral als 'een spel van zinnen van Meest Al die om inspraak roepen' - om het wat letterkundig te zeggen -, maar die inspraak had bij tijd en wijle gevolgen die moeilijk te verteren waren voor een doorgewinterd neerlandicus als Van den Berg was.

Men dient bij dat alles in het oog te houden dat de studie in de neerlandistiek aan de Nederlandse universiteiten decennia lang onveranderd was gebleven. Iemand die in - laat ons zeggen - 1964 universitair Nederlands ging studeren vond vrijwel hetzelfde studieprogramma op hem wachten als dat van 1939 of zelfs wat Annie Romein in haar memoires *Omzien in verwondering* schetst. Daar moest nu ineens van alles aan veranderd worden, deels door wensen van bovenaf die in steeds hernieuwde modellen (in Y- of I-vorm) aan de zo nodig geachte herprogrammering gestalte moesten geven, deels door inspraak van onderaf: ook de studenten hadden hun wensen, wensen die ze niet zelden al bij voorbaat voor hun docenten onverteerbaar maakten door ze als eisen te poneren. Nu vielen achteraf beschouwd die Utrechtse studenten-Nederlands best mee; ze waren zelfs heel redelijk en welwillend in vergelijking met de onvermurwbare bezetters die sommige andere universiteiten teisterden. Maar dat nam toch niet weg dat er soms turbulent vergaderd werd en op één van die eindeloze,

rokerige avondbijeenkomsten in het Instituut De Vooyo, toen pas sinds kort aan de Emmalaan gevestigd, was er één student die uiterst welbespraakt een stroom van grieven en verwijten over de hoofden van de docenten uitstortte, die al naar hun aard rood van woede of bleek van afgrijzen dit alles aanhoorden. Op dat moment stond Van den Berg op uit het hoekje waar hij stilletjes had gezeten en sprak op vaderlijk-verwijtende toon tot de charismatische redenaar: 'Maar Adri...!' Dat had een volkomen onverwacht effect: het verzet verdween als sneeuw waar men kokend water over giet, de vergadering verliep geheel en al, en na korte tijd was het Instituut De Vooyo al weer in nachtelijk duister gehuld. De woorden 'Maar Adri...!' werden onder de stafleden legendarisch; het werden gevleugelde woorden die veel geciteerd werden en steeds opnieuw de milt kittelden. Maar die woorden waren ook kenmerkend: voor de invloed van een vaderlijk man, die met een oprechte vermaning al dat revolutionaire elan tot zijn ware proporties terugbracht: die student bleek ineens niet zo kwaad en iedereen voelde achter de eenvoud van dat vermaan de persoonlijkheid van een wijs man. Want dat wás Van den Berg.

Toen dan die democratisering in wat geordender banen terecht was gekomen, werd het er niet makkelijker op. Het getij bleek niet meer te keren: overal in den lande werd geducht aan de historische component van het vak geknabbeld en ook de historische taalkunde werd drastisch gereduceerd. Het was voor Van den Berg niet makkelijk het vak dat hem lief was, tezienineenschrompelen, maar studenten die nog nooit met die historische grammatica kennis hadden gemaakt, wisten in vertegenwoordigende lichamen zoveel stemmen te winnen dat die historische grammatica een steeds kleinere plaats in het studieprogramma kreeg. En ook met de taalkundige interpretatie van oudere teksten ging het die kant uit. Zo kwam het dat twee werken op dit gebied eigenlijk geheel buiten het onderwijs om hun ontstaan vonden: de *Inleiding tot de Middelnederlandse syntaxis* van 1971 en het *Retrograad woordenboek van het Middelnederlands* van 1972. Vooral met dit laatste werk, dat grotendeels door de computer geproduceerd werd, maar waartoe Van den Berg het initiatief had genomen, verplichtte hij alle morfologen die historisch materiaal nodig hebben, aan zich.

Intussen behield ook de moderne taalkunde zijn aandacht. In de eerste jaren van zijn hoogleraarschap hield hij zich vooral bezig met problemen van de Nederlandse woordvolgorde. Uit een kritische evaluatie van Van der Lubbes woordgroepleer groeide een nieuwe, lineaire benaderingswijze van de syntaxis, die Van den Berg in een reeks artikelen uiteenzette en die

hij ook in praktijk trachtte te brengen via de vierde druk van zijn *Beknopte Nederlandse spraakkunst*, denkkelijk de enige schoolgrammatica waarin vrij expliciet op de woordgroepleer wordt ingegaan. Het tekent de man en de taalkundige dat hij de moed opbracht dit zelf ontwikkelde systeem (met zijn terminologie) weer te laten varen. Na aanvankelijke aarzeling aanvaardde hij de uitgangspunten van de generatief-transformationele grammatica en hij bracht zijn gewonnen inzichten tot uiting in de behandeling van modern en historisch taalmateriaal en vooral in de latere drukken van *Foniek*. Het komt niet vaak voor dat iemand die al tegen de zestig loopt nog een nieuw paradigma in de wetenschap kan accepteren; Van den Berg was dit gegeven en hij verraste vele vakgenoten met zijn dikwijls gedurfde aanpak van oude problemen op nieuwe wijze. Dat nieuwe paradigma kwam echter te laat voor hem om nog groot werk toe te laten; het bleef bij kleinere artikelen en men kan zich als beschouwer-achteraf niet aan de indruk onttrekken dat Van den Berg juist in die laatste jaren niet meer heeft kunnen tonen wat hij waard was.

Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. De tijdgeest - antihistorisch, zoals we hierboven reeds zeiden - werkte wel erg tegen. Van den Bergs gezondheid liet steeds meer te wensen over, en vergaderingen, werkoverleg, commissiewerk en wat dies meer zij, eisten een steeds grotere tol van zijn tijd. Het viel zijn medewerkers aan het Instituut De Vooy's dikwijls op dat vergaderingen hem niet zelden zichtbaar onwel deden worden. Men sloeg dat met bezorgdheid gade, maar hij onttrok zich niet aan onaangename vergaderplichten en deed naar vermogen mee daar waar zijn inzet gevraagd werd. Ook buiten de universiteit deed men beroep op zijn vakkennis: sinds 1962 tot aan zijn dood toe heeft hij deel uitgemaakt van de Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Sinds 1968 tot aan het einde van de werkzaamheden in 1975 was hij lid van de Werkgroep Frequentie-Onderzoek van het Nederlands; hij was jarenlang voorzitter van het Belgisch-Nederlands Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, het orgaan waarin alle kroondocenten in de Nederlandse taalkunde in België en Nederland zitting hebben; en als lid van de Sectie Nederlands van de Academische Raad, de zogenaamde SNAR, nam hij het initiatief tot de oprichting van een Beleidsorgaan voor het Neerlandistisch Onderzoek, waarin naast de taalkundigen ook de letterkundigen en de taalbeheersingsdocenten zouden participeren. Dat alles deed hij met grote persoonlijke inzet. Zijn plichtsbesef was van een ouderwets-degelijke signatuur; het leidde ertoe dat hij weigerde bui-

tenlandse reizen te maken tijdens de collegeperiodes en alleen ernstige hartklachten konden hem ertoe brengen een college af te zeggen. Dat plichtsbesef uitte zich ook in zijn werk als redacteur van *De Nieuwe Taalgids*. Sinds 1963 maakte hij deel uit van de redactie en de laatste jaren was hij als nestor van dit kleine gezelschap de centrale figuur, die alle kopij in ontvangst nam, de correspondentie met auteurs en uitgevers verzorgde, vele recensies, aankondigingen en mededelingen schreef, en het hele tijdrovende karwei van de correctie van de revisie voor zijn rekening nam. Tot zijn dood toe heeft hij dat werk verricht en hij verplichtte daarmee zijn mederedacteuren aan zich; als redacteur naar buiten toe heeft hij álle vakgenoten aan zich verplicht. Voor *De Nieuwe Taalgids* was hem niet gauw iets te veel en juist als redacteur heeft hij zich in brede neerlandistische kring verdiensten verworven.

Van den Berg bezat geen zeer opvallend voorkomen. Zijn eenvoud en zijn bescheidenheid - denkelijk zijn meest kenmerkende eigenschappen - vonden hun weerspiegeling in zijn uiterlijke verschijning. Hij was wars van iedere vorm van kouwe drukte en zijn hoogleraarschap heeft hem eerder de betrekkelijkheid van wetenschappelijke eer en verdienste doen beseffen dan dat het hem merkbaar zelfbewustzijn verschafte. Hij was een introvert mens, misschien meer dan goed voor hem was als maag- en hartpatiënt; vriendelijkheid en gelijkmatigheid van humeur kenmerkten hem in de omgang en studenten die met hem te maken kregen, voelden dat dikwijls intuïtief aan en hervonden iets in hem van het vaderlijke leraarstype dat velen op school hebben leren kennen óf juist gemist hebben. Zijn relativerende aard verleende hem ook een stil gevoel voor humor; hij was een groot liefhebber van Tom Poes-verhalen en wist er bij tijd en wijle vaardig uit te citeren! Zijn gezondheid was steeds zijn grootste handicap; om zich tegen guur weer te beschermen schafte hij zich op latere leeftijd nog een auto aan: 'Ik moet eigenlijk een overdekte fiets hebben', zo verklaarde hij zijn aankoop. En zo werd het een vertrouwd beeld dat men hem met winterjas aan en hoed op in zijn pruttelende Daf door de Emmalaan zag rijden, een beeld dat velen nog steeds voor ogen hebben.

Die slechte gezondheid maakte hem het werken steeds moeilijker, ook na zijn afscheid van de universiteit, afscheid waaraan luister verleend werd door de aanbieder van een feestbundel en een huldenummer van *De Nieuwe Taalgids*. Het was voor iemand wiens voornaamste liefhebberij zijn studie was, moeilijk niet meer alle energie voor het werk te kunnen gebruiken. Veel anders dan dat was er, buiten zijn huiselijk leven om, niet

voor hem. Hij speelde wel piano (in zijn jeugd zelfs wel orgel in de kerk van 's-Gravendeel) en ging graag met vakantie 'naar warme landen', maar ook wat dat laatste betreft frustreerde zijn wankelende gezondheid hem. Van een reis naar Zuid-Afrika, waar hij de linguïst R.P. Botha had zullen bezoeken, voor wie hij altijd een vaderlijke genegenheid koesterde, moest hij ook al weer wegens die gezondheidstoestand afzien. Wel had hij in 1977 Polen nog kunnen bezoeken waar hij aan de universiteiten van Warschau en Wrocław gastcolleges gaf.

Van den Berg was zich zeer wel bewust van zijn vege leven en hij hield zo sterk rekening met het naderende einde dat hij de laatste weken voor zijn dood nooit een wandeling in zijn eentje ondernam zonder thuis een briefje met bestemming en vertrektijd achter te laten. Na zijn dood trof zijn vrouw een briefje aan waarop precies stond in welke bureaula de stukken voor *De Nieuwe Taalgids* lagen. In de *Verzamelde gedichten* van Bloem waarin hij had zitten lezen, had hij een bladwijzer gestoken bij het gedicht *Grafschrift*.

M.C. VAN DEN TOORN

Voornaamste geschriften

Een bibliografie van Van den Bergs werk vindt men in *Nieuwe tegenstellingen op Nederlands taalgebied. Een bundel opstellen aangeboden aan prof. dr. B. van den Berg*. Onder redactie van P.C.A. van Putte en H.J. Verkuyl. Utrecht 1978.

De vele door hem geschreven *Aankondigingen en mededelingen* in *De Nieuwe Taalgids* zijn geregistreerd in het *Register op de jaargangen 61-70*. Samengesteld door J.A.A.M. Biemans. Groningen, Wolters-Noordhof, 1979. Buiten deze bibliografieën vallen de volgende later verschenen opstellen:

De grammatica van het standaardnederlands. Groningen, Wolters-Noordhof, 1978 (afscheidscollege).

De afleiding van de onderliggende vorm in *De Nieuwe Taalgids* 72, 1979, p.118-123.

Nog eens: een schat van een kind in *De Nieuwe Taalgids* 72, 1979, p.247-251.

Taalverandering in *De Nieuwe Taalgids* 72, 1979, p.308-315.

Soorten van taalverandering tussen 1879 en 1979 in *Taalverandering in de Nederlandse dialecten*. Muiderberg, Coutinho, 1979, p.53-62 (onder redactie van Marinel Gerritsen).

Verandering van een regel in de grammatica van het dialect van Enschede in *Liber amicorum Weijnen*. Assen, Van Gorcum, 1980, p.159-163 (onder redactie van J. Kruijssen).

Foort Cornelis Dominicus

Wemeldinge 29 december 1884-Den Haag 9 juni 1976

Foort Cornelis Dominicus werd op 29 december 1884 te Wemeldinge (Zuid-Beveland) geboren, waar zijn vader geruime tijd wethouder was. Zijn Zeeuwse herkomst heeft zich later herhaalde malen doen gelden, onder andere toen hij in Taal en Tongval (deel 14, 1962) een opsomming van *Oude Zuidbevelandse woorden* gaf en trachtte na te gaan welke daarvan rechtstreeks uit het Middelnederlands af te leiden waren. Zoals toen mogelijk was, ging hij van de lagere school direct naar de normaalschool in Goes; elke dag legde hij de tien kilometer van Wemeldinge naar Goes en terug te voet, ten slotte ook per fiets af, aan welke lichaamsvoering hij later zijn goede gezondheid toeschreef. In 1903 deed hij onderwijzersexamen en werd hij benoemd aan een lagere school te Millingen (Gelderland), in 1908 ging hij over naar Maarssen waar zijn welhaast onafzienbare reeks examentriomfen begon. Hij slaagde, op drie opeenvolgende dagen in dat jaar, voor de hoofdakke en de akke Frans LO.

Overplaatsing naar de Nutsschool in Den Haag volgde; daaraan bleef hij tot 1913 werkzaam, in welke periode hij de akken Engels en Duits LO behaalde. In 1913 werd hij uit een grote groep gegadigden ertoe uitverkoren als docent Nederlands en Frans uitgezonden te worden naar het St. Andrew's College te Grahamstown (Kaapkolonie). Hij bleef daar acht jaar; in die tijd leerde hij Zuid-Afrika, ook door vele reizen daar, en zijn problematiek goed kennen, waaraan hij later, niet ten onrechte, het recht ontleende, met stelligheid een eigen oordeel over de apartheid in dat land uit te spreken. In 1915 huwde hij; in 1917 werd zijn antwoord op een prijsvraag van de Suid-Afrikaanse Akademie bekroond; het resultaat was een in 1919 uitgegeven verhandeling over *Het huiselijk en maatschappelijk leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste helft der 18de eeuw*. Reeds in Zuid-Afrika begon hij te werken voor het toelatingsexamen tot de universiteit, waarvoor hij in 1920 slaagde. Hij keerde toen met zijn gezin naar Nederland terug, waar hij in 1921 zijn loopbaan in Den Haag aan de Vier de Gemeentelijke Hoogere Burgerschool (later Lyceum Stokroosplein, nog later Grotius Lyceum) als leraar Nederlands begon. Tot 1949, het jaar van zijn pensionering, dus achtentwintig jaar lang (en zelfs nog daarna), zou hij die school trouw blijven. In 1921 begon ook zijn studie aan de Leidse universiteit; in dat jaar ook legde hij het examen Engels MO af, een jaar later dat voor Frans MO, wat tot gevolg

had dat hem ook lessen in het Frans op zijn school werden toevertrouwd. In 1924 volgde het doctoraal examen Nederlandse letteren, wat hem naast de bevoegdheid Nederlands, ook die voor geschiedenis en aardrijkskunde opleverde. In 1928 promoveerde hij op de dissertatie *Het ontslag van Wilhelm Adriaen van der Stel*; zijn promotor was prof. dr. H.T. Colenbrander, overigens niet zijn oorspronkelijke leermeester; zijn studie was tot zijn doctoraal examen begeleid door de professoren G. Kalff, J.W. Muller, P.J. Blok en C.C. Uhlenbeck. In 1931 werd hij lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. In 1940 werd hij in nevenfunctie leraar aan de Zeevaartschool te Scheveningen (tot 1949). Onder het motto 'Nu heb ik die twee wel en die ene niet' begon hij aan de studie voor Duits MO in 1943, in de oorlog dus; in 1946 slaagde hij en had hij ze 'alle drie'. Daarnaast hield hij zich bij voortduring bezig met de studie van andere talen, onder andere de Scandinavische, en het Esperanto voor welke laatste kunsttaal hij een *Woordenschat* met oefenboekje schreef. Bovendien maakte hij talrijke reizen, onder andere naar het Midden-Oosten, Griekenland, Spitsbergen en Finland.

Gedurende de oorlog bleef hij zowel als leraar als in geschrifte op de bres staan in de strijd voor de geestelijke onafhankelijkheid van Nederland. Er was 'een geheime stroom van verstandhouding'¹ tussen hem en de 'goede' leerlingen als hij - wat met zijn temperament niet eenvoudig was - in de les verzen besprak waarin de vrijheid als ideaal werd bezongen. Ook kan men denken aan zijn brochure *Goed moedertaalonderwijs, een vaderlandsch belang* van 1941. Hierin komt de passage voor: (aangenomen dat iemand die geroepen is voor te gaan, onberispelijk Nederlands schrijft) 'Al kan hij niets anders doen dan dit voor zijn vaderland tot stand brengen, zoo heeft hij niet voor niets geleefd' (p.28).

In 1947 werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Het bestuur van 's-Gravenhage erkende zijn verdiensten voor het onderwijs door hem bij zijn pensionering de grote zilveren medaille der Gemeente toe te kennen. Na zijn vijftenzestigste bleef hij als tijdelijk docent en invaller aan ettelijke middelbare scholen in Den Haag werkzaam, tot ver in de jaren vijftig. Grote geestelijke en lichamelijke vitaliteit bleven hem kenmerken, tot aan zijn dood toe. Juist in de jaren na zijn pensionering kwam zijn publicistische werkzaamheid tot volle ontplooiing. Met het manuscript van een artikel, bestemd voor *Het Vaderland*, op zak, werd hij op weg naar die krant, fietsend bij het Vredespaleis, door een tram gegrepen. Hij stierf op 9 juni 1976, ruim eenennegentig jaar oud. Aan een wel heel bij-

zonder werkzaam leven kwam een - toch nog onverwacht - einde.

Dominicus is wel eens 'schoolmeester-bij-uitstek'² genoemd, ook: 'Nederlands meest unieke onderwijzer'.³ Hij was niet alleen streng in de klas - 'als ik een uur les geef, wil dat zeggen dat ik een uur les geef, al maak ik wel eens een grapje' -,⁴ maar óók in zijn beoordeling van de Nederlanders en hun maatschappij. Van zijn hand verschenen ruim veertig afzonderlijke publikaties, maar veel talrijker zijn zijn artikelen in dag-, week- en maandbladen en algemene periodieken. Een voorbeeld: op zijn vijfenzeventigste verjaardag werd hij in een redactioneel artikel van de Nieuwe Haagsche Courant gehuldigd, onder andere met de constatering dat hij toen al bijna vijfhonderd bijdragen tot die krant had geleverd.⁵ Genoemd moeten ook worden: Het Vaderland, De Telegraaf, De Vacature, Levende Talen, Onze Taal, De Nieuwe Taalgids, Haagsch Maandblad et cetera, waarin hij òf wetenschappelijke òf didactische òf meer journalistiek, dus populair opgezette artikelen publiceerde; ook het ingezonden stuk hanteerde hij zeer frequent, als hij 'te stijf geparst' werd. Zijn felle, oorspronkelijk met betrekking tot het Zuidafrikaanse vraagstuk geuite constatering 'Waar onrecht is, daar vlieg ik op af'⁶ geldt voor het merendeel van zijn, immers polemische, publikaties. Het is onbegonnen werk, ook maar bij benadering de onderwerpen te vermelden waarop zijn kritische zin zich richtte. Zijn strijdbaarheid, zijn extreme waarheidsliefdevendheid, gepaard gaande met een niet aflatende werkdrijf dreven hem zo fel voort dat hij een krasse aanpak van wat hij ook maar enigszins als misstand beschouwde, niet schuwde. Hij genoot daardoor bij velen groot gezag, maar omgekeerd werd hij door vele anderen scherp aangevallen, ja zelfs verguisd of - dat kwam meer voor - met een zeker schouderophalen of met lichte spot bejegend, vooral in die gevallen waarin zijn opvattingen als extreem of star werden gevoeld. Wat hij eens als 'heilzaam conservatisme'⁷ bij zichzelf vaststelde, ondervond uiteraard in toenemende mate verzet. Hij werd op latere leeftijd misschien wat milder, maar het blijft een vraag in hoeverre deze mildheid door een zeker gevoel van onmacht kan en mag worden verklaard. Beperkt zich zijn niet-polemisch, wetenschappelijk werk tot zijn dissertatie, de daaraan voorafgaande beantwoording van de genoemde prijsvraag en enkele artikelen in een vakblad, het overgrote deel van het geschrevene had ten doel te leren en te critiseren. Een voorbeeld: als hij voor schoolgebruik een geannoteerde uitgave tot stand brengt van een tweetal zeventiende-eeuwse kluchtspelen, gebruikt hij de inleiding om de

vaderlandse ondeugd van grof taalgebruik en voorkeur voor het platte te hekelen.

Waarop richtte zich zijn pedagogisch streven in de eerste plaats?

Als docent hamerde hij bij zijn leerlingen - ik heb dat persoonlijk ervaren - met grote hardnekkigheid de grondbeginselen van spelling, woordgebruik en zinsbouw erin. Hij legde daarbij de nadruk op de kwaliteit van het weten, niet op de kwantiteit van het gewetene. Hij haatte de methoden wier auteurs universiteitje speelden. Enkele uitingen: 'zoowel in de lagere als in de middelbare school is men vaak aan het dak begonnen, voordat de grondslagen goed gelegd waren'; 'men heeft steeds weer in de breedte gewerkt, in plaats van het in de diepte te zoeken'; 'We moeten in de eerste en in de laatste plaats praktisch blijven, dat wil zeggen opleiden voor de maatschappij.'⁸ Dit was, ondanks het grote verschil met de opvattingen van velen in onze dagen, óók een soort maatschappelijk engagement. Methoden die het zochten in het bijbrengen van niet of bijna niet begrepen wetenschappelijke termen, als die van G.S. Overdiep of van J. van Ham en S. Hofker verafschuwde hij. Maar het bleef niet bij de negatieve houding van afkeuren, hij schreef zijn eigen methoden, over grammatica, spelling, lexicologie, en zijn eigen leesboeken, voor de lagere school, de uloschool en het middelbaar onderwijs, meest alleen, soms met anderen. In totaal stelde hij achttien 'titels' samen, waarvan vijf afzonderlijke werkjes over de oude en de nieuwe spelling, negen taalmethoden en bloemlezingen (in tweeëntwintig deeltjes) en vier schoolboekjes voor de vakken Frans en Engels. Wie van de ouderen van nu herinneren zich niet *Door weten tot kunnen* (1925) of *De bron* (1931)? Sommige van zijn boekjes beleefden vele drukken, tot in de jaren zestig toe. Zijn eigen woorden waren: 'We moeten den leerlingen woorden leeren'; 'Er mag geen woord aan de aandacht ontsnappen en met halve antwoorden mag men niet tevreden zijn.'⁹ Eén zijner boekjes heette *Woordkennis en woordgebruik* (1950); naast deze lexicologische handleiding stonden andere over spraakkunst en spelling.

Docent, schoolmeester, was hij in de eerste plaats. Zijn contact met de jeugd - bepaald door een nu niet meer zozeer in aanzien zijnde opvatting van het begrip 'gezag'; gezag van de meester, gezag van de feiten in de schoolstof - bracht hem ook tot uitingen aangaande de achteruitgang van de orde, de opkomende tuchteloosheid, de dreiging van de verslapping van het onderwijsstelsel. Eén misverstand moet daarbij voorkomen worden: het ging hem niet om de tucht als tucht, om het gezag als gezag. Het

ging hem om een zo goed mogelijke voorbereiding van de leerling op het leven. Hij zag daarbij zelf het gevaar: 'Wie met zijn geweten gaat transigeren, is een verloren mens. Maar je loopt het risico, dat anderen je dan onhandelbaar en onbuigzaam gaan noemen.'¹⁰ Inderdaad kwam hij soms zo op leerlingen en leeftijdgenoten over (dat woord 'overkomen' zou zijn afschuw hebben opgewekt!). De kritiek die hij hierdoor en óók door de inhoud van zijn taalopvatting opriep, legde hij niet naast zich neer. Zijn weerbaarheid noopte hem tot repliek. Fel was soms de toon der bestrijders. A.J. Schneiders, aanhanger van een moderner opvatting van taalonderwijs sprak in een bespreking van Dominicus' *De aansluiting* van 'een star stukkie dor dogmatisme' en eindigde zijn uiteenzetting met: 'zijn er nog Rechters (desnoods Scherprechters) in Den Haag?'¹¹ Dominicus sprak, jaren later, van 'moderniteitsmaniakken', 'Zonder tucht gaat alles stuk, ook de taal.'¹² Toch heeft Schneiders in dezelfde recensie iets gezegd dat min of meer de betekenis van een onthulling heeft: 'Toen 'k deze vondst deed verscheen me het wezen van de auteur: z'n wiskundige taalopvatting.' Inderdaad speelt bij Dominicus het axioma, de als grondslag aanvaarde stelling een belangrijke rol.

Nog feller waren uitingen en reacties in een langdurige discussie (van 1929 tot 1936) tussen dr. E. Kruisinga, rector van de School voor Taal- en Letterkunde, en Dominicus, waarin de eerste het opneemt voor Schneiders. In *De Vacature* lanceerde hij een aanval op het taalonderwijs à la Dominicus, die hij herhaaldelijk 'de heer Dom.' noemt.¹³ Diens geleerdheid uit de oude doos wordt door Kruisinga geplaatst tegenover levende taalkennis die aan het onderwijs van Schneiders ten grondslag zou liggen. Zijn argumenten zijn een mengeling van zakelijkheid en persoonlijke stekeligheden, die van Dominicus in zijn antwoord eveneens;¹⁴ een uiting als 'het pathologisch geval-Kruisinga' is bepaald ook niet vriendelijk.¹⁵ De neiging, beter de drang tot pedagogiseren bracht de heer Dominicus er ook toe, de kring van zijn pupillen tot buiten de school uit te breiden. Ook de Nederlanders buiten het onderwijs moesten opgevoed worden. Hij was daarin verwant met Charivarius, met wie hij samen oefeningen bij diens werkje *Is dat goed Nederlands?* (1940) schreef. Zijn eigen bijdrage in dit genre was *Schrijft u ook zulk Nederlands?* (1961). In vierenvestig hoofdstukjes bespreekt hij een reeks voorbeelden van verkeerd taalgebruik en laat hij zijn licht schijnen over problemen als: de lijdende vorm, doordat en omdat, groter als of dan, verkeerd gebruik van pronomina, woorden in verkeerde betekenis gebruikt et cetera. Daarbij valt op dat hij veel voorzich-

tiger te werk gaat dan hij in Charivarius' tijd placht te doen; hij legt ook een steviger wetenschappelijk fundament en tracht duidelijke regels te formuleren, al slaagt hij daar niet steeds in. C.A. Zaalberg, die dit constateert, zwaait hem echter ook lof toe;¹⁶ zijn behoudzucht heeft haar waarde juist doordat hij door een gevoel van roeping wordt gestuwd. Ook J. Veering in *Mogelijkheden en moeilijkheden van taalverzorging* ziet hem niet alleen als de ouderwetse afkeurder;¹⁷ hij geeft óók een aantal voortreffelijke stijladviezen inzake bij voorbeeld het vermijden van eentonigheid, te lange zinnen, verkeerde beeldspraak. Een zekere gematigdheid blijkt wel uit zijn principeverklaring: 'Daaruit volgt dat men niet altijd kan zeggen dat iets nieuws *niet* goed is, maar evenmin dat het *wel* goed is. De veelal beslissende vraag is mijns inziens of een nieuwe vorming niet tegen het Nederlandse taaleigen of het Nederlandse taalgevoel indruist.'¹⁸ Maar daarnaast staan ook uitspraken als: 'ik geloof dat de zogenaamde groei van de taal zeer vaak niets anders is dan een bewijs van geestelijke armoede of geestelijke luiheid.' en 'Taalgeleerden van naam zijn mijns inziens te inschikkelijk op dit punt [dat van de duidelijkheid].'¹⁹ En hij kent zichzelf het recht toe, op te treden als de taal geweld wordt aangedaan, bij voorbeeld in zijn kritiek op de troonrede of op het ontwerp van wet van het nieuwe *Burgerlijk Wetboek*.²⁰

Duidelijkheid, ondubbelzinnigheid (in de letterlijke zin des woords), openheid eiste Dominicus ook als het voortbrengselen van letterkundige aard betrof. Uit eigen ervaring alweer weet ik dat hij voor de esthetische kant van het literaire werk gevoelig was en dat een met de juiste woorden uitgedrukte gedachte hem kon ontroeren. Maar hij werd feitelijk pas bevredigd door een helder begrip van het geschrevene. Al was hij naar eigen zeggen niet wiskundig van aanleg (zie echter hierboven de uitspraak van Schneiders) en wilde hij daarom de taal van poëzie en proza niet geheel en al aan regels binden, kenmerkend blijft toch zijn opvatting dat alle beeldspraak logisch en waar moet zijn: 'We moeten ons kunnen voorstellen wat de schrijver of spreker ons voor de geest wil toveren.'²¹ Als aan die eis niet werd voldaan, kwam hij alweer - en dan soms zeer fel - in verzet. Hieruit kan worden verklaard dat hij de poëzie van Verwey²² of het proza van Vestdijk²³ scherp kritiseerde. Nog minder verwonderlijk is, dat hij grote moeite had met wat in de jaren vijftig experimentele poëzie heette.²⁴ Hij vroeg zich af hoe hij deze in de klas moest behandelen; je kunt over iets wat je niet begrijpt, geen literatuurles geven. In zijn artikel *Experimentele dichters* vraagt hij als het ware om hulp van hen die deze poëzie wel met hun

leerlingen kunnen bespreken. Zijn betoog, dat zich vooral afzette tegen Lucebert, ontketende een reeks andere; zijn opposenten-te-hulp-snellers, Martien J.G. de Jong, E.E. de Jong-Keesing en A.P. Cornet werden prompt door hem van repliek gediend waarbij een zekere ironie - of meer sarcasme? - afgewisseld wordt door harde woorden als: aanstellerij, inlegkunde, kunstsnobisme, woordenkramerij.²⁵ Hij vraagt om een nieuwe Lessing die over de grenzen der poëzie schrijft. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hij ervoor uitkomt dat sommige moderne gedichten, van Lucebert ook en van Campert, Hanlo en Rodenko, hem wel wat of zelfs veel doen. Aan het einde van de discussie constateert de laatste opponent dat men elkaar nader gekomen is - 'Het is hem [Dominicus] dus duidelijk dat men iets kan begrijpen niet alleen met het verstand, maar ook bij voorbeeld met de intuïtie' -,²⁶ maar hij blijft toch bang voor de fiolen van Dominicus' sarcasme. En zeker terecht: deze toont zich allesbehalve een bekeerling!

Blijft een bespreking van de boeken die het Zuidafrikaanse vraagstuk van de apartheid behandelen: *Apartheid, een wijze voorzorg* (1965), *Zwarten en zwartgemaakten* (1969) en *Het belasterde Zuid-Afrika* (1975). Ik doe dit met een zekere aarzeling, niet alleen omdat het onderwerp omstreden en behandeling ervan dus hachelijk is, maar ook en vooral omdat het gezien de levensloop van Dominicus onbillijk zou zijn, een oordeel te vellen dat er geen rekening mee hield 'hoe het groeide'. Bij de beoordeling van genoemde boeken en ettelijke andere, kortere, publikaties over het probleem der rassenscheiding moeten wij voortdurend rekening houden met zijn gewetenshouding: 'Ik voel mij niet verantwoord wanneer ik het andere geluid niet laat horen.'²⁷ In al zijn geschriften hierover staat centraal zijn reactie (aan de hand van een groot aantal feiten, waarvan de vermelding in elk geval zijn deskundigheid, los van de beoordeling, demonstreert) op het negatieve oordeel over de apartheid in Nederland en elders. Zijn hoofdstelling is daarbij dat onvoldoende wordt ingezien dat apartheid geen bijbelse noch een rassenkwestie is, maar wel een economische, dat wil dus zeggen: een klassenkwestie. Zijn door vele voorbeelden van zijns inziens vooropgezette oordelen gestaafde betoog culmineert in de vraag, waarom men Zuid-Afrika kwalijk neemt wat in andere landen precies zo gebeurt zonder dat men daarop kritiek heeft,²⁸ en in de constatering, vervat in een regel van Horatius 'Iliacos intra muros peccatur et extra'.²⁹ Hieruit mag mijns inziens enerzijds geconcludeerd worden dat hij geen verdediger à tort et à travers van de apartheidspolitiek is, maar ook anderzijds dat hij

gedreven werd door een sterk gevoel voor rechtvaardigheid. Voor hem geen opportuniteit, geen transigeren met wat hij als de waarheid beschouwde, maar het bewandelen van een rechte weg die leidde naar wat besloten ligt in zijn uitspraak: 'Er is geen recht dan het Recht.'³⁰

Onze conclusie na dit biografisch overzicht kan niet anders zijn dan dat de heer Dominicus voor velen een gids is geweest op talrijke terreinen en dat wij door hem weliswaar geen diep denker, maar wel een veelzijdige weter, een vasthoudend vechter voor zijn moedertaal, een geroepen docent en een volstrekt integer mens hebben leren kennen.

W.G. NOOR DE GRAAF

Voornaamste geschriften

Het huiselijk en maatschappelijk leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste helft der 18de eeuw. 's-Gravenhage 1919.

P. Bernagie, Het studentenleven. - Pieter Langendijk, De wiskunstenars. Twee kluchtspelen. Met inleiding en aantekeningen van F.C. Dominicus. Blaricum [1926].

Het ontslag van Wilhelm Adriaen van der Stel. Rotterdam 1928 (dissertatie Leiden).

Esperanto-woordenschat. Rotterdam 1931 (in samenwerking met H.J. Bulthuis).

De proef op de som. Oefenboekje bij Esperanto-woordenschat. Rotterdam 1932.

Opgaven Frans, Duits, Engels en Nederlands van de toelatingsexamens tot de universiteiten, 1928-1934. Met uitvoerige aantekeningen. Rotterdam 1935 (ook afzonderlijk verschenen).

De Volkenbond, nu en straks. 's-Gravenhage 1937 (Tijdseinen 29).

Bijbel en openbare school. 's-Gravenhage 1938 (Tijdseinen 4).

Goed moedertaalonderwijs, een vaderlandsch belang. 's-Gravenhage 1941 (Tijdseinen 41).

Oefeningen bij 'Is dat goed Nederlands?'. Voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs. 's-Gravenhage 1942 (in samenwerking met Charivarius; derde druk 1945).

Het euvel der schoolexamens. 's-Gravenhage 1948 (Tijdseinen 51).

Schrijft u ook zulk Nederlands? Den Haag 1961 (tweede verbeterde en vermeerderde druk 1962).

Apartheid een wijze voorzorg. Utrecht 1965.

Zwarten en zwartgemaakten. Vianen [1969].

Het belasterde Zuid-Afrika. Utrecht [1975].

Daarnaast publiceerde F.C. Dominicus nog zesentwintig boekjes (in drieënveertig delen) bestemd voor schoolgebruik, drie vertalingen en honderden artikelen in dag-, week- en maandbladen.

Eindnoten:

1 De Telegraaf, 29 december 1959.

2 De Telegraaf, 29 december 1959.

3 De Telegraaf, 17 mei 1965.

- 4 De Telegraaf, 29 december 1959.
- 5 Nieuwe Haagsche Courant, 24 december 1959.
- 6 De Telegraaf, 17 mei 1965.
- 7 De Vacature 66, 1954.
- 8 *Goed moedertaalonderwijs*, 's-Gravenhage 1941, p.8; p.9; p.12.
- 9 *Goed moedertaalonderwijs*, p.18 en p.22.
- 10 De Telegraaf, 29 december 1959.
- 11 De Nieuwe Taalgids 25, 1931, p.153-155.
- 12 *Goed moedertaalonderwijs*, p.16.
- 13 De Vacature, 8 februari 1929.
- 14 De Vacature, 20 februari 1929.
- 15 A.J. van Essen, *Etsko Kruisinga, 1875-1975* in *Levende Talen* nr.317, 1976, p.134-135.
- 16 *Levende Talen* nr.210, 1961, p.428-430.
- 17 Jan Veering, *Mogelijkheden en moeilijkheden van taalverzorging*, Delft 1966, p.46-47.
- 18 *Schrijft u ook zulk Nederlands?*, Den Haag 1961, p.9.
- 19 *Schrijft u ook zulk Nederlands?*, p.67 en p.68.
- 20 *Enige taalkundige opmerkingen over het Ontwerp van Wet van het nieuwe Burgerlijk Wetboek* in *Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie* 89, 1958, p.87-89; p.100-102.
- 21 *Schrijft u ook zulk Nederlands?*, p.85.
- 22 *Zelfoverschatting in onze letteren* in *Haagsch Maandblad* 25, 1936, p.161-171.
- 23 De Telegraaf, 17 mei 1965.
- 24 *Levende Talen* nr.191, 1957, p.461-474.
- 25 Van oktober 1957 tot juni 1961 in de nummers 192, 193, 194, 197, 198, 207, 209, 210 van *Levende Talen*.
- 26 *Levende Talen* nr.210, 1961, p.346.
- 27 De Telegraaf, 17 mei 1965.
- 28 *Zwarten en zwartgemaakten*, Vianen 1969, p.140; p.33.
- 29 *Apartheid een wijze voorzorg*, Utrecht 1965, p.95.
- 30 De Telegraaf, 29 december 1959.

Bert van 't Hoff

Rotterdam 28 mei 1900 - Hardenberg 22 mei 1979

In het huis Westzeedijk 19 te Rotterdam werd op 28 mei 1900 na vier dochters een zoon geboren uit het huwelijk van de huisarts Lambertus van 't Hoff en zijn vrouw Johanna geboren Henny. De ouders noemden de jongen Bert, hetgeen dus geen afgekorte maar de authentieke doopnaam is. Bert doorliep in Rotterdam de eerste twee klassen van de lagere school, maar in 1908 stierf zijn vader en verhuisde het gezin naar Warnsveld, waar hij de hoogste vier klassen doorliep. Mede door het ontbreken van broers had de jongen geen idee over een toekomstige carrière, ofschoon de roem van zijn vaders broer in Berlijn, Nobelprijswinnaar voor scheikunde (1852-1911) op iets natuurwetenschappelijks, chemie of medicijnen, scheen te wijzen. Deze oom heeft Bert nauwelijks gekend, maar na diens dood zou hij in een soort postume relatie met hem treden toen hij benoemd werd tot curator over zijn oudste zoon, dr Jacobus Hendricus, een begaafde jongen, die zich, na een briljante studie, maatschappelijk niet kon handhaven en onder curatele gesteld moest worden. Hij werd ondergebracht bij een dominee te Sint Oedenrode, waar Bert hem herhaaldelijk ging bezoeken. Hij overleed in 1943 in Den Dolder.

Op het gymnasium in Zutphen onderging Bert de invloed van dr. C.O. Meinsma, de bekende vrijdenker en spinozist, leraar Nederlands en geschiedenis. Wij weten dat uit aantekeningen in telegramstijl, door Bert geschreven voor een autobiografie waartoe het nooit gekomen is, en waarin hij van alle leraren alleen die naam noemt. Bij het begin van de vijfde klas koos hij voor de bèta-afdeling, nog steeds met het vage plan zijn ooms na te volgen, waarvan er een tweede eveneens chemicus, en een derde huisarts was. Maar in de zesde zag hij in dat chemie noch medicijnen zijn voorland was en hij deed staatsexamen alfa om in Amsterdam rechten te gaan studeren. Met die studie kon men immers alle kanten op. Vooral door zijn beroemde naam, maar ook door persoonlijke eigenschappen zag hij zich 'gefleurd' door het oudste dispuut, Unica, daterend uit 1850, een club waar sinds lang niet meer gedisputeerd werd, maar waar met jaargenoten of tijdgenoten in ruimere zin vriendschappen, tijdelijk of voor het leven, werden gesloten. Ik was een jaar ouder en voelde mij in de groentijd tot hem aangetrokken wegens lotsverbondenheid: ook ik had mijn vader op jeugdige leeftijd verloren, had daarna gymnasium bèta en staatsexamen alfa ge-

kozen en was rechten gaan studeren omdat die studie tot alles leidde. Onze vriendschap is intermitterend geweest door zijn verhuizingen naar Den Haag en Deventer, en de mijne naar Griekenland, maar zij werd weer verstevigd toen Van 't Hoff, rijksarchivaris in Den Haag geworden, de stuwende kracht vormde die mij hielp de biografie van Oldenbarnevelt, over de voornaamste bronnen waarvan zijn zorg zich uitstreckte, tot een goed einde te brengen.

De rechtenstudie trok hem niet aan. In zijn zojuist genoemde aantekeningen laat hij zich schamper uit over de voor mij onvergetelijke Paul Scholten 'die een heel jaar college gaf over artikel 1401 BW' met als gevolg dat 'dit met art. 1461 het enige artikel was dat ik kende.' Na zijn doctoraal examen in 1924 koos hij de weg van de minste weerstand, getoond door zijn grootvader Carel Henny, oud-commissaris en adviseur van de assurantiemaatschappij De Nederlanden van 1845. Deze bezorgde hem een betrekking bij die maatschappij in Den Haag, waar hij twee jaar met tegenzin werkte, de zoveelste werkzaamheid die niet naar zijn toekomst wees. Toch moet tijdens die twee jaren de levensbaan gekozen zijn en zijn oog afgewend van het Kerkplein hoek Prinsenstraat (De Nederlanden van 1845) naar Bleijenburg 7 (het Algemeen Rijksarchief). Het waren zijn zwager, de historicus J.W. Berkelbach van der Sprenkel en de toenmalige gemeentearchivaris van Den Haag, dr. W. Moll, die hem in contact brachten met het beroep van archivaris.

In 1926 nam Van 't Hoff afscheid van De Nederlanden van 1845 en ging zich voorbereiden op het examen archivaris eerste klas. De voorbereiding daarvan eiste voor een meester in de rechten slechts korte tijd, waarvan het grootste deel als volontair op het Algemeen Rijksarchief. Hij ontmoette daar een aantal medeleerlingen, voornamelijk meisjes, met wie hij niet alleen geschiedenis studeerde, maar tenniste, zwom en schaatsenreed. Het was een tijd van vreugde en vriendschap, voor Bert van 't Hoff nog geaccentueerd doordat hij in één van die meisjes, Dirkdiena Harmsen, de vrouw van zijn leven vond waarmee hij op 15 oktober 1929, toen hij wist haar te kunnen onderhouden, in Den Haag trouwde. Het huwelijk, waaruit twee dochters werden geboren, was harmonisch en verschaftte hun zelf en hun kinderen vele gelukkige jaren totdat een progressieve verlammende ziekte, de ziekte van Parkinson, hem het spreken bemoeilijkte en op den duur het werken onmogelijk maakte, terwijl zijn vrouw door een andere ziekte eerst haar huishoudelijke bezigheden niet meer kon waarnemen en daarna in een toestand geraakte die door sommige buitenstaanders als

'dementie' werd beschouwd, voor beiden een triest eind van een welbesteed leven.

Maar voorlopig zijn we nog in de opgang. Dr. N. Japikse, directeur van het Koninklijk Huisarchief, verzocht Van 't Hoff na zijn examen, toen hij wachtte op een aanstelling, om het in het Algemeen Rijksarchief bewaarde grote en belangrijke archief van Anthonie Heinsius, raadpensionaris van Holland van 1689 tot 1720, te inventariseren. Dit archief, in 1881 aan het Algemeen Rijksarchief gelegateerd, was al die tijd door gebrek aan ordening nauwelijks bruikbaar geweest, en deze inventarisatie was dus een hoogst eervolle taak voor de pas aankomende volontair. In 1929 werd Van 't Hoff tot bibliothecaris van de Deventer Athenaeum Bibliotheek benoemd, zo rijk aan incunabelen en aan historische pamfletten. Hij bezocht als sollicitant in de winterse kou alle drieëntwintig raadsleden, herinnerde hij zich later. Op 1 januari 1930 combineerde hij hiermee het ambt van gemeentearchivaris en bracht daarna gedurende vijftien jaar zijn werkdag deels op de bibliotheek, deels op het archief door. Het Heinsius-archief had hij meegekregen, maar toen hij zijn twee betrekkingen met ingang van 1 februari 1930 verenigd had kwam er van het werken aan dit archief niets. Na enige jaren liet hij dit werk over aan een van zijn Haagse medeleerlingen, mejuffrouw M.W. Jurriaanse, die er van 1934 tot 1935 of 1936 aan werkte, waarna het werk weer voor jaren werd stopgezet.

Inmiddels had hij in Deventer in zijn beide functies een bijna koortsachtige activiteit ontwikkeld. Hij wist te bewerkstelligen dat het museum dagelijks werd opengesteld. De doop-, trouw- en begrafenisboeken liet hij indiceren, daarbij gesteund door bekwame hulpkrachten, die hij zelf had opgeleid. Een dier hulpkrachten, de latere archivaris van Zutphen, mevrouw M.M. Doornink-Hoogenraad, schreef mij veel aan zijn vriendschap te danken te hebben. Zij bleef na haar examen nog vijf jaar op het Deventer archief werken waar Van 't Hoff haar in de oorlogsjaren belastte met de annotatie van de Heinsius correspondentie. Ook betrok hij de bibliotheek in het uitleenverkeer tussen de wetenschappelijke bibliotheken. In verscheidene tijdschriften publiceerde hij een lange reeks van artikelen over de geschiedenis van Deventer. Samen met de verdienstelijke Deventer amateur-historicus G.J. Lugard jr. publiceerde hij in 1935 zijn eerste boek, *Honderd jaar Overijsselsche geschiedschrijving*, weldra gevolgd door het tweede, *Kroniek van Deventer*. In de grote zaal van de bibliotheek organiseerde hij eerst een tentoonstelling van incunabelen en vervolgens een van stadsplattegronden van Blaeu. B. Woelderink, de huidige gemeentearchivaris,

maakte een lijstje van negen in de Athenaeum-bibliotheek door Van 't Hoff georganiseerde tentoonstellingen tussen 1932 en 1939. In 1936 organiseerde hij de herdenking van de driehonderdste geboortedag van de te Deventer geboren calvinistische dichter Revius, en in 1940 de zeshonderdste van Geert Grote. Ook het gezelschapsleven was hem niet vreemd; zo was hij een trouw lid van de Rotary. Ook was hij lid van een leesclubje Grieks, waar men onder deskundige leiding, en onder de naam *Panta Rei* onder andere de epische poëzie van Homerus las; van deze club werd hij vlak na zijn pensionering weer lid.

In Deventer was hij verder voorzitter van het Nut van 't Algemeen, en in Overijssel gewoon bestuurslid van de VORG (Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis). Ondanks de bezuinigingsperikelen na de crisis van 1929 bleef de Deventer tijd een gelukkige herinnering: 'Ik heb mijn hart in Deventer gelaten' zei hij in een interview dat Het Vaderland hem afnam bij zijn afscheid als rijksarchivaris.

Door de oorlogs- en bezettingstijd is hij zonder overmatig verdriet of schade gekomen. In samenwerking met de ANWB leidde hij stadswandelingen langs de monumenten van Deventer; en hij hield lezingen over de stadsplattegronden van Jacob van Deventer en Blaeu. De voortdurende huiszoekingen zonder bepaalde aanleiding waren lastig; de dreiging om op het Pothoofd voor de Organisation-Todt te moeten werken werd op het laatste ogenblik afgewend door de tandarts Bloemendaal, het dilemma om al dan niet een Ariërverklaring te ondertekenen veroorzaakte gewetenspijn. Toch kon nog soms tijdelijk onderdak worden verleend aan evacués zoals dispuut- en stadgenoot Leo Wilde. Op 10 april 1945 kwam de bevrijding die veel leed deed vergeten. Groot gebrek aan levensmiddelen was er niet. Deventer was meer doel dan uitgangspunt van hongertochten. Toch ging de familie Van 't Hoff wel eens naar Gorsseel of Epe (waar Diète's zuster en zwager F.C. Gerretson woonden) om extra aardappelen, eieren, rogge, boter en dergelijke te bemachtigen.

Van 't Hoff's boeken hadden de aandacht getrokken van de rijksarchivaris van de Tweede Afdeling mr. S.J. Fockema Andreae en van mr. J.K. van der Haagen die als administrateur ten Departemente van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de verantwoording voor het archiefwezen droeg. Op hun voordracht werd Van 't Hoff met ingang van 1 januari 1946 benoemd tot rijksarchivaris, hoofd der Derde Afdeling, tevens rijksarchivaris voor de provincie Zuid-Holland. Daar kon hij nu het onderbroken werk aan de inventarisatie van het Heinsius-archief voortzetten,

wat in 1950 leidde tot de uitgave van een van zijn belangrijkste boeken *Het archief van Anthonie Heinsius*, met de vermelding van mejuffrouw Jurriaanses medewerking op het titelblad. Het werk ging gepaard met de voorbereiding van zijn magnum opus: *The correspondence 1701-1711 of John Churchill, first Duke of Marlborough and Anthonie Heinsius, grand pensionary of Holland* (1951). Marlborough was in de Spaanse successieoorlog opperbevelhebber van het Britse leger (Van 't Hoff maakte een einde aan de vrijwel algemeen aanvaarde legende dat hij ook de vaste bevelhebber van het staats leger zou zijn geweest) en leider van de Britse buitenlandse politiek zolang de Whigs in de raad van koningin Anna de overhand behielden; zoals Heinsius de, meestal onbetwiste, leider was van die der Republiek, in wiens residentie de belangrijkste besluiten, samen met Marlborough en Eugenius van Savoye, plachten te worden genomen. De zeshonderddertig uitstekend ingeleide en summier doch voldoende geannoteerde brieven vormen dus een onontbeerlijk hulpmiddel tot bestudering van de Spaanse successieoorlog. Een gedeelte van de brieven was in Engeland bewaard op Blenheim Palace, en Van 't Hoff ondernam twee reizen naar Engeland om ze daar te bestuderen. De op het Algemeen Rijksarchief aanwezige werden door koningin Wilhelmina eigenhandig geschonken aan Sir Winston Spencer Churchill, afstammeling van Marlboroughs dochter en diens biograaf, als dankgeschenk voor zijn bijdrage aan de bevrijding van Nederland. Deze schenking was tegen alle regels van archiefbeheer en vond veel kritiek in de wereld der archivariissen, waarbij Van 't Hoff zich echter nooit heeft willen aansluiten. 'Het leverde de heer van 't Hoff een persoonlijk briefje van de grote staatsman op, zoals hij met smaak kon vertellen.'¹

Van 't Hoff vond op het Algemeen Rijksarchief een aantal bekwame medewerkers en medewerksters onder wie mejuffrouw E. Korvezee, na enige tijd vervangen door zijn toekomstige opvolger J. Fox, op wie Van 't Hoff in zijn afscheidsrede op 26 mei 1965 slechts één aanmerking had: dat hij te bescheiden was. Bij hem zelf stond daar een andere eigenschap tegenover, die echter niets met zijn bekwaamheid als historicus, archivaris en kartograaf te maken had; hij was te goed van vertrouwen omdat hij alle mensen naar zichzelf beoordeelde.

Zo herinnert één zijner medewerkers zich dat hij eens aan een persoon met oplichtersneigingen toegang tot het depot verschaftte, en toen deze daarvan misbruik maakte en in de gevangenis belandde wist zijn chef, de algemeen rijksarchivaris, hem slechts met moeite te weerhouden, de man daar te gaan bezoeken. De keerzijde hiervan was een grote beminnelijk-

heid en hulpvaardigheid, die geroemd wordt door allen die met hem in zijn functie in aanraking kwamen. Hij leidde een interne reorganisatie in waardoor men in het te kleine archiefgebouw efficiënter kon werken.

Op 21 april 1964 ondervond hij dat zijn werkzaamheid van hogerhand gewaardeerd werd door zijn benoeming tot officier in de Orde van Oranje-Nassau. Met zijn archiefwerkzaamheden hing een aantal bestuurslidmaatschappen indirect samen, waaruit bleek dat hij voor 'teamwork' zeer geschikt was. Hier dient in de eerste plaats genoemd te worden de Historische Vereniging voor Zuid-Holland onder de zinspreuk 'Vigilate Deo Confidentes'. Hij was daarvan een van de oprichters en werkte krachtig mee aan de beide doelstellingen van de vereniging: excursies en publikaties. Als hoofd van de Derde Afdeling van het Rijksarchief, die heel de provincie Holland van vóór 1795 onder haar ressort had, zou hij graag hebben gezien dat Vigilate zich uitgebreid had ook tot Noord-Holland, en dat de historische verenigingen in de verschillende Hollandse steden zich bij dit hernieuwde Vigilate als een soort federatiebestuur zouden aansluiten. Maar zowel de historische vereniging van Den Haag 'Die Haghe' (waar Van 't Hoff ook enige tijd bestuurslid was) als de Noordhollandse verenigingen voelden er niets voor hun zelfstandigheid prijs te geven en na een soms onverkwikkelijke woordenstrijd kwam er tijdens zijn verblijf in Den Haag niets van. Wel had hij in 1969, toen hij naar Gorssel verhuisd was, de voldoening het eerste nummer van het tijdschrift Holland te zien verschijnen, dat als voorloper op de verwezenlijking van zijn visie gezien kon worden.

Een ander bestuurslidmaatschap in deze Haagse tijd was dat van het Centraal Bureau voor Genealogie. Aan het *Nederlands Patriciaat* leverde hij voor de jaargangen 40 (1954) en 48 (1962) genealogieën respectievelijk van de families Van 't Hoff en Henny. De Vereniging van Archivarissen in Nederland koos hem in 1946 tot haar voorzitter, welk ambt hij tot 1950 vervulde.

Een bewijs voor zijn veelzijdige historische belangstelling is dat hij na de dood van mr. dr. K.J. Frederiks het voorzitterschap op zich nam, tot de liquidatie in 1968, van het Nederlands Genootschap voor Napoleontische Studiën. Tot publikaties op dit gebied is het echter niet gekomen.

Nog niet genoemd is Van 't Hoff's belangstelling in, en bijdrage aan, een historische hulpwetenschap die reeds in Deventer tot enige publikaties had geleid, maar in Den Haag naast zijn normale werk op het Archief een zó groot deel van zijn produktiviteit en werkkracht in beslag nam dat hij bij het nageslacht voornamelijk als Nederlands pionier op dit gebied zal

blijven voortleven: de historische kartografie.

Een groot Deventenaar, Jacob van Deventer, keizerlijk en koninklijk geograaf, had in de zestiende eeuw een serie kaarten van de Nederlandse provinciën voor Karel v en Filips II gemaakt. Dank zij de medewerking van de firma Martinus Nijhoff wist Van 't Hoff tijdens de oorlog die kaarten met een inleiding van hem zelf gepubliceerd te krijgen. Later verscheen van zijn hand een volledige biografie van Van Deventer, verlucht met andere kaarten van diens hand. Inmiddels had hij, samen met mr. S.J. Fockema Andreae een *Geschiedenis van de kartografie van Nederland van den Romeinschen tijd tot het midden der negentiende eeuw* (1947) gepubliceerd, in welk boek zijn naam als medewerker op het titelblad voorkwam. Met karakteristieke bescheidenheid - een eigenschap die in de Derde Afdeling epidemisch schijnt te zijn geweest - placht Van 't Hoff te zeggen dat hij zich schaamde zijn naam op dat titelblad te zien, omdat de eigenlijke geschiedenis door Fockema Andreae geschreven was, terwijl hij zelf 'slechts' de kaarten had verzorgd. In werkelijkheid was het eerder andersom: de kaarten hebben hun waarde behouden, terwijl de tekst, wat bij zo'n jonge wetenschap onvermijdelijk is, door latere publikaties verouderd is geraakt.

Ofschoon de op het Algemeen Rijksarchief aanwezige kaarten niet tot zijn afdeling behoorden en hij dus met zijn kartografische werkzaamheid 'buiten zijn boekje' ging, werden zijn werkzaamheden op dit gebied door de hoge overheid ten zeerste gewaardeerd en zijn reizen veelal door ZWO gesubsidieerd. Hij werd daardoor na enige jaren de meest bereisde archivaris van Nederland. Er waren twee reizen naar Rome bij (1959 en 1961), bij welke gelegenheid hij met zijn vrouw in het Istituto Storico Olandese logeerde en daar enige voordrachten in het Frans hield over beroemde, meest Nederlandse, kartografen (onder wie ook Mercator) en stadsplattegronden, op welk onderwerp zijn belangstelling zich in de loop der jaren meer en meer richtte. In Rome vond hij een schat van oude kaarten, niet alleen in de bibliotheek van het Vaticaan, maar ook in de Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele II, de Universiteitsbibliotheek en de Biblioteca Lancisiana. Na zijn tweede verblijf in Rome combineerde hij met zijn vrouw het nuttige met het aangename, en speurde in Perugia, Florence en Venetië niet alleen naar kaarten, maar ook naar andere bezienswaardigheden. Tevens legde hij contacten met Italiaanse kartografen als signorina O. Pinto en de professoren R. Almagià en G. Caraci.

Waren dit de vruchtbaarste reizen, Zwitserland was het meest frequente

reisdoel, in de eerste plaats voor vakantie-reizen met vrouw en kinderen, altijd - ook geografisch was hij trouw - in het Kienthal, maar ook voor genealogische nasporingen in Bern over de uit het gebied van Thun stammende familie Henny (Hänni).

Verscheidene reizen naar Engeland hadden niet alleen, zoals boven vermeld, Blenheim Palace tot doel, maar ook het British Museum (Klencke Atlas en Beudeker Atlas) en de Bodleian te Oxford voor kartografische naspeuringen.

Wenen bezocht hij om er de atlas van Laurens van der Hem te bestuderen. De eerste kartografische reizen hadden hem naar Keulen en Brussel gevoerd. Parijs mocht hij natuurlijk niet overslaan; hij logeerde daar in het Institut néerlandais, waar hij een lezing hield over een kartografisch onderwerp. Sommige vakantie-reizen werden gemaakt in de auto van dr. J.W. Wijn, militair historicus met een fenomenaal geheugen voor namen van officieren. Op stille Franse landwegen wilde Van 't Hoff, die weinig rijervaring had, dan wel eens het stuur overnemen. Vijf van Van Deventers provinciekaarten (drie ervan waren unica) waren langs omwegen in Breslau terechtgekomen. Van 't Hoff is daar niet naar toe gereisd - in Deventer had hij nog niet de vrijheid van beweging die hij later kreeg - maar heeft kort vóór de oorlog wel fotocopies laten maken. Bij de brand van het archief te Breslau in 1945 zijn ook deze kaarten verloren gegaan, zodat alleen de fotocopies ons nog resten.

In het begin van de jaren zestig deden zich de eerste verschijnselen van de ziekte van Parkinson bij hem voor, die hem na enige tijd het spreken begonnen te bemoeilijken, maar zich overigens niet ernstig lieten aanzien. Er was een ogenblik sprake van vervroegd aftreden, maar hiervan werd afgezien. De aantekeningen voor zijn afscheidsrede, in zijn persoonlijk archief bewaard, zijn gebruikt voor dit levensbericht.

Hij kon nu voor het eerst na zijn vertrek uit Warnsveld weer buiten gaan wonen en vond een serviceflat in Gorssel, dicht bij zijn geliefde Deventer. Hij werd daar lid van de ORDO (Oud-Rotarians Deventer en Omstreken) en bestuurslid van de Stichting Oud-Deventer, die zich inzette voor het behoud van monumenten en stadsschoon. In 1973 trad hij af, omdat zijn gezondheidstoestand hem niet meer toeliet de vergaderingen te bezoeken. Eerst hoopte hij nog als tegenhanger van de *Geschiedenis van de kartografie van Nederland* een ontwikkelingsgeschiedenis van Nederlandse stadsplattegronden te kunnen schrijven, maar weldra liet zijn gezondheid hem niet meer toe anders dan passief lezend historisch bezig te zijn. Toen ook zijn

vrouw ouderdomsverschijnselen vertoonde die het leven in een serviceflat niet meer toelieten verhuisden zij naar het verpleeghuis Clara Feyoenastichting te Hardenberg, waar beiden drie jaar lang liefderijk verpleegd werden totdat de dood hen verlostte, hem op 22 mei, haar op 11 juli 1979.

Fox, in zijn reeds geciteerd, *In memoriam* noemt als overheersende karaktertrek zijn menselijkheid. Hij schrijft: 'Dikwijls stond de mens in hem naar mijn indruk de ambtenaar in de weg. Veel meer komt in onze bureaucratie het andere uiterste voor: de ambtenaar bij wie de mens in het gedrang raakt.' Mejuffrouw Jurriaanse verbaast zich over het vele werk dat hij heeft verzet. Dit was mede mogelijk door zijn gave, genoemd door mevrouw Doornink, om anderen voor zich te laten werken en voor dit werk enthousiast te maken. Vele bezoekers van het archief roemen zijn hulpvaardigheid, dikwijls stijgend tot beminnelijkheid. Naar prof. dr. ir. C. Koeman mij meedeelde, herinneren de kinderen zich met vreugde dat hij nooit uit zijn humeur was, maar altijd blijmoedig. Professor Koeman, die vele voordrachten van Van 't Hoff over stadsplattegronden heeft mogen bijwonen, roemt de bekoring die van die voordrachten uitging en de gave die Van 't Hoff bezat om hoofd- en bijzaken te onderscheiden Van 't Hoff was op zijn gebied een groot man en wist dit, vrij van ijdelheid, meesterlijk te verbergen.

JAN DEN TEX

Voornaamste geschriften

Een overzicht van de publikaties van Van 't Hoff vindt men in de bijdrage van J. Fox, *Publicaties van mr. B. van 't Hoff (1900-1979)* in Nederlands Archievenblad 84, 1980, p.532-544.

Eindnoten:

- * Mijn dank gaat uit naar de velen die mij informatie hebben verschaft zoals B. Woeldrink, J. Fox en prof. dr. ir. C. Koeman.
- 1 Zie J. Fox, *In memoriam mr. B. van 't Hoff, 1900-1979* in Nederlands Archievenblad 83, 1979, p.273-278.

François Ernst Johannes Malherbe

Paarl 3 mei 1894-Stellenbosch 4 juli 1979

In sy lang lewe het prof. dr. F.E.J. Malherbe verskillende eras in die Afrikaanse letterkunde en kultuurlewe meegemaak en 'n beduidende rol daarin gespeel. Soos hy dit self stel: 'By terugblik oor die verloop van ons letterkunde, moet ek my opnuut verwonder oor die verbasende bloei in so korte tyd - dat die hele geskiedenis van die Afrikaanse literatuur raakpunte het met één menselewe, dat vanaf die stigterslede van die taal tot by sy jongste beoefenaar in die sewentiger jare, alles deel van jou ervaring uitmaak.'

François Ernst Johannes Malherbe is op 3 Mei 1894 op 'n wynplaas in die distrik Paarl, Westelike Kaap-provinsie, gebore, as tiende kind van Willem Daniel Malherbe en Hester Magdalena du Toit. Hy is 'n direkte afstammeling van die Du Toit's en Malherbe's van die Genootskap van Regte Afrikaners; ds. S.J. du Toit, die 'vader van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging', was sy moeder se broer.

Na sy skoolopleiding in Paarl is Malherbe in 1912 na die Victoria-Kollege, die latere Universiteit van Stellenbosch, waar hy die B.A.- en M.A.-grade verwerf het. Die plaaskultuur waaruit die jong Malherbe gestam het, het bygedra tot die gemoedelikheid en aardsheid van sy karakter, soos die wye omgang met strydbare en taalbewuste familielede en vriende sy begrip van en waardering vir die estetiese geprikkel het.

Met behulp van 'n studiebeurs is Malherbe in 1920 na Nederland om vir die doktorsale kursus by die Gemeentelike Universiteit van Amsterdam in te skryf. Hier was sy leermeesters J. Prinsen J. Lzn., R.C. Boer, F.A. Stoett en J. Six; dit was veral laasgenoemde as hoogleraar in die kunsgeskiedenis wat die jong student besiel het om in die vakansietye reise na Italië te onderneem - latere herhaalde besoeke is die neerslag van sy bekende boek *Klassieke meesters van die Renaissance* (1944).

As student in Nederland het Malherbe diep gedrink aan die bronne vir geestesverryking wat Amsterdam gebied het. Die Concertgebouuitvoerings onder leiding van die befaamde Willem Mengelberg, toneel in die Stadsschouwburg met Willem Royaards, Eduard Verkade, Louis Bouwmeester en Alexander Moissi, voordragte uit eie werk van skrywers soos Henriette Roland Holst, P.C. Boutens, Romain Rolland en Rabindranāth Tagore - al hierdie ervarings het die wordende jong akademikus se kunssinnigheid en estetiese oordele gestimuleer.

In Nederland en België was Malherbe ook aktief in verenigings en organisasies wat die Dietse ideaal van samehorigheid tussen Nederland, Vlaandere en Suid-Afrika bepleit het. As welsprekende verteenwoordiger van die Afrikaanse vryheidstrewer het hy noue aansluiting gevind by persone wat die Groot-Nederlandse ideaal voorgestaan het. Hy vertel onderhoudend van vurige 'stryd'-kongresse in Gent en Antwerpen en van sy kennismaking met skrywers soos Stijn Streuvels, Herman Teirlinck, Maurits Sabbe, Ernest Claes en Felix Timmermans. Van dié skrywers sou hy later in sy bloemlesing *Moderne Vlaamse kortverhale* (1935) verhale opneem.

Malherbe het ná sy promosie in 1924 na Suid-Afrika teruggekeer en in die departement Hollands (soos die vak destyds geheet het) aan sy Alma Mater, die Universiteit van Stellenbosch, begin doseer. Aanvanklik was sy leeropdrag die taalkunde, maar later het by hom geheel en al aan die Afrikaanse en Nederlandse letterkunde gewy. Hy het in 1930 hoogleraar geword en dit gebly totdat hy in 1959 sy emeritaat aanvaar het. Vir al sy letterkundige en kulturele aktiwiteite het die Universiteit van Stellenbosch die graad D. Litt. honoris causa aan hom toegeken (1975).

Malherbe was in sy hele lewe 'n sterk voorstander van die behoud en uitbou van die kultuurbande met Nederland en Vlaandere. Hy was jare lank lid van die Raad van Beheer vir die kultuurverdrag tussen Suid-Afrika en Nederland en dié tussen Suid-Afrika en België. In opdrag van dié twee liggame en die Departement Kultuursake in Suid-Afrika het hy in 1968 'n bloemlesing, *Zuid-Afrikaanse letterkunde*, saamgestel, spesiaal met die oog op gebruik in Nederlandse en Belgiese skole. Hy was ook 'n tydlank voorsitter van die Genootskap Nederland- Suid-Afrika in Kaapstad.

Vroeg reeds in sy loopbaan het Malherbe hom aktief aan die literêre kritiek gewy en in publikasies soos *Die Huisgenoot*, *Die Burger*, *Die Nuwe Brandwag* en *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* het gereeld beskouings oor nuwe werke uit sy pen verskyn. Toe hy as een van die drie stigters van die literêr-kritiese tydskrif *Ons Eie Boek* (1935-1955) ook die redakteurskap sedert 1937 alleen behartig, het hy vir feitlik die hele bestaan van die blad alle beduidende nuwe Afrikaanse boeke self geresenseer. Deur medium van hierdie tydskrif het hy 'n groot aandeel gehad in die bestendinging van 'n ewewigtiger literatuurbeskouing en as literêre gids het hy toeligting van betekenis aan onderwysers én die skoolgaande jeug verskaf.

In sy tyd was Malherbe 'n belangrike kritikus; ook in sy aktiwiteite as letterkundige keurder vir uitgewers het hy 'n sekere vormende invloed op

die werk van jonger skrywers gehad. Hy was altyd 'n voorstander van 'n 'vrye' letterkunde in Afrikaans, deur meer klem as sy voorgangers te lê op die kunswerk as 'lewensvorm', as 'n uiting van 'n psigiese werklikheid. Primêr was die kritiek vir hom 'n herskeppende aktiwiteit wat die eenheid en harmonie in die kunswerk moes toelig. Vir hom was dit aksiomaties dat die kritikus vry moes wees van enige betrokkenheid met 'etiese, politieke of ander vooropgestelde stelsels'.

Vir sy bydraes tot die Afrikaanse letterkundige kritiek het Malherbe in 1959 die Stalsprys van die Suid-Afrikaanse Akademie ontvang. Van 1956 tot 1958 was hy voorsitter van hierdie liggaam en het hy op talryke kommissies (van die Akademie en van die staat) gedien.

Sy belangstelling was egter nie beperk tot letterkundige en taalkundige sake nie. In die breë kulturele gebied was Malherbe ook besonder aktief met betrekking tot die beeldende kunste. Hy was van 1949 tot 1973 lid van die Raad van die Suid-Afrikaanse Kunsmuseum in Kaapstad en vir nege jaar van dié tyd was hy die voorsitter van hierdie liggaam. By verskeie geleenthede het hy reekse openbare kunslesings op Stellenbosch gehou - onder meer oor die Renaissance - wat groot belangstelling onder studente gewek het, en nie net onder die taal-en-lettere-studente nie.

Professor Malherbe het meermale oorsese reise onderneem, die relaas van sommige waarvan hy op 'n lewendige wyse in sy outobiografie vertel. In 1954 het hy 'n lesingtoer in Nederland onderneem ten tyde waarvan hy by verskeie universiteite voordragte oor die Afrikaanse literatuur gelewer het. In 1957 het hy op tournee in Nederland hom daarop toegelê om die Afrikaanse boek veral by die jeug bekend te stel.

As hoogleraar het professor Malherbe onder sy studente verskeie persone getel wat later as belangrike digters en prosaskrywers ontwikkel het. Een en almal van sy oud-studente getuig van die geesdrif wat hy vir die letterkunde by hulle gewek het. Hy het 'n sonore voordragstyl gehad en of dit nou Vondel, Willem Kloos of J.C. Bloem se werke was, vir sy studente was die kolleges by professor Malherbe 'n weeklikse vreugdebelevens.

In sy hoedanigheid as lid van verskeie liggame ter bevordering van Afrikaans-Nederlandse betrekkinge het Malherbe kennis gemaak met Nederlandse skrywers soos J.C. Bloem, A. Roland Holst, J.J. Slauerhoff en Anthonie Donker. In sy outobiografie haal hy met waardering 'n kort vers aan wat deur A. Roland Holst aan hom opgedra is:

De ziel erkent, uit zelfbehoud
 maar twee gegevens:
 de eeuwigheid (het goud) -
 het oogeblik (het zout)
 des levens.

In enkele woorde het die Nederlandse digter die lewenshouding van die geliefde hoogleraar saamgevat: sy lewensblyheid en die vreugde vir die ewig-skone wat hy self ervaar het en wat hy aan soveel mense óm hom wou en kon oordra.

ERNST VAN HEERDEN

Universiteit van die Witwatersrand, Johannesburg

Voornaamste geskriften

Humor in die algemeen en sy uiting in die Afrikaanse letterkunde. Amsterdam 1924 (dissertatie Amsterdam; tweede vermeerderde druk 1932).

Die kort-verhaal as kunsvorm. Kaapstad 1929.

Aspekte van Afrikaanse literatuur. Studies van belangrike werke. Kaapstad 1940.

Lewensvorme: opstelle oor kultuur, kuns en literatuur. Kaapstad 1941.

Klassieke meesters van die Renaissance, 'n Inleiding tot kunswaardering. Kaapstad 1944.

Wending en inkeer. 'n Beskouing oor die nuwere Afrikaanse letterkunde, Kaapstad 1948.

Afrikaanse lewe en letterkunde. Stellenbosch 1958.

Agter die oomblik. Johannesburg 1977 (autobiografie).

Als samensteller

Moderne Hollandse kortverhale. Pretoria-Kaapstad 1931.

Moderne Vlaamse kortverhale. Pretoria-Kaapstad 1935.

Nuwe Nederlandse kortverhale. Pretoria-Kaapstad 1941.

Blou en grys. 'n Keur van Nederlandse verhale. Kaapstad 1949.

Afrikaanse humorverhale. Pretoria 1951.

Moderne Afrikaanse verhaalkuns. Kaapstad 1962.

Bellen blazen. Gunsteling onder Nederlandse kortverhale. Kaapstad 1966.

Zuid-Afrikaanse letterkunde. Pretoria 1968.

Petrus Johannes van der Merwe
Middelplaas (Griekwastad) 2 december 1912-Stellenbosch 14
september 1979

Petrus Johannes van der Merwe is op 2 Desember 1912 op Middelplaas, Griekwastad, in die Kaapkolonie gebore. Sy vader en moeder, gebore Barnard, van Rondevlei, George, was beide onderwysers. Eersgenoemde was hoof van 'n plaasskool maar het ook met skape, beeste en perde geboer. Die seun Petrus Johannes, kortweg Piet genoem, het tot Standaard 6 met 'n karretjie skool toe gery en het baie goed op laerskool gedoen.

In 1925 is hy na 'n koshuis op Griekwastad waar hy in 1928 in die eerste klas gematrikuleer het. Sy skoolhoof was N. Basson en sy geskiedenisonderwyser Greyvenstein wat van hom getuig: 'Hy was 'n skrande leerling en het al sy eksamens met lof geslaag' - een van die beste leerlinge wat hy ooit gehad het. Hy moes soek om hom nie volpunte in geskiedenis te gee nie. Ook skryf sy onderwyser dat hy 'n baie voorbeeldige seun was, deeglik, hardwerkend en betroubaar, 'n boekwurm en nie 'n sportman nie.

In 1929 is hy na die Universiteit van Stellenbosch waar hy in 1931 die B.A.-graad cum laude in Geskiedenis III, Afrikaans-Nederlands III, Geografie II, Ekonomie I en Engels I verwerf het. Daarna het hy vir die M.A. ingeskryf en dit onder leiding van prof. W. Blommaert in 1933 cum laude geslaag met 'n dissertasie oor *Die geskiedenis van die trekboer onder die Oos-Indiese Kompanjie*. Sy professor in Afrikaans-Nederlands het in 1944 getuig dat hy 'n uitstekend goeie student was en 'n entoesiastiese en wetenskaplike navorser, 'n treffende objektiewe en onpartydige vertolker, 'n vriendelike mens met 'n goeie karakter. Prof. H.B. Thom het hom in 1941 'een van die briljantste studente' wat hy geken het, genoem. Hy het nagraads egter by professor Blommaert gewerk. Self getuig P.J. van der Merwe in *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie 1657-1842*, in 1938 oor W. Blommaert: 'Ten slotte gedenk ek met weemoed my vroeggesterde professor aan wie se nagedagtenis ek met erkentlikheid en dankbaarheid hierdie werk opdra. Op sy aansporing het ek met die studie van ons pioniersgeskiedenis begin en onder sy inspirerende leiding het ek my eerste navorsingswerk gedoen.'

Nadat P.J. van der Merwe in 1933 ook die Sekondêre Onderwysersdiploma cum laude in agt vakke geslaag het, is hy in 1934 met die Porterstipendium na Nederland waar hy tot met sy promosie in 1937 by Johan

Huizinga in Leiden gestudeer het. Gegewens oor sy Leidse studiejare is skraal maar prof. W.E.G. Louw wat toe student in Amsterdam was en prof. E.M. Hamman wat saam met hom student in Leiden was, het enige inligting verstrek. Om na aan die Rijksarchief te wees het Van der Merwe in Den Haag gewoon; ook het hy gaan navorsing doen in onder andere die Pruisiese Staatsbiblioteek in Berlyn. Hy het heelwat gereis en onder andere München besoek. Sy proefskrif is deur W.E.G. Louw taalkundig en stilisties versorg terwyl professor Hamman die bladsyproewe gelees het.

Van der Merwe het op 24 September 1937 by Huizinga op *Die noordwaartse beweging van die boere voor die Groot Trek, 1770-1842* in die teenwoordigheid van professore N.J. Krom en H. Th. Colenbrander wat die twee eksterne eksaminatore was, gepromoveer. Professor Holleman wat destyds professor in die regte in Leiden was maar later van Stellenbosch, deel ons in 1941 mee dat Van der Merwe se 'skerp verstand, sy intens metodiese en gewetensvolle werkwyse en ongewone behoedsaamheid waarmee hy tot sy gevolgtrekkings gekom het en sy konklusies weergee', bewondering afgedwing het. By die geleentheid van sy promosie sê Holleman dat al drie professore met mekaar gewedywer het oor hul lof daarvoor 'en hom ieder op sy eie wyse, 'n aankomende geleerde en historikus van groot bekwaamheid genoem.'

Na sy terugkeer het P.J. van der Merwe aan die begin van 1938 'n tydelik deelydse lektor aan die Universiteit van Stellenbosch geword nadat hy in 1934 as student reeds 'n deel van professor Blommaert se werk verrig het terwyl dié met siekteverlof was. In 1939 het hy senior lektor geword en onder andere as plaasvervanger vir prof. J.A. Wiid opgetree. Hy het tot 1954 jaarkursusse vanaf eerstejaarsvlak tot Honneurs aangebied en in 1955 professor geword. Sedert 1959 tot met sy aftrede op vyfensestigjarige leeftyd in 1977 was hy hoogleraar in Suid-Afrikaanse geskiedenis in die Jan Marais-leerstoel. Daar is met groot lof in getuigskrifte uit 1941 en in 1944 van hom as dosent en navorser gepraat. In die eersgenoemde jaar het hy aansoek gedoen vir 'n professoraat aan die Vrystaatse Universiteitskollege, Bloemfontein, maar dit is aan C.J. Uys toegeken, terwyl sy aansoek in die laatsgenoemde jaar na die Universiteit van die Witwatersrand ook nie geslaag het nie, want die professoraat het na J.S. Marais gegaan.

Prof. H.B. Thom getuig in 1941 dat Van der Merwe se doseerwerk 'besonder suksesvol' was: 'Sy optrede as dosent is ferm en helder, en hy verstaan die kuns om sy studente tot deeglike wetenskaplike werk aan te spoor. Daarby het hy 'n aangename persoonlikheid sodat hy nie slegs as

dosent nie, maar ook as kollega baie gewild is.' Hoewel die studente, volgens 'n ander Stellenboschse geleerde Van der Merwe se deeglikheid, gestrengheid, puntenerigheid en kennis geloof het, was sy naam onder verreweg die meeste studente dié van "n moeilike, ongenaakbare en soms selfs baie bruuske professor, vir wie 'n mens netjies in jou spoor moes trap.' Volgens ander getuienis het hy teen die einde van sy dienstyd wel versag. Hy het 'n tiental of meer M.A.-studente met hulle dissertasies gelei en in sy hele loopbaan as dosent slegs twee doktorsale studente, naamlik professore E.L.P. Stals en Bun Booyens. Beide waardeer in hulle proefskrifte sy kennis, 'geniale insig in die probleme van die navorser' en sy hulpvaardigheid en 'tipiese deeglikheid' rakende vorm, inhoud en metodes. Sy dosering op Honneursvlak van die metodeleer, historiografie, paleografie en argiefkunde het verseker dat die studente goed voorberei word vir nagraadse studie in navorsing.

Gedurende sy professorskap was Van der Merwe eksterne eksaminator vir elke dissertasie of proefskrif wat by sy departement ingedien is en het hy deur 'n strenge professionele kode gesorg dat Stellenbosch se departement geskiedenis hoë standaarde handhaaf. Sy beoordeling van dissertasies vir publikasie in die *Argiefjaarboek* van die Argiefkommissie was ewe gestreng. Uit sowat twintig wat hy beoordeel het, het hy tien vir publikasie aanbeveel. Sedert 1955 het hy 'praktiese werk' vir klein groepe studente op voorgraadse vlak ingevoer waarin die Nederlandse 'tutoriale' metode met detailstudies (wat die groot lyne en eietydse geskiedenis verwaarloos het), toegepas wat sommige studente as 'inkwisisies' ervaar het. Studente wat wou voortgaan met nagraadse werk is gebaat deur die oefening in analitiese dinkwerk, logiese beredenering en vertolking van gegewens naas vormgewing, voetnoottegniek, die opstel van 'n bibliografie, met andere woorde deeglike wetenskaplike vorming.

Sy metode kom duidelik uit in *Nog verder noord* waarin hy sy studente prakties toon hoe daar te werk gegaan word met die kritiese interpretasie van 'n historiese bron met betrekking tot 'n bepaalde punt. Hy het die student geleer om versigtig met afleidings en gevolgtrekkings te wees en dat hy sy verantwoordelikheid om 'n uitspraak te gee, nie kan ontwyk nie. Hy was uiters konserwatief in dié sin dat eietydse geskiedenis ontwyk en slegs op die verwyderde verlede gekonsentreer is. Sy metodiese deeglikheid, verwysingstegniek en bibliografiesamestelling kom uit in *Die bronnelys en voetnote* wat op die versoek van die Argiefkommissie geskryf is. Die boek het eenvormigheid in verband met dissertasies landswyd ten goede gekom.

P.J. van der Merwe was 'n groot navorser. Prof. H.B. Thom praat in 1941 van hom as "n besonder toegewyde en skrandere navorser" wat sy gegewens met insig en begrip vertolk en oordeel dat sy stelling van feite en gevolgtrekkings van ewewig getuig. Hy noem sy proefskrif by Huizinga "n skitterende bydrae tot ons kennis omtrent die pioniersgeskiedenis van Suid-Afrika waardeur hy hom as die kalme, onbevooroordeelde historikus" betuig, wat volgens Thom in 1947 ook sy studente besiel het met 'n geesdrif vir navorsing. Dr. P.J. Venter, assistent-hoofargivaris vir die Unie, het Van der Merwe in 1944 as "n reuse werker" beskryf wat sy tydgenootlike historici wat omvang en kwaliteit van navorsing betref, oortref. Dr. Coenraad Beyers, hoof-argivaris van die Unie, het hom in 1944 "n instelling" in die Kaapse argiefbewaarplek genoem en "n navorser par excellence" met "n onvernietigbare uithouvermoë". Dit was ter ondersteuning van 'n navorsingsbeurs deur die Colonial Office in Londen, wat egter nie aan hom toegeken is nie. Sy rektor, prof. R.W. Wilcocks, het in 1941 daarop gewys dat Van der Merwe 'hoog aangeskrewe' was by vakgenote wat hy tot die einde toe gebly het.

Hy was lid van die redaksie van die *Argiefjaarboek* sedert 1957 en sedert 1962 lid van die Argiefkommissie, sedert 1955 lid van die Raad van die Van Riebeeckvereniging, lid van die Nasionale Pleknaamkomitee sedert 1954, lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en lid van die Maatschappij der Nederlandse Letterkunde; ook was hy vir jarelank die voorsitter van die Stellenboschse Biblioteekkomitee, waarop hy gewaardeerde diens gelewer het. In 1948 het hy die Suid-Afrikaanse Akademieprys vir die pioniersgeskiedenis van die Afrikaner gekry, en in 1958 het hy Nederland onder die Nederlands-Suid-Afrikaanse Kultuurverdrag besoek en enkele voorlesings daar gehou.

Professor van der Merwe het sevenenveertig jaar aan navorsingswerk gewy, sewe boeke gepubliseer en met sy vroeë dood op 14 September 1979 agt studies onvoltooid nagelaat. Hy het gehoop om hulle na sy vyfensestigste verjaarsdag te voltooi. Ongelukkig het die Universiteit Stellenbosch hom tot sy aftrede met 'n volle drag voorgraadse werk belas in plaas daarvan om hom na sy sestigste jaar 'n navorsingsprofessoraat toe te ken wat hom in staat sou stel om sy lewenswerk te voltooi. Sy pleidooi om 'n assistent in sy laaste diensjare wat hom vryer kon maak om sy manuskripte te voltooi, was onsuksesvol.

Waarom lê sy bydrae tot die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing? In sy proefskrif *Die noordwaartse beweging van die boere voor die Groot Trek* het hy

'n sektor van die pioniersgeskiedenis van die Afrikaners van 1770 tot 1842 behandel en die uitbreiding van die half-nomadiese grens- of trekboere in die rigting van die Oranjerivier tot in die Transgariëp beskryf en sekerheid gebring in die tref van 'n onderskeid tussen die Trekboer en die Voortrekker. Dit is 'n sosiaal-ekonomiese geskiedenis in die tradisie van Blommaert waarin kulturele aspekte van die trekboermense en hulle verhoudinge tot die Boesmans, Griekwas en die owerheid behandel word. Faktore soos droogtes, sprinkane, trekbokke en water en weiding kom onder andere ter sprake. Die boek is in 1938 opgevolg met *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842*, waarin die evolusie van die veeboer na trekboer en sy landwaartse beweging aangetoon word. Die rol van wild en veeruil met die inboorlinge, die leningsplaasstelsel, die tradisie om selfstandig te boer, lewenstoestande en beskawing in die veld en die eerste botsing tussen trekboer en swartmens kom ter sprake. Ook hierdie werk is van sosiaal-ekonomiese en kulturele aard. In 1940 volg 'n verdere uitbouing van die botsing tussen trekboer en swartmens namelik in *Die Kaffer oorlog van 1793* waarin Theal gekorrigeer en 'n duidelike beeld van Maynier geskets word. Daarin word aangetoon dat die oorsake van die botsing weiveld en water was, en dat beide kante skuld daaraan gehad het.

In 1945 volg *Trek. Studies oor die mobiliteit van die pioniersbevolking aan die Kaap* wat een van die oorspronklikste werke in die Suid-Afrikaanse historiografie is. Hy het sy pioniers tot in die twintigste eeu opgevolg en heelwat materiaal uit mondelinge oorlewering geput, waarvoor hy vyftienduisend myl per motor afgelê het. In die boek word onder andere jagter-veeboere, landtoggers, grootwildjagters, die oorskotbevolking in streke van ouer maar ook streke van jonger vestiging behandel en die psigologiese oorsake van die trek weg van die beskawing af aangedui. Ook is die begrippe trekgees, die trekgewoonte en trektradisie ontleed asmede die tipiese trekke van die uitbreidingsproses soos wintertreкке, die uitlêstelsel, die trek van winter- na somerreëgebiede en omgekeerd, insidentele migrasies, nomadisme, treklewe en die verval van die trekstelsel. Sy *Pioniers van die Dorsland* (1949) handel oor sy persoonlike ervaringe met die pioniers van die Noordweste - Dorsland, Namakwaland en die Kalahari- 'Voortrekkers' wat 'n bittere stryd om water gehad het. In al sy werk kry ons met die mens te doen wat hy uit bronne aan ons voorstel.

In 1953 het Van der Merwe 'n hoofstuk gelewer vir die eerste deel van *Geskiedenis van Suid-Afrika* waarvoor A.J.H. van der Walt, J.A. Wiid en A.L. Geyer die redakteurs was, namelik *Van verversingspos tot landboukolonie*

1662-1707 (p.82-112) en in deel twee *Die inboorlingbeleid van die Kompanjie* (p.348-383) waarvoor hy deur sy navorsing uitmuntend geskik was. Sy werk *Nog verder noord* waarin in 1962 getoon is hoe hy aan die hand van 'n enkele dokument (die Bronkhorst-verslag, 17.3.1837) wetenskaplik te werk gaan om feite vas te stel en tot sekerheid in sy gevolgtrekkings te geraak deur ander historici se bevindinge te betwyfel, wetenskaplik te ontleed en sy eie konklusies te verstrek. *Die bronnelys en voetnote* is die resultaat van sy eie navorsing wat verwysings- en voetnoottegniek en die opstel van 'n bronnelys betref. Prof. W.K. Hancock het Van der Merwe se drie boeke oor die trekboer in *The Economic History Review* van 1958 hoog aangeslaan en hom die 'Turner' van die Suid-Afrikaanse grensuitbreidingsgeskiedenis genoem. Ook P.J. van Winter het hoë agting vir sy werk uitgespreek. Van der Merwe het Huizinga gevolg in sy strewe om die mens in die geskiedenis te 'verstaan'. Hy was versigtig met hipoteses wat hy eers wetenskaplik wou toets, en krities ingestel teenoor ander historici soos G. McCall Theal, Eric Walker en W.M. Macmillan sie se paaie hy in sy navorsing gekruis het. In P.J. van der Merwe het Stellenbosch sy grootste historikus en Suid-Afrika een van sy briljantste historici verloor.

Benewens sowat tweehonderd artikels in tydskrifte soos *Die Huisgenoot*, *Die Burger*, *Die Landbouweekblad* en *Sarie Marais* het Van der Merwe gedurende 1950-1953 voltydse navorsing oor die Afrikaner-pioniersgeskiedenis van Rhodesië gedoen en naas argiefnavorsing meer as tweeduisend pioniers se herinneringe opgeteken. Vir hierdie hoofwerk het hy 'n aantal voorstudies gelewer wat onvoltooid agtergelaat is, naamlik *Die Voortrekkers en die Matebeles, 1836-1838*. Die werk van by die negenhonderd bladsye was klaar geskrywe maar die afronding en persklaarmaak moes nog gedoen word. Tweedens het *Potgieter en Mzilikazi, 1838-1853* gevolg, wat met die uitsondering van die laaste hoofstuk of twee ook voltooi was. Navorsing oor *Afrikanerjagters en handelaars in die noordelike binneland, 1853-1890* is ook afgehandel. 'n Heel groot gedeelte van die navorsing vir sy hoofwerk, *Die pioniersgeskiedenis van die Afrikaner in Rhodesië*, is tussen 1951 en 1954 voltooi maar nooit geskryf nie. Ook is navorsing verrig vir *Die Afrikanertrek na Ngamiland, 1893-1899*, *Die ontwikkeling van die Noordweste, 1800-1900*, *Die geskiedenis van Griekwastad en die westelike Griekwas, 1800-1972*, en *Sendingwerk te Kuruman in die 19e eeu*. Vir die laaste vier temas is die navorsingswerk gelyktydig gedoen terwyl dieselfde reeks bronne deurgegaan is, maar die tyd het ontbreek dat P.J. van der Merwe sy lewenstaak kon voltooi.

Hy beklee 'n ereplek in die ry van befaamde Europese historici wat die grondslag van die wetenskap van die geskiedenis in Suid-Afrika aan die Universiteit van Stellenbosch gelê het, naamlik E.C. Godee Molsbergen (1904-1910) 'n leerling van P.J. Blok, wat hom met die Nederlandse volksgeskiedenis besig gehou het en W. Blommaert (1911-1934) van Gent wat 'n leerling van Henri Pirenne was, wat sy lewe aan sosiaalekonomiese geskiedenis gewy het. Daarmee is 'n tradisie na Suid-Afrika oorgeplant en het Van der Merwe sy leermeester Huizinga se invloed ook in Suid-Afrika uitgestraal.

Die historikus Van der Merwe is in 1942 getroud met Margaretha Elizabeth Scheepers wat op 22 Maart 1919 in Pretoria gebore is en opgegroeï het in die distrik Ermelo. Uit die huwelik is 'n dogter Margaretha en tweelingseuns gebore, Gottlieb Johannes en Jozua Joubert.

11 april 1980

F.A. VAN JAARVELD

Voornaamste geskrifte

Die noordwaartse beweging van die boere voor die Groot Trek, 1770-1842. Den Haag 1937.

Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842. Kaapstad 1938.

Die Kafferoorlog van 1793. Kaapstad 1940.

Trek. Studies oor die mobiliteit van die pioniersbevolking aan die Kaap. Kaapstad 1945.

Pioniers van die Dorsland. Kaapstad 1949.

Nog verder noord. Die Potgieter-kommissie se besoek aan die gebied van die teenswoordige Suid-Rhodesië, 1836. Kaapstad 1962.

Die bronnelys en voetnote. Kaapstad 1972.

Wilhelmus Adrianus Nolet O.P.

Arnhem 23 december 1909 - Venlo 14 augustus 1978

De aard en de sfeer van de omgeving, waarin pater W.A. Nolet werd geboren en opgroeide, en die voor goed zijn stempel op hem zou drukken, heeft hijzelf ooit bondig aangegeven, toen hij namelijk in het levensbericht van zijn oom Willem Nolet deze karakteriseerde als de 'begaafde zoon uit een rooms-katholiek geslacht dat in Schiedam tot aanzien was gekomen via het zakenleven, vanaf de negentiende eeuw gecombineerd met plaatselijke magistratuur' (*Jaarboek van de Maatschappij, 1967-1968*, p.102). Want dat zijn eigen vader in De Rijp en later in Arnhem notaris was, mag men wel zien als een van de mogelijkheden, die van zo'n combinatie een verdere ontwikkeling konden zijn. En in ieder geval heeft deze omstandigheid aan zijn optreden soms een bepaalde noot gegeven.

Pater Nolet was het tweede van de zes kinderen, twee dochters en vier zonen, uit het huwelijk van Christiaan Nolet (1879-1963) en Maria Jacoba Hubertina Dobbeltmann (1877-1965), die eveneens behoorde tot een familie, wier naam in het toenmalige zakenleven - maar nu dat van Nijmegen - een bekende klank had. Na het doorlopen van de lagere school, gedeeltelijk in een internaat, werd hij interne leerling van het Canisiuscollege van de paters jezuiten te Nijmegen, waar hij in 1928 het eindexamen gymnasium-A verwierf. Zich geroepen voelend tot het priesterschap, volgde hij daarna toch niet, zoals later een jongere broer, het voorbeeld van meer dan één Nolet uit oudere generaties, die allen seculier priester van het bisdom Haarlem waren geworden, maar hij meldde zich aan voor het noviciaat van de dominicanen te Huissen. Herhaaldelijk heeft hij later verklaard, dat een feestpreek van de Nijmeegse hoogleraar B.H. Molkenboer O.P. over de h. Thomas van Aquino, gehouden voor de leerlingen van genoemd college, ertoe heeft bijgedragen, dat hij die stap gezet heeft.

Hij trad in Huissen in op 8 september 1928, kreeg er bij zijn inkleding als herinnering aan zijn Nijmeegse collegejaren de kloosternaam Canisius, die hem voortaan voor zijn omgeving meestal Kanis zou doen heten, en legde hier op 18 september 1929 zijn geloften af. Vervolgens studeerde hij aan de kloosterscholen van zijn orde in Zwolle en Nijmegen respectievelijk drie jaar filosofie en vier jaar theologie. Op 25 juli 1934 ontving hij de priesterwijding. Zijn theologische studie sloot hij op 23 juni 1936 af met het behalen van de titel van lector sacrae theologiae.

Al tijdens deze studiejaren waren herhaaldelijk zijn aanleg en ambitie voor geschiedenis gebleken, zodat het min of meer vanzelfsprekend werd gevonden, dat zijn oversten hem opdroegen zich aan de Nijmeegse universiteit nu verder in deze wetenschap te bekwamen. Hij voldeed aan deze opdracht met een zeker gemak, daarbij immers gesteund, behalve door een uitzonderlijk goed geheugen, veel meer nog door zijn voorafgegane studies, en zag zijn doctoraal examen op 23 mei 1942 door zijn examinatoren dan ook gehonoreerd met het cum laude.

Met de opdracht tot deze academische studie leek meteen ook zijn toekomstige levensweg grotendeels bepaald: hij zou na het volbrengen ervan leraar worden aan het Sint-Dominicuscollege te Neerbosch bij Nijmegen, de enige inrichting voor middelbaar onderwijs immers, die door de Nederlandse dominicanen geleid werd. Maar de school- en internaatsgebouwen van dit instituut werden op 17 juli 1942 gevorderd door de Wehrmacht zodat een benoeming aldaar voorlopig moest uitblijven. Nolet is toen, omdat eerder ook zijn Nijmeegs klooster bezet was, na een kort verblijf te Huissen in 1943 naar Amsterdam verhuisd om zich hier uitsluitend bezig te houden met de voorbereiding van zijn proefschrift, dat zou handelen over Marnix van Sint-Aldegonde als theoloog.

Hij was op dit onderwerp geattendeerd door de Nijmeegse hoogleraar dr. J.D.M. Cornelissen, die tijdens zijn academische studie zijn meest vereerde leermeester was geworden, en de keuze hing samen met de destijds verhoogde belangstelling voor Marnix naar aanleiding van de viering van het vierde eeuwfeest van diens geboorte in 1940. Het proefschrift is er gekomen. Het droeg de titel *Marnix als theoloog. Een historische inleiding*, en de promotie had plaats op 22 oktober 1948.

De omstandigheden, waaronder het werk voltooid werd, waren intussen voor de schrijver niet veel gemakkelijker geworden dan de Amsterdamse tijd met zijn hongerwinter. Want, toen in de zomer van 1945 het in materieel opzicht uitgeplunderde en wat zijn aantal leerlingen betreft, sterk uitgedunde Sint-Dominicuscollege zijn poorten weer geopend had, werd Nolet er met ingang van 16 augustus niet alleen leraar maar kreeg hij er meteen als prefect de leiding van het gehele school- en internaatsbedrijf. Het is voor hem en zijn medewerkers een moeilijke tijd van wederopbouw en ook van een zekere heroriëntering geweest. Het college was namelijk in die jaren een van de vele rooms-katholieke internaten hier te lande, waar leiding en onderwijs geheel in handen waren van al dan niet voor de burgerlijke wet daartoe bevoegde religieuzen en die slechts toegankelijk waren

voor jongens, die later priester wilden worden, en dan bij voorkeur binnen de kloosterorde of congregatie, waartoe hun leraren behoorden. Tot dezelfde groep dienden mutatis mutandis ook vier van de vijf bisschoppelijke klein-seminaries gerekend te worden. Er groeide intussen in de eerste jaren na de tweede wereldoorlog binnen deze kringen gaandeweg het gezonde besef, dat het om meer dan één reden gewenst was, dat dergelijke instituten de status van door de wet erkende gymnasia verwierven. Nolet heeft, hoewel het initiatief van elders kwam, samen met enkele vertegenwoordigers van andere soortgelijke scholen en aangemoedigd door zijn oversten, al spoedig veel tijd en inspanning besteed aan de verwezenlijking van deze wens, en hij heeft de voldoening mogen smaken, dat zijn eigen school, als eerste van een hele reeks, bij Koninklijk Besluit van 8 mei 1950 werd aangewezen als gymnasium.

Intussen had hij toch geregeld verder gewerkt aan zijn *Marnix*, maar het betekende andermaal een vertraging, en nu ook een zekere ontmoediging en persoonlijk verdriet, toen op 6 augustus 1947 professor Cornelissen, die zijn promotor had moeten worden, plotseling overleed. Diens opvolger, prof. dr. L.J. Rogier, zou zijn plaats later innemen.

Het boek is om al deze redenen dan ook niet geworden wat de schrijver, toen hij er aan begon, voor ogen moet hebben gestaan. Want zich gaandeweg meer beperkend in de opzet, hield hij zich ten slotte nog alleen bezig met de jonge Marnix en betrok hij toen ook vrijwel uitsluitend nog slechts diens *Bijencorf* in zijn onderzoek. Bovendien, zo meende een ter zake kundige recensent in het Tijdschrift voor Geschiedenis (62, 1949, p. 133 vv.), waren de conclusies, waartoe dit onderzoek had geleid, door de schrijver niet altijd voldoende tot het einde toe doorgedacht.

Al in 1950 nam Nolet als rector van zijn school ontslag, daarbij als argument aanvoerend, dat deze, nu zij een door de wet erkend gymnasium was geworden, beter door een classicus of althans door een leraar in een van de moderne talen kon geleid worden. Tegelijkertijd stelde hij zich voor, bij een leraarstaak-zonder-meer ruimer gelegenheid te hebben voor wetenschappelijk werk. Dit laatste is er niet van gekomen, omdat hij al in 1951 benoemd werd tot overste van zijn kloostergemeenschap, hetgeen hij bleef tot 1960. Bovendien zou hij van 1957 tot 1963 opnieuw rector van zijn school worden.

Maar de strenge tucht en regelmaat, die hij altijd aan zijn werkzaamheden oplegde, stelden hem toch ook in deze omstandigheden in staat om zich naast zijn leraarsambt nog op andere wijze met zijn vak bezig te hou-

den. Op uitnodiging van het Katholiek Pedagogisch Bureau werd hij lid van een kleine werkgroep, die zich ging wijden aan de bestudering van de problemen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs aan scholen voor het toenmalige VHMO. Het resultaat was een aantal artikelen in de jaargangen 1955-1958 van het Weekblad van de Katholieke Lerarenvereniging St. Bonaventura, weliswaar ondertekend door een vier- respectievelijk driemanschap maar, naar een van de insiders verzekert, zowel naar inhoud als naar formulering grotendeels het werk van Nolet. Samen met hetzelfde lid van deze werkgroep, zijn goede vriend en studiegenoot dr. H.H. Versteegen, schreef hij daarna een leerboek voor de hoogste klassen van het VHMO, een *Diorama van de moderne tijd*, dat gebaseerd was op de in deze artikelen neergelegde gedachten en in 1959 voor het eerst verscheen.

Zijn grootste verdiensten voor het geschiedenisonderwijs lijken intussen het gevolg te zijn geweest van zijn benoeming tot docent aan de MO-opleiding van de Gelderse Leergangen te Arnhem in september 1959. Hij is dat gebleven tot aan zijn dood en heeft daardoor bijna twintig jaar lang meegewerkt aan de vorming van een aanzienlijk deel der jongere generatie van geschiedenisleraren.

Zijn dubbele en veelzijdige onderwijstaak in Nijmegen en Arnhem dwong hem zich voortdurend met heel de geschiedenis bezig te houden. Hij kon dan ook op geen enkel onderdeel van zijn veelomvattend vak een specialist worden. Zij heeft hem bovendien, ook na 1960 toen hij immers niet langer overste van zijn klooster was, van verder zelfstandig wetenschappelijk onderzoek afgehouden, tenzij in enkele gevallen, waarin vrienden of vakgenoten, die zijn eruditie en speurzin kenden, voor de oplossing van een detailkwestie daarop een beroep hadden gedaan. In zo'n geval ging hij met zichtbaar genoegen aan het werk en haalde hij zijn materiaal meermalen uit binnen- en buitenlandse archieven om het daarna echter even triomfantelijk als onbaatzuchtig voor verdere publikatie weer aan anderen af te staan. Met even groot genoegen nam hij scripties van zijn cursisten of toekomstige dissertaties, die hem werden voorgelegd, gewetensvol en woord voor woord door, en meer dan één promovendus heeft zijn voordeel gedaan met zijn kritische opmerkingen en verbeteringen. Hij voelde sterk de behoefte aan nauwkeurigheid, in woord en geschrift en zowel bij zichzelf als bij anderen, waardoor hij ook in een alledaags gesprek tegenover zijn gespreksgenoten wel eens corrigerend optrad en het soms zelfs scheen alsof men hem geen groter plezier kon doen dan wanneer men hem vroeg om drukproeven te willen corrigeren.

Dat alles sluit niet uit, dat hij steeds studeerde en las, waarbij zijn grote boekenkennis hem uitmuntend te stade kwam. In zijn studententijd was hij al eens tijdelijk bibliothecaris geweest van het Albertinum, het Nijmeegse studiehuis van zijn orde, en gedurende al de jaren, dat hij in het Sint-Dominicuscollege woonde (1945-1975), vervulde hij ook hier deze functie. Hij scheen aan dit soort 'reizen in de tijd' genoeg te hebben, zodat hij het nooit deed 'in de ruimte': zijn enige grotere buitenlandse reis, naar Rome, had hij gemaakt vóór zijn intrede in het klooster. En ofschoon hij een uitgebreide en voortdurend groeiende collectie van afbeeldingen van schilderijen enzovoort bezat, heeft hij slechts een enkele keer een van de grote historische tentoonstellingen bezocht, die in de naoorlogse periode hier te lande of in het nabije Duitsland te zien zijn geweest. Ook wanneer hij in de zomer op zijn fiets stapte, heel het land doorkruiste en soms enkele duizenden kilometers aflegde, was dat eerder om zijn familie en vrienden te bezoeken dan om zijn historische kennis uit te breiden.

Na zijn pensionering als leraar werd hij in het najaar van 1975 aangesteld als syndicus, dit wil zeggen econoom, van het klooster in Venlo, en in 1977 volgde nog zijn benoeming tot archivaris van de Nederlandse provincie van de dominicanen. Aan beide toch wel zeer uiteenlopende taken heeft hij zich met deskundigheid en vooral met liefde en toewijding gegeven.

Pater Nolet was een diep godsdienstig mens met een vast geloof in het Eeuwige Leven. Hij heeft, zoals voor zijn naaste omgeving eerst achteraf duidelijk is geworden, de laatste maanden van zijn leven gevoeld, dat de dood voor hem niet meer veraf was, en zich daarop toen resoluut voorbereid. Hij overleed na een korte ziekte en volkomen onverwacht. Zoals hij altijd al alles in zijn leven grondig van te voren tot in details regelde, bleek hij dat, wat enkele materiële dingen betreft, ook nu weer te hebben gedaan. 'De verdere regeling van zijn zaken', zo schreef degene die hem in het contactblad van zijn school mocht herdenken, 'heeft deze vrome kloosterling wel met een gerust hart kunnen overlaten aan zijn Schepper'.

S.P. WOLFS O.P.

Voornaamste geschriften

Het gebruik der termen 'godgeleerde' en 'godgeleerdheid' bij humanisten, inzonderheid bij Erasmus in *Kultuurleven* 15, 1948, deel I, p.193-202.

Marnix als theoloog. Een historische inleiding. Amsterdam 1948 (dissertatie Nijmegen).

De onderwijsnota van minister Rutten, bezwaren rond een principiële beschouwing in *Kultuurleven* 19, 1952, p.226-231.

Herboren uit Gods Heilige Geest in *Kultuurleven* 20, 1953, p.495-503.

Doelstelling van het geschiedenisonderwijs op de scholen van V.H.M.O. in *Weekblad van de Katholieke Lerarenvereniging St. Bonaventura* 22, 1955, p.473-476 (in samenwerking met H.G.M. Wisman, J.W. van Driel s.J. en H.H. Verstegen).

Het geschiedenisonderwijs aan het gymnasium in *Weekblad enz.* 23, 1956, p.298-305 (idem).

Het geschiedenisonderwijs aan de H.B.S. in *Weekblad enz.* 23, 1956, p.855-862 (idem).

Het geschiedenisonderwijs aan de M.M.S. in *Weekblad enz.* 24, 1957, p.347-353 (idem).

Over de didactiek van het geschiedenisonderwijs aan scholen voor V.H.M.O. in *Weekblad enz.* 25, 1958, p.269-277 (in samenwerking met J.W. van Driel s.J. en H.H. Verstegen).

Katholiek geschiedenisonderwijs in *Weekblad enz.* 25, 1958, p.1002-1009 (idem).

Diorama van de moderne tijd. 's-Gravenhage [1959] (in samenwerking met H.H. Verstegen; tweede druk 1960; derde druk 1961; vierde druk 1963; vijfde druk 1965).

Willem Nolet in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1967-1968*. Leiden 1969, p.102-106.

Enkele bijdragen van meer religieuze aard zijn te vinden in *De Rozenkrans*, en een aantal boekbesprekingen in *Kultuurleven* en elders.

Ernst van Raalte

Rotterdam 29 juli 1892-'s Gravenhage, 16 november 1975

In de inleiding tot de uitgebreide genealogie-Van Raalte, welke in 1967 gereed kwam, werd getracht iets gemeenschappelijks te vinden omtrent de vele personen, welke zich in twee en een halve eeuw onder die familienaam hadden voorgesteld. Dit werd samengevat in de zin: 'menigeen hunner is niet honkvast geweest.' Het was een understatement. Er had ook over een familie van trekvogels geschreven kunnen zijn.

Allereerst: de stamvader Salomon Jacob, die omstreeks 1715 bekend stond als de 'Jode van Raalte' naar de plaats, waar hij zich had gevestigd. Hij was daar neergestreken afkomstig uit Duitsland of verder oostwaarts. Van de zes kinderen, die hij bij Judith Jacobs kreeg, zijn er verschillende spoedig verder getrokken naar grotere steden in Overijssel als Deventer of Zwolle, of naar het westen des lands. Van daaruit zijn weer hele gezinnen geëmigreerd, meer naar Angelsaksische landen als Engeland, de Verenigde Staten, Nieuw-Zeeland en Australië dan naar België of Frankrijk en de laatste tijd werd uiteraard ook Israël land van bestemming.

Wellicht verklapte het understatement echter iets over de opsteller zelf van de inleiding, over *zijn* honkvastheid.

Ernst van Raalte leek op diegenen in de familie, die langer in de stamplaats zijn blijven wonen en toen naar Zwolle zijn getrokken, waar de kleinzoon van Salomon Jacob, Izak Joël - een koopman die nog in Raalte was geboren - in 1795 het klein-burgerschap verkreeg en sinds mei 1813 optrad als bestuurder in de Israelische gemeente. Hij was dus stad- en tijdgenoot van de vader van Johan Rudolf Thorbecke, die daar in dezelfde tijd een moeizame strijd om het bestaan voerde. Net als de jonge Thorbecke, trok ook zijn zoon Joël Izak, een onderwijzer, naar het westen des lands - daarmee de traditie van die tak van de familie voortzettend. Vooral naar Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Leiden, steden waar tussen later goeddeels ook het leven van Ernst van Raalte zich zou voltrekken.

Ernst werd geboren in 1892 en ging school in Rotterdam, waar zijn vader mr. Jos van Raalte, een goedlopend advocatenkantoor had. Hij studeerde in Leiden. Later toen hij vooral voor kranten in Amsterdam (Algemeen Handelsblad, Parool) en Rotterdam (Nieuwe Rotterdammer en Algemeen Dagblad) schreef - maar het langst voor het Haarlems Dagblad van Robert Peereboom - woonde hij in Den Haag.

Ernst groeide op in, wat men een gegoed, vrijzinnig milieu mag noemen. Met een vader, die hem in de tijd van de Dreyfus-affaire, belangstelling voor de politiek bijbracht; met een moeder - die literaire voorarbeid voor Is. Querido verrichtte - en hem aan de hand van Multatuli een levenslange voorkeur voor lezen meegaf. En dan een uitgebreide kring van min of meer verre verwanten, die op onderscheiden levensgebieden uitblonken - niet alleen in de handel of de advocatuur maar ook in de wetenschap (onder anderen de hoogleraar strafrecht D. Simons). Tot de kring van verwanten behoorden nog vrijzinnig-democratische politici als minister mr. E.E. van Raalte en de staatsraad mr. J. Limburg. Maar in het gezin van mr. Jos van Raalte verhinderde hun ijdelheid de neiging tot veel contact. Het had liever een toneelspeler als Willem Royaards over de vloer. In deze familie-achtergrond lagen stimulansen, die pas op de langere termijn uitwerking zouden hebben. Op de lagere en middelbare school onderscheidde Ernst zich, zoals hij in juni 1968 in een aardig vraaggesprek met G. Puchinger, zou bekennen, voornamelijk door speelsheid.¹ Het was zijn leraar Grieks, de dichter Leopold, die deze 'luiheid' afstrafte, door hem in de vierde klas van het Erasmiaans gymnasium een onvoldoende te geven, en daarmee de overgang te beletten. Zoals in dergelijke milieus met zulke speelse knapen mogelijk was, haalde Ernst met bijles in de zomervakantie toch nog de vijfde klas van het openbaar gymnasium te Schiedam. Het was de gecommiteerde Grieks bij het eindexamen daar, die hem na het lezen van een opstel over het echtscheidingsvraagstuk, de raad gaf journalist te worden. Dat advies is om twee redenen opmerkelijk. Vanwege de man, die het gaf: prof. dr. R.H. Woltjer, later lid van de Eerste Kamer, die met zijn knappe maar lange, geheel uitgeschreven voorlezingen over het onderwijs nooit veel blijk gaf van inzicht in de journalistiek. Maar vooral vanwege het antwoord van de examinandus zelf. De journalistiek trok Ernst wel aan. Maar hij ging toch liever rechten studeren. Daar kon je meer kanten mee op. Of hij uit familie-ervaring sprak - Martin van Raalte, omstreeks de eeuwwisseling vermaard scribent bij de Nieuwe Rotterdamsche Courant, behoorde ook tot zijn vele verwanten - vertelt de geschiedenis niet. Maar dat er lonender betrekkingen waren, dat wist de jongeman kennelijk heel goed.

Het werd dus de rechtsgeleerdheid te Leiden. Overeenkomstig de voorkeur van zijn vader, die aan het onderwijs bij J.T. Buijs goede herinneringen bewaarde. Tegen het advies in van zijn jeugdvriend George van den Bergh de latere sociaal-democratische hoogleraar staatsrecht te Amsterdam die Leiden te conservatief voor Ernst vond. Het moet gezegd

worden, dat de kennismaking met het romeins- en het oudvaderlands recht de student nauwelijks aansprak. Maar het corps bevredigde zijn behoefte aan pretmaken. En hij had het geluk, opgenomen te worden in de huiselijke kring van de jonge hoogleraar E.M. Meijers, wiens vrouw als meisje al bij de familie van Raalte vaak op bezoek kwam. Daar ontmoette de jonge student het èchte Leiden in persoonlijkheden als C. van Vollenhoven, A.C. Visser van IJzendoorn, J. Oppenheim, J. Huizinga. In dit milieu moet zijn levenslange liefde voor Leiden ontbloeid zijn. Slechts node, hòe oud hij ook werd, zou hij de dies natalis overslaan.

De belangstelling voor de studie kwam pas bij het staatsrecht. Misschien meer ondanks - dan dankzij zijn leermeester H. Krabbe, met wie hij een wat geprikkelde relatie onderhield. Die animo werd ongetwijfeld aangemoedigd, doordat hij met zijn eerste pennevruchten op dat gebied, de pers haalde.

Dat Van Raalte gevoel voor publiciteit had, bleek al uit een ingezonden verslag van de terugreis van een zomervakantie met zijn aanstaande schoonouders uit Zwitserland, in augustus 1914, na het uitbreken van de eerste wereldoorlog: een treinreis, die voor Kuyper, Heemskerk, Drucker en de jonge Van Raalte bijna zeventig uur duurde.

Tweede voorbeeld: de jonge student ontdekte een fout in de grondwetsvoorstellen van het kabinet-Cort van der Linden met betrekking tot het kiesrecht voor de Eerste Kamer. Hij schreef daarover in het Weekblad voor het Recht en trok daarmee de aandacht van verschillende schrijvers van hoofdartikelen. Een journalistiek en wetenschappelijk succesje dat echter op het Binnenhof geen effect sorteerde.

Derde voorbeeld: zijn proefschrift over de minister-president. Dat was toen, na Kuyper, die er tot verdriet van de jonge koningin Wilhelmina een zwaar - bijna Engels - accent aan had gegeven, een nogal omstreden functie. Kende Nederland eigenlijk dit instituut wel; of was het een poging om een tijdelijk voorzitterschap van een in de grondwet amper genoemd college, dat reglementair jaarlijks bij verkiezing moest worden opgedragen, boven zichzelf uit te tillen? Van Raalte kon met tal van praktijkvoorbeelden aantonen, dat de voorzitter inderdaad meer was dan een andere willekeurige portefeuille-houder, die bij voorbeeld de algemene regeringspolitiek belichaamde en die soms ook op het terrein van de buitenlandse zaken moest optreden. Met zijn pleidooi voor erkenning van het premierschap heeft Van Raalte de wind in 1917 mee gehad. Het begon er al mee, dat de oude Kuyper aan de jonge doctor in De Standaard aandacht schonk, al

verwisselde hij hem dan abusievelijk met een zoon van E.E. van Raalte, de oud-minister van Justitie uit het kabinet-De Meester.

Belangrijker was, dat het minister-presidentschap na de tweede wereldoorlog de formele erkenning kreeg, die Van Raalte had bepleit. Deze verdienste verkreeg onderstreping door het verzoek van zijn oude universiteit om over de ontwikkeling op de dies van 1953 college te komen geven. Ten gevolge van de watersnoodramp werd dit college afgelast. Achteraf danken we daar een boek van ruim tweehonderd pagina's aan, dat de moderne ontwikkeling van het premierschap in diverse landen beschreef.

Met de doctorstitel was intussen zijn journalistiek entree gemaakt. Per 1 november 1917 trad hij op als parlementair redacteur van Het Vaderland. Die eerste baan heeft niet lang geduurd. De toenmalige hoofdredacteur, A. Roodhuysen kon niet waarderen, dat zijn parlementaire redacteur in zijn kolommen soms van afwijkende inzichten bleek gaf.

Van Raalte heeft zijn hele leven op voet van oorlog gestaan met uitgevers, bureauredacties, koppenmakers, taxichauffeurs en kopijlopers, die zijn stukken vlugger of anders wilden hebben dan hij verantwoord achtte. Maar misschien wilde hij zelf ook nog steeds méér kanten op.

De volgende jaren gaf hij althans afwisselend les op verschillende middelbare of avondschole; onder andere in de economie, waarvan hij zoals hij zelf zei: 'weinig kaas had gegeten'; was hij als wetenschappelijk assistent verbonden aan het bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën en trad hij als free-lance journalist op voor binnen- en buitenlandse kranten. Hij behoorde tot de oprichters van de Buitenlandse Persvereniging in Nederland. In de loop der jaren schreef hij onder meer voor Het Laatste Nieuws (België), Le Soir (Frankrijk), Journal de Genève en Zuidafrikaanse bladen.

De onderwerpen, welke hij bij voorkeur behandelde, droegen het stempel van zijn politieke, vrijzinnig-democratische richting: het referendum, (een strijdpunt bij de grondwetsherziening van 1922); de ontwapening (hij zat in het bestuur van de Vereniging voor Volkenbond en Vrede); de koloniale ontvoogding (hij streed voor de Leidse ethische richting van Van Vollenhoven tegen de Utrechtse 'olie-faculteit' van Treub en Gerretson) Zij markeren dat zijn belangstelling verdeeld was tussen volken- en staatsrecht; een onderwerp dat hij dan ook koos als titel voor een artikel in de afscheidsbundel voor zijn promotor Krabbe. Sommigen zullen zeggen dat Van Raalte in de veelzijdigheid van publikaties zijn krachten heeft versnipperd. Ik denk dat het beter is te constateren, dat die brede belang-

stelling hem juist een vooraanstaande plaats in de journalistiek heeft bezorgd. Geconcentreerd rond Binnenhof en Vredespaleis. Zoals hij Van Karnebeeks belevenissen met de Schelde-Rijnverbinding volgde, zo vestigde hij een reputatie als deskundig commentator bij het Internationaal Gerechtshof, zoals dat onder de eerste Nederlandse president mr. B.C.J. Loder allengs gestalte kreeg.

Rond de aanvang der jaren dertig leek zijn voorkeur nog naar het wetenschappelijk onderwijs uit te gaan. In 1927 begon hij met privélessen voor jonge ambtenaren, die in opleiding waren voor de buitenlandse dienst; in 1931 werd hij door de universiteit van Amsterdam toegelaten als privaattoecent in het volkenbondsrecht. Maar zijn openbare les wees uit dat dit voor hem geen afscheid van de journalistiek betekende. Tot het onderwerp *De Volkenbond en de Verenigde Staten van Europa* bleek hij geïnspireerd door een persconferentie van Briand in Genève. Hoe kon een dergelijke regionale (= Europese) constructie volkenrechtelijk - anders dan het Paneuropa-ideaal van Coudenhove Kalergi - worden ingepast in de universele volkenbondsgedachte?

Als Van Raalte later nog vaak zou reizen bij voorbeeld naar de Verenigde Staten in 1948, dan geschiedde dit voor een combinatie van werkzaamheden die in krantartikelen tot uiting kwamen: een gastcollege in Harvard, een bezoek aan president Truman, beraadslagingen in de Verenigde Naties en bespiegelingen over het hoger onderwijs in Amerika. Wellicht was dit ook de enige manier om het reizen financieel verantwoord te doen zijn, tenzij er zoals in de jaren zestig geschiedde - een officiële uitnodiging kwam voor een reeks gastcolleges in de Verenigde Staten.

Geen afscheid dus van de journalistiek; eerder een intensivering ervan. In 1931 trad Van Raalte op als parlementair redacteur van het Algemeen Handelsblad; in 1934 verbond hij zich ook aan het Haarlems Dagblad. Zou hij daarvoor tot 1957 blijven werken, in 1936 verwisselde hij het redacteurschap bij het Algemeen Handelsblad echter om aan de Nieuwe Rotterdamsche Courant mede te werken. De taakomschrijvingen waarmee hij voor verschillende kranten werkte, liepen nogal uiteen. Van Raalte was niet een parlementair overzichtschrijver van het verdwenen type, dat in een George Belinfante en C.K. Elout tot opbloei kwam en in mr. A. Stempels nog nabloeide. Hij had een broertje dood aan het luisteren naar voorgelezen redevoeringen en bezat er ook het zitvlees niet voor. Zijn stijl ademde ook zeker niet de invloed van leraar Leopold uit. Hij kon er zelf goedmoedig over spotten, maar verdroeg slechts van een enkeling (als

Stempels) dat deze er verandering in aan bracht. Van Raalte berichtte - in zich langvoortslepende zinnen. Hij was een voorbeeld van de lobby-correspondent. Meestal in gesprek in de wandelgangen; met een arsenaal van parlementaire historische feiten en procedures tot zijn beschikking. In het bezit van een brede relatiekring, die zijn nieuwsgierigheid bevredigen moest. Voor zijn liberale kranten moet het van groot belang zijn geweest te beschikken over een medewerker, die ook in andersdenkende kringen zo vanzelfsprekend toegang had. Ruys, Colijn en De Geer, de drie confessionele kabinetsleiders tussen de beide wereldoorlogen, waren voor hem aanspreekbaar, zo goed als later Romme of Drees. Van Raalte was een journalist, die nog kon bewonderen. Het meest interessante van een stuk van Van Raalte was soms te raden, *wie* hem had geïnformeerd. Moderne journalisten zouden stellig vragen of hij daardoor niet kans liep 'gemanipuleerd' te worden. Doch hij was óók 'bezeten' van het hoor- en wederhoor. De telefoon in de Frankenstraat en in de Van Dorpstraat moet dagenlang in gesprek zijn geweest. Eigen geestverwanten benaderde hij vaak kritischer dan anderen. Hij 'mocht' Colijn en Ruys menselijk liever dan Treub, Marchant of Van Karnebeek. Toen de Leidse historicus Huizinga zich voor de Nederlandse Journalisten-Kring eens smalend uitliet over de opvoedende betekenis van het perswezen, vond hij Van Raalte tegenover zich.

Hoe zijn vele relaties hem waardeerden, kan Van Raalte gebleken zijn in bezettingstijd. Toen zijn volkenbondsidealen en parlementair-democratische voorliefde vertrappt bleken, terwijl Schreieder zijn beulsarbeid op het Binnenhof voorbereidde. Journalistiek was hij uitgeschakeld. Toen trachtte Van Karnebeek zijn gezin de grens over te helpen. In 1941 deed de Amerikaanse ambassade nog een poging hem te laten overkomen naar de Verenigde Staten waar H.W. van Loon en Adriaan van Pelt een benoeming tot assistant professor political science, voorbereid hadden. De bezetter weigerde. Studievrienden en leerlingen uit de buitenlandse dienst, zoals mr. J.W.G. baron Gevers, hielpen bij het onderduiken, in dezelfde tijd dat blijktens de genealogie-Van Raalte vele naamgenoten in Auschwitz ondergingen. In die genealogie is de vrouwelijke lijn niet nader uitgewerkt. Niet alleen in dit geval volstrekt ten onrechte. Ook dit levensbericht schoot tot dusver tekort, door geen melding te maken van zijn huwelijk met Ida Estella Mathilde Simons. Een vriendinnetje al uit de kleutertijd, die zijn vrouw bleef tot zijn dood; van 15 januari 1918 tot 16 november 1975. Zij was de dochter van de papierwarenfabrikant Simons, een bekend Neder-

lands zionist, die persoonlijk bevriend was met Chaim Weizmann. Zij had colleges kunstgeschiedenis gevolgd - en niet alléén om in de buurt van haar verloofde te kunnen zijn. Op haar aandrang ook was hun huwelijk kerkelijk voltrokken.

Pas op 't eind van zijn leven, op gezamenlijke wandelingen door de Scheveningse bosjes is me gebleken, hoe bedreigend Van Raalte zijn buien van moedeloosheid ervoer. Met haar strijdbaarheid heeft zijn vrouw hem, ook in oorlogstijd, telkens weer opgestuwd. Bijgestaan óók door zijn interviews te illustreren (*Bekende figuren uit politiek en literatuur*, 1964), zijn stukken thuis vooraf te commentariëren en een voortreffelijk gastvrouw te zijn. Zij was het ook, die vanuit een sterke zionistische overtuiging, het plan opvatte om na de bevrijding met haar gezin in Israël een nieuw leven te beginnen. Maar Van Raalte heeft het niet gekund. Uit zijn vroege artikelen blijkt wel, dat hij veel sympathie voelde voor de voortrekker Chaim Weizmann (*Gezien, gehoord, geschreven*, p.239), grote bewondering voor een man als Eban. Maar persoonlijke identificatie leest men er niet uit af. Zijn plaats was op het Binnenhof. Dáár was hij bekend, en werd hij erkend. Zijn jas open; de hoed achter op het hoofd (of zoek!). Nadat hij voor de oorlog al een Belgische onderscheiding had ontvangen, werd hij in 1947, toen hij dertig jaar als journalist werkzaam was, onderscheiden in de orde van Oranje Nassau. Aan Van Raalte was zoiets besteed. Hij wist wat er allemaal aan voorafging en zag er ook een waardering in van een door hem geliefd, maar niet alom gewaardeerd beroep. Toen hij, een twintigtal jaren later, rond koninginnedag, opnieuw ten stadhuize werd genodigd, vreesde hij een misverstand. Hij belde op om zich ervan te vergewissen, dat zijn vroegere onderscheidingen niet in het vergeetboek waren geraakt. Hij was werkelijk verguld, toen burgemeester Marijnen hem zijn bevordering tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw meedeelde. Een eer, tot dan toe alleen aan de journalist dr. M. van Blankenstein bewezen.

Het is onbegonnen werk een overzicht te geven van zelfs alleen maar de naoorlogse produktie van Van Raalte. De luiheid, die Leopold had misprezen, was verdwenen toen zijn vak de lust van zijn leven werd.

Beperken we ons tot drie ontwikkelingslijnen. Als deken van de parlementaire pers heeft Van Raalte de afstand tussen tribune en vergaderzaal verkleind. Er was een verslaggever, verlegen maar zeer bekwaam, die er tientallen jaren zat. Bij zijn overlijden bleek voorzitter Kortenhorst, die heus niet eenkennig was, hem niet te kennen. Door de organisatie van parlementaire persdiners heeft Van Raalte die anonimiteit weggenomen.

Tegelijk werkte hij eerst in de Tuchtraad, en later in de Raad voor de Journalistiek aan de uitwerking van een beroepscode. Begrippen als 'of the record' en 'embargo' werden mede door hem uit de obscuriteit getild. Sommige van zijn opvattingen zijn door de tijd achterhaald. Als deken is hij destijds gevallen over de vraag of een krant melding mocht maken van door de kamerpresident uit de Handelingen geschrapte uitdrukkingen. Een probleem dat nu volstrekt ondenkbaar is geworden door de 'live' uitzendingen van radio en televisie! Het was Van Raalte wat waard, dat de journalistiek als een eerzaam ambacht - met gevoel voor fair-play - zou worden erkend. Maar dat mocht uiteraard niet gaan ten koste van een eerlijke beroepsuitoefening.

Zijn specialisme op het grensgebied van staats- en volkenrecht kwam geheel tot zijn recht bij de strijd over het staatsrechtelijk dan wel volkenrechtelijk karakter van de Nederlands-Indonesische Unie. Maar natuurlijk ook bij de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesia en haar Nieuwguinese nawee. De wijzigingen van de buitenlandse bepalingen in de grondwet - het supranationaal karakter der Europese Gemeenschappen - gaven hem commentaren in de pen over herzieningen van 1953 en 1956.

In zijn laatste jaren-tijdens de politieke kentering, 'de polarisatie' van de jaren zestig - richtte zijn blik zich toch weer vooral op het binnenland. De verschijning van wat zijn 'best-seller' zou blijken, markeert wellicht die 'ontwikkeling': *The parliament of the kingdom of the Netherlands* (1959), eerst bij Harvard verschenen, toen met veel moeite in het Nederlands uitgegeven... en vlot verkocht (*Het Nederlands parlement*, zes drukken!).

Zijn belangstelling verlegde zich van de Kamers naar de Kroon, geïnspireerd door de huwelijksproblematiek der prinsessen. Al eerder had Van Raalte uiteraard veel over het koninklijk huis geschreven. Een van zijn 'leukste' boeken was mijns inziens de fraai geïllustreerde *Geschiedenis van de opening van de Staten-Generaal* (1953), een tiental jaren later bij de opening van het nieuwe gebouw der Staatsuitgeverij gevolgd door de royale publikatie van alle *Troonredes* - met annotaties. Waren dat in zekere zin werken in opdracht - het huwelijk van prinses Irene was een 'casus'. Hij trachtte de gemoederen te objectiveren in verschillende publikaties: *Nederlandse vorstelijke huwelijken en hun problematiek* (1969) en *Het koninklijk huis en zijn leden* (1964). Maar bij het huwelijk van prinses Beatrix speelden zijn emoties mee en ageerde hij tegen dit huwelijk. Zo kwam hij terecht in de kolommen van De Gids waar inmiddels een paleisrevolutie had plaatsgevonden (vergelijk J. Rogier: *De geschiedschrijver des rijks*, Nijmegen 1979,

p.287 e.v.). Maar dat bekeerde Van Raalte niet tot republikein. Uiteraard stond bij die spanning de verhouding *Staatshoofd en ministers* (1971), het oude leerstuk van de ministeriële verantwoordelijkheid, centraal. In deze laatste grote studie trachtte Van Raalte de ontwikkeling van de constitutionele monarchie historisch-staatsrechtelijk te belichten. Zijn benadering was ditmaal, naar mijn smaak, een tikje fragmentarisch. Maar als er iets uit sprak dan was het zijn overtuiging dat het Nederlandse koningschap meer dan een symboolfunctie vervulde - en ook behóórde te vervullen. Het lijkt geen twijfel dat hij diep was geraakt door publikaties van prof. mr. H. Th. J.F. van Maarseveen en H.A. van Wijnen, voor zover die erop gericht waren het koningschap te 'ontluisteren' er de rechtmatigheid van invloedsuitoefening aan te ontzeggen.

Zijn verzet tegen het pleidooi van prof. J.F. Glastra van Loon voor een *gekozen premier* had in wezen dezelfde achtergrond. Dat verzet viel wel te plaatsen, gegeven zijn voorkeur voor het parlementaire stelsel, waarbij een kabinet-(sleider) het vertrouwen kan worden opgezegd. De moeilijkheden, die de Verenigde Staten ondervonden voordat Nixon zelf terugtrad, onderstreepten die bezwaren later stellig. Aanvankelijk heb ik echter niet goed kunnen begrijpen waarom Van Raalte - geharnast verdediger van het referendum - óók zo optornde tegen het voorstel van de staatscommissie Cats-Donner inzake de gekozen *formateur*. Daarbij zou aan de vertrouwensregel immers niet worden getornd. Later begreep ik het: bij zijn promotie had hij zich schrap moeten zetten tegen de opvatting van Krabbe, dat de regels van het ongeschreven staatsrecht, de minister-president tot 'gekozen koning' hadden bevorderd. Die ontzegging van de invloed van het staatshoofd bij voorbeeld bij kabinetsformaties vond de jonge doctor niet realistisch, en ook niet wenselijk. Die opvatting is hij tot in zijn laatste geschrift, op zijn sterfbed trouw gebleven. Beslissend blijk van zijn verknochtheid aan zijn Nederlandse honk, met zijn koningschap.

Het paste in zijn levensopvatting, dat zijn lichaam ter beschikking werd gesteld van de wetenschap. Zijn vrienden en relaties kregen daardoor niet de gelegenheid hem op een laatste tocht te volgen. Maar hij werd herdacht op een plek, die hem met trots zou hebben vervuld - door de voorzitter in de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de minister van Buitenlandse Zaken op het Binnenhof.

januari-februari 1980

N. CRAMER

Voornaamste geschriften

De minister-president. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1917 (dissertatie Leiden).

Evenredige vertegenwoordiging. Naar het nieuwe kiesstelsel. Amsterdam, Volksbibliotheek, 1918.

De Volkenbond en de Verenigde Staten van Europa. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1931 (openbare les Universiteit van Amsterdam).

Ontwapening is geboden! Betekenis en taak der ontwapeningsconferentie. Assen, Van Gorcum, 1932 (college Universiteit van Amsterdam).

Het recht van vereeniging en vergadering in Nederland. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1939.

De grondwetswijzigingen van 1948. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1948.

De geschiedenis van de opening der Staten-Generaal van 1814 tot 1952. Den Haag, Drukkerij Levisson, 1952.

De grondwet. Wijzigingen van 1953. Alphen aan den Rijn, N. Samson, 1954.

De ontwikkeling van het minister-presidentschap in Nederland, België, Frankrijk, Engeland en enige andere landen. Een studie in vergelijkend staatsrecht. Leiden, Universitaire Pers Leiden, 1954.

Een constitutionele puzzle. Het parlementaire goedkeuringsrecht van internationale overeenkomsten in de praktijk. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1954 (diescollege).

De grondwet. Wijzigingen van 1956. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1957.

Het Nederlandse parlement. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1958 (tweede herziene druk 1960; derde herziene druk 1963; vierde herziene druk 1966; vijfde herziene druk 1971; zesde herziene druk 1977 bewerkt door N. Cramer en J.P. Mulder).

The parliament of the kingdom of the Netherlands. London, The Hansard Society of Parliamentary Government, 1959.

Le système de gouvernement des Pays-Bas. Paris 1960 (in samenwerking met R. Fusilier).

Onderhandelen met Indonesië. Het Nieuw-Guinea vraagstuk. 's-Gravenhage, Van Hoeven, 1961.

Dr. D. Bos. Leven en werken van een Nederlands staatsman. Assen, Van Gorcum, 1962.

Troonredes, openingsredes, inhuldigingsredes, 1814-1963. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1964.

Bekende figuren uit politiek en litteratuur. 's-Gravenhage, Kruseman, 1964 (in samenwerking met I.E.M. van Raalte-Simons).

Nederlandse vorstenhuwelijken en hun problematiek. Alphen aan den Rijn, N. Samson, 1964.

Het koninklijk huis en zijn leden en de ministeriële verantwoordelijkheid. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1966.

De Nederlandse staat, wat hij is en hoe hij werkt. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1969.

Staatshoofd en ministers. De Nederlandse constitutionele monarchie historisch-staatsrechtelijk belicht. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1971.

Gezien, gehoord... en geschreven tussen 1916 en 1972. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1972.

Den Haag, zetel van het Internationale Gerechtshof. Enige curiosa uit de wordingsgeschiedenis. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1974.

De werkelijke betekenis en functionering van het Nederlands koningschap. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1975.

Voor een meer uitgebreide lijst van publikaties kan verwezen worden naar
Overzicht

van de voornaamste publikaties van E. van Raalte, Aangangsel in J.A.A. Bervoets, *Inventaris van archivalia van E. van Raalte, 1892-1975*. Den Haag 1978, p.19-21 (intern stuk nr. 2.21.134) in het Algemeen Rijksarchief. Een lijst van 264 publikaties verscheen van de hand van V. Mazure-Timmer, *Bibliographie van dr. E. van Raalte*. Den Haag, P.A. Tiele Academie, 1978.

Het knipselarchief van Van Raaltes publikaties bevindt zich op de Handelingen zolder van het Juridisch Studiecetrum Hugo de Groot, Hugo de Grootstraat 27, Leiden.

Eindnoten:

- 1 *Hergroepering der partijen*, Delft 1968, p.635 en volgende.

Petrus Josephus Henricus Vermeeren
Maastricht 11 oktober 1913 - Keulen 2 december 1974

Petrus Josephus Henricus Vermeeren werd in Maastricht geboren op 11 oktober 1913. Hij was het enige kind uit een weliswaar niet financieel zwak, wel in cultureel opzicht bescheiden gezin. Hij doorliep de HBS in zijn geboorteplaats waar hij in 1931 eindexamen deed. Direct daarop ving hij de studie voor de akte MO Nederlandse taal- en letterkunde aan. Hij volgde daarvoor de opleiding die de Katholieke Leergangen van Tilburg te Roermond hadden gesticht en waaraan L.C. Michels, toen nog doctorandus, en dr. J. Moormann les gaven. In 1935 behaalde hij de begeerde akte. Intussen had hij in verschillende bladen enkele artikelen over literaire figuren gepubliceerd, welke hij bundelde in zijn eerste grotere publikatie *De gouden tak* die in 1937 verscheen. Hij schreef dergelijk werk onder het pseudoniem dat hij later tot op zijn naambord gehandhaafd heeft: Pierre van Valkenhof. Misschien wenste hij zijn strikt filologische en bibliologische werk duidelijk te onderscheiden van zijn letterkundige activiteit.

Van 1939 tot 1940 werkte hij in het stadsarchief van de gemeente Maastricht. Op 1 april 1940 verhuisde hij naar Amsterdam hoewel hij zijn arbeidsterrein toen in 's-Gravenhage had. In de Koninklijke Bibliotheek ordende en beschreef hij de handschriften van het Willem Kloos-archief, oorspronkelijk verdeeld over de Koninklijke Bibliotheek, en het Haags gemeente-archief. Vanaf 1941 werkte hij in de bibliotheek van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam, waar hij tevens als secretaris fungeerde. Een colloquium doctum gaf hem toegang tot de examens aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam. De oorlogsjaren vertraagden de academische studie aanzienlijk. In 1948 legde hij het doctoraal examen af en verwierf het predicaat cum laude. Hoofdvak was de Nederlandse taal- en letterkunde; als bijvakken had hij geschiedenis en algemene taalwetenschap gekozen. Befaamde leermeesters hebben zijn studie begeleid: de professoren Hellinga, Donkersloot, Romein, Presser en Reichling. Direct na het examen werd hij medewerker bij prof. dr. W.G. Hellinga. Onder diens leiding ontstond zijn proefschrift *De Bibliotheca Neerlandica van Willem de Vreese* dat hij in 1953 verdedigde. Het liet zien dat de literator en filoloog op weg was naar wat later bibliologie zou heten, een tak van wetenschap die veel aan hem te danken heeft. Zijn benoeming in het jaar van zijn promotie tot wetenschappelijk ambtenaar eerste klasse

bij de Koninklijke Bibliotheek in 's-Gravenhage gaf hem de gelegenheid juist die belangstelling te verruimen en te verdiepen. Men droeg hem de leiding van de afdeling handschriften op, die tot dan toe beheerd was door dr. G. van Alphen, de onderdirecteur der Koninklijke Bibliotheek. Weldra volgde een benoeming tot wetenschappelijk hoofdambtenaar. In 1958 aanvaardde hij daarnaast een functie als docent aan de School voor Taal- en Letterkunde, waar hij een zeer gerespecteerde figuur werd wegens zijn helderheid van onderwijzen en zijn precisie inzake de eisen die hij meende te moeten stellen. Op 1 mei 1965 verliet hij beide betrekkingen voor een professoraat in de Nederlandse taal- en letterkunde aan de universiteit van Keulen. Daar is hij op 2 december 1974 overleden. De regering van de Bondsrepubliek erkende zijn verdiensten door de toekenning van het Grosze Bundesverdienstkreuz.

Vermeeren was een geleerde die tevens een voortreffelijke docent genoemd mag worden. Voegt men daar de breedheid van het door hem bestreken terrein bij dan krijgt men al enige indruk van het singuliere dat hem gekenmerkt heeft. De bibliografie zal die indruk versterken. Het was hem gegeven zowel voor vakgenoten als voor de algemeen belangstellende lezer helder te schrijven zonder concessies te doen aan een eenvoud die snel tot oppervlakkigheid kan leiden. Hoewel hij zich steeds duidelijker concentreerde op de studie van manuscripten en hij dat facet van de filologie met grote inspanning uitbreidde tot een werkterrein van codicologie en bibliologie, bewees hij zijn meerzijdigheid opnieuw in zijn functie van hoogleraar. Aan het eerste herinneren talrijke artikelen en bijdragen in vaderlandse zowel als buitenlandse tijdschriften. Vermelding verdient ook zijn speurderswerk dat hem tot in de Bibliotheca Vaticana voerde waar hij handschriften vond die uit een Utrechtse schrijfschool stamden. Weinig minder verrassend waren zijn ontdekkingen in de Nationalbibliothek te Wenen. Als men weet dat hij telkens voor slechts beperkte tijd in die boekerijen mocht vertoeven, krijgt de hoeveelheid gegevens die hij daar won, nog duidelijker accent.

Intussen bleef hij diligent op een ander deel van het filologisch terrein. Het waren vooral de grote schrijvers van de Nederlandse Renaissanceperiode die hem inspireerden tot uiterst nauwkeurig gedocumenteerde artikelen. Een kenmerkende voorkeur van zijn geest richtte zijn aandacht naar auteurs als Poot, Staring, Potgieter. Hoe verrassend was het dan te merken dat hij in zijn onderwijs eerst aan de School voor Taal- en Letterkunde, later - en toen uiteraard onder het opentrekken van de verschillen-

de registers! - als hoogleraar in Keulen het vermogen toonde moderne dichters als Nijhoff en Van Ostaijen te behandelen. Steeds bleef daarbij de belangstelling voor handschrift en boek een het werk doortrekkende factor.

De strenge eisen van nauwgezetheid en nauwkeurigheid die hij zijn studenten stelde, waren om zo te zeggen deel van hem zelf geworden.

De discipline der filologie had hem gevormd tot in komma's en punten. Met graagte citeerde hij Aby Warburg: 'Der liebe Gott steckt im Detail!' Die discipline van studie hield verband met een gedisciplineerdheid die door Vermeerens hoffelijkheid nooit pure vormelijkheid werd. Zijn enorme belezendheid verwierf hij dank zij een tucht van de geest die zich onder andere als economie van de tijd liet merken. Hij had een zeer precies uitgekiend systeem om notities, citaten, vindplaatsen te bewaren. Zijn diepe eerbied voor Balzac was daarin opgeslagen. Toen men in ons land nauwelijks de naam van Heimito von Doderer spelde, stonden in zijn kaartsysteem al talrijke aantekeningen uit diens boeken. Eenmaal hoogleraar in Keulen besloot hij die bewonderde schrijver te introduceren voor een breder publiek dan de paar strikte vakgenoten. Want zelfs zijn Duitse studenten kenden de man nauwelijks. Met de hem eigen volstrekte toewijding begon hij een schema op te zetten voor een geschrift waarvan de tekst in het bijzonder Von Doderers *Die Strudlhofstiege* zou inleiden en waarbij illustraties van de plaatsen in Wenen waar het verhaal gesitueerd is, dit zouden verluchten. Het heeft niet mogen zijn.

Wanneer men Vermeerens leven overziet, is er reden tot verwondering wegens de kwantiteit en kwaliteit van wat gepresteerd werd. Dit alles zou niet mogelijk geweest zijn als nog niet een andere eigenschap Vermeeren gesierd had: zijn vermogen om het belangrijke van het minder belangrijke te onderscheiden. Vooral blijkend uit zijn streven het werk zodanig te organiseren dat een maximum aan resultaat verkregen werd met een zo bescheiden mogelijk gehouden inspanning. Zijn studenten hebben dat gedemonstreerd gezien op werkcolleges die onder zijn leiding hun doel verdiepten en uitbreidden.

De discipline was in zijn voorkomen, in zijn spreekwijze, in zijn handelen. Zij heeft nooit geleid tot die dorheid waaraan men bij prijzers van het detail geneigd is te denken. Integendeel! Vermeeren was een hartelijke, opgewekte geleerde, graag tot ironie bereid, maar direct bezorgd als hij slechts vermoedde dat iemand zich geraakt kon voelen. Een degelijk, een geheel, een waar man! Zo prees Potgieter de zeventiende-eeuwer Huygens.

Beiden werden door P.J.H. Vermeeren bewonderd. Er is reden de kwalificatie op hem toe te passen.

H.A. WAGE

Voornaamste geschriften

De Bibliotheca Neerlandica Manuscripta van Willem de Vreese. Utrecht 1953 (dissertatie Universiteit van Amsterdam).

Kroniek der handschriftenkunde in Het Boek 32-37, 1955-1965.

Über den Kodex 507 der Österreichischen Nationalbibliothek (Reuner Musterbuch). Den Haag 1956.

Koninklijke Bibliotheek. Inventaris van de handschriften van het Museum Meermanno-Westreenianum. 's-Gravenhage 1960 (in samenwerking met A.F. Dekker).

Codicologie en filologie in Spiegel der Letteren 5-9, 1961-1966 (in samenwerking met W.G. Hellinga).

De kunst der filologie. Groningen 1962 (rede School voor Taal- en Letterkunde).

Willem de Vreese, Over handschriften en handschriftenkunde. Tien codicologische studiën. Bijeengebracht, ingeleid en toegelicht. Zwolle 1962 (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies II).

Op zoek naar de librije van Rooklooster in Het Boek 35, 1961-1962, p.134-173.

Voorts publiceerde prof. dr. P.J.H. Vermeeren onder meer artikelen in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 1 oktober 1955 tot en met 2 maart 1972, De Tijd van 25 augustus 1955 tot en met 27 mei 1957 en Jahrbuch der Universität zu Köln van 1966 tot en met 1971. Van 1958 tot en met 1974 schreef hij talrijke boekbesprekingen voor Levende Talen en De Gids.

Een uitvoerige lijst van de publicaties van Vermeeren bevindt zich in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden.

Nicolaas Carel Heinrich Wijngaards **Leiden 29 juni 1911 - Nijmegen 7 augustus 1978**

Langzamerhand begint het geslacht 'onderwijzers', die - dikwijls door veel zelfstudie - belangrijke figuren in de wetenschap worden, uit te sterven. Niek Wijngaards was nog zo'n figuur.

Hij werd geboren in Leiden als zoon van Carel Jozef Wijngaards en Hendrika Johanna Maria Beek. Zijn vader had een administratieve functie bij het leger; in die tijd niet voldoende om een zoon uit een gezin met vijf kinderen 'vanzelfsprekend' te laten studeren. Niek Wijngaards bezocht een aantal jaren het Bonifatius-Lyceum in Utrecht en daarna de Ludgeruskweekschool te Hilversum; slaagde voor de hoofdakke en ging in 1933 naar Java; voor zijn vertrek was hij getrouwd met Dietz van Hoesel. Het jonge paar kwam in Soerabaja, later in Malang, waar Niek als leraar aan de muloschool werkte. In de jaren voor de oorlog begon hij aan de studie Engels MO-A, en schreef hij zijn eerste artikelen, onder andere in Soerabaia's Handelsblad en verschillende onderwijsbladen: artikelen over onderwijskwesties en catholica. Zijn belangstelling begon zich te richten op tekenonderwijs en kunstzinnige vorming; hij schilderde zèlf veel èn goed. In 1939 werden van hem een aantal werken geëxposeerd in Soerabaja, en tijdens een verlofperiode in hetzelfde jaar werden een aantal schilderijen van Niek opgenomen in een expositie *Indische schilders*, georganiseerd door de Haagse Kunstkring. Oorlogsomstandigheden verhinderden hem het examen Engels MO-A af te leggen, waarvoor hij zich reeds opgegeven had.

Het gezin Wijngaards - er waren toen vier kinderen - werd door de Japanse bezetting in 1941 uiteengerukt; Niek werd naar een werkkamp in Thailand vervoerd, waar hij tijdens zijn gevangenschap - ondanks vele moeilijkheden - Japans én Hebreeuws studeerde. Het eerste leidde tot een aanstelling als tolk in het kamp, hetgeen overigens het kampleven voor hem niet verlichtte. In 1945 bevrijd en weer met vrouw en kinderen herenigd, werd hij - als ernstig malariapatiënt - vrij spoedig toegelaten tot een van de eerste transporten naar Nederland. Nòch Niek, noch zijn vrouw Dietz zijn ooit erg begerig geweest anderen, die dit alles niet meegemaakt hadden, uitvoerig te vertellen van de moeilijke jaren, voor hem in Thailand, voor háár op Java. Iets van de onheilspellende indrukken, die de Thailandse jaren bij Niek hebben achtergelaten, kunnen we terug vinden in een aantal van zijn schilderijen, want schilderen-en dat in een zeer bij-

zondere stijl-bleef voor hem iets, dat meer dan een hobby was.

Dat wil niet zeggen, dat hij zich niet met hart en ziel aan het onderwijs gaf: vanaf 1946 doceerde hij aan de kweekschool in Hilversum en vanaf 1953 aan de Peter Kaniskweekschool te Nijmegen.

Inmiddels had hij in 1946 zijn MO-Engels behaald; daarna ging hij - na een collegium doctum eerst in Utrecht, later in Nijmegen Nederlands studeren. In juli 1956 deed hij in Nijmegen cum laude zijn doctoraal examen en precies een jaar later promoveerde hij op een proefschrift *Mechteldis van Lom, dichteres, 1600-1653*.

In het jaar van zijn promotie, 1957, ontmoette ik Niek Wijngaards voor het eerst: ik moest hem namens de Gelderse Leergangen vragen mee te werken aan de opleiding Nederlands MO.A en B te Arnhem. Het zou later een historisch ogenblik blijken: voor de Gelderse Leergangen, voor hem en voor mij. Hij was een uitstekend docent, die - hij werd al spoedig studieleider - bovendien op een prettige en rustige wijze leiding kon geven aan docenten en studenten. Hij werd aan de Gelderse Leergangen een centrale figuur, die onder andere een aantal jaren een soort studium generale organiseerde (de bekende serie *Voordrachten gehouden voor de Gelderse Leergangen te Arnhem*), omdat hij terecht meende dat de MO-studenten t  gespecialiseerd studeerden, en alleen datgene tot hun interesse-sfeer rekenden, wat in verband stond met hun MO-examen.

Niek begon in de jaren na zijn promotie in vrij hoog tempo studies op het gebied van de Nederlandse letterkunde te publiceren, daarbij meestal gedreven door een neiging tot onderzoek, die hem beheerste op een wijze, die velen hem konden benijden. Hoe hij hier de tijd voor kon vrijmaken - naast ook nog zijn baan aan de pedagogische akademie - zal voor velen een raadsel blijven. Enige malen kwam zijn werk voort uit een regeringsopdracht: zo zijn publikaties over Jan Harmensz Krul (1959), Cornelis van Engelen (1964 - 1965) ontstaan. De studie over Jacob Duym is onvoltooid gebleven. Zijn belangstelling ging - naast de pedagogiek - uit naar verschillende perioden van onze letterkunde. Hoewel hij aan de Gelderse Leergangen doorgaans de letterkunde van de middeleeuwen behandelde, publiceerde hij behalve over de middeleeuwen (abele spelen, Floris ende Blanchefloer), ook over de letterkunde van de zeventiende en achttiende eeuw (Vondel, Huygens, Van Engelen) en de moderne letterkunde (A. Roland Holst). Zijn veelzijdigheid kan verder blijken uit de bibliografie: publikaties op het gebied van de esthetica, het onderwijs, de taalkunde, de lerarenopleiding enzovoort. Zijn bijdrage aan de bekende *Didactische*

handleiding voor de leraar in de moedertaal (1967), betrof het spraakkunstonderwijs; hij verleende zijn medewerking aan een nieuwe grammatica van het Nederlands, *De structuur van het Nederlands* (1961), dat in samenwerking met dr. A.J.J. de Witte geschreven werd. Toen de uitgeverij W.J. Thieme & Cie te Zutphen een redactie zocht voor een vernieuwde uitgave van het *Klassiek letterkundig pantheon*, meende ik geen betere naam te kunnen noemen voor deze functie dan die van Niek Wijngaards.

Ik had hem aan de Gelderse Leergangen leren kennen als een bijzonder bekwaam neerlandicus, en bovendien als een bijzonder inspirerende en betrouwbare persoonlijkheid. Hij werkte vol enthousiasme mee aan het opzetten en uitbouwen van een vernieuwd *Klassiek letterkundig pantheon* en gaf aan de reeks zèlf een belangrijke bijdrage, door zeven tekstedities te verzorgen. Dat zelfde enthousiasme en diezelfde prettige samenwerking ondervond ik, toen wij in 1967 begonnen aan het opzetten van een literatuurgeschiedenis *Letterkundig kontakt*, gevolgd door een tweedelige bloemlezing.

Een van zijn opvallendste eigenschappen was, dat hij nooit schrok van iets nieuws. Welke moderne opvatting dan ook, hetzij op zijn vakgebied, hetzij op school, hetzij ten aanzien van de studie, de maatschappij of de kerk, vond in hem nooit een directe bestrijder. Hij wist op rustige manier afstand te nemen en meestal ook nog waardering op te brengen voor allerlei nieuwe ideeën.

Hij was sinds 1959 lid van de examencommissie Nederlands MO-A en later ook van de B-commissie. In 1970 werd hij benoemd tot voorzitter van deze commissie; Niek heeft een belangrijke bijdrage geleverd in deze functie aan de vernieuwing van de MO-examens Nederlands. Zijn werkzaamheden in dezen dwongen hem wel zijn bezigheden te beperken. Hij zag af van enige lessen aan de Akademie voor Hoger Economisch Onderwijs te Arnhem, beperkte zijn medewerking aan de Gelderse Leergangen tot uitsluitend de MO-B-opleiding, en beperkte ook zijn werkzaamheden aan de pedagogische akademie. In 1972 nam hij ontslag als leraar aan laatstgenoemde instelling, wegens zijn benoeming tot hoofddocent aan de Nieuwe Leraren Opleiding van de Gelderse Leergangen te Nijmegen. Blijkbaar heeft hij met de opzet van deze nieuwe opleiding te veel van zijn krachten geveerd; hij werd in 1974 afgekeurd en bleef alleen nog enige uren aan de MO-B-opleiding lesgeven. Ziekte verhinderde hem zijn vele plannen ten uitvoer te brengen. Zijn laatste regeringsopdracht, een studie over Jacob Duym, een late rederijker uit het eind van de zestiende eeuw, over wiens

'Oranje-stukken' hij reeds eerder gepubliceerd had, zou helaas onvoltooid blijven. Duym's spel *Het moordadich stuck van Balthasar Gerards* zou de laatste uitgave van Niek Wijngaards voor het *Klassiek letterkundig pantheon* worden (1977). In 1977 nam hij ontslag als docent aan de Gelderse Leergangen en na een langdurig ziekbed overleed hij 7 augustus 1978.

Velen, onder wie talrijke vakgenoten, hebben hem in zijn werk zeer gewaardeerd. Een man die veel organiseerde (hij is jarenlang de drijvende kracht geweest van de 'Zuidoostelijke tak' van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde), die veel, zeer veel werk kon verzetten, en naar buiten toe een rustig, vriendelijk-kalme houding aannam. Of hij zo rustig en afstandelijk was, zal betwijfeld worden door hen, die de spanning en geladenheid gezien hebben op zijn schilderijen, die hij ook op latere leeftijd nog maakte...

Ook dat was een facet van zijn karakter.

W.A. ORNÉE

Voornaamste geschriften

Babasa Melaju. Culemborg 1947.

Kunst, kunstenaars en kunstwaardering. I *De weg naar de kunstwaardering*. 's-Hertogenbosch 1951 (vele malen herdrukt).

Kunst, kunstenaars en kunstwaardering. II *De kunst in de historie*. 's-Hertogenbosch 1952 (vele malen herdrukt).

Ons tekenen voortgezet. Amsterdam 1952 (in samenwerking met W.A. Jungschleger en A.J. Plasman).

Kunst, kunstenaars en kunstwaardering. III *De kunstenaars*. 's-Hertogenbosch, 1953 (vele malen herdrukt.).

Didactiek en kunstwaardering. Culemborg 1956.

Minderbroeders en Annunciaten in *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden* 21, 1956, p.385-387.

Taal en taalonderwijs in *Handboek der bijzondere didactiek*. 's-Hertogenbosch 1956, p.29-88 (onder redactie van Jos Aarts).

Mechteldis van Lom, dichteres, 1600-1653. Zwolle 1957 (dissertatie Nijmegen).

Mechteldis van Lom, Lieder. Voorafgegaan door de Transcedronkroniek van Barbara de Put. Zwolle 1957 (Zwolse drukken en herdrukken 25).

Nogmaals een fragment uit een Annunciatenhandschrift in *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden* 23, 1957, p.259-261.

Over Vondels Harpoen. Een nalezing in *Spiegel der Letteren* 1, 1957, p.177-190.

Voor de derde maal over een merkwaardige kruisweg oefening in de Nederlanden uit de xve eeuw in *Ons Geestelijk Erf* 31, 1957, p.422-426.

Adaptatie bij de kritische studie van grotere literaire gehelen. Groningen 1959 (Voordrachten gehouden voor de Gelderse Leergangen te Arnhem 2).

Jan Harmens Krul als schrijver voor de Amsterdamse klopjes in *Spiegel der Letteren* 3, 1959, p.134-147.

Pleidooi voor integrale transpositie van westerse poëzie in *Levende Talen* nr.202, 1959, p.590-600.

Andreas Cappelanus 'De arte honeste amandi' en de abele spelen in *Spiegel der Letteren* 5, 1961, p.218-228.

De structuur van het Nederlands. 's-Hertogenbosch 1961 (in samenwerking met A.J.J. de Witte).

Meesters in de taalklas in *Valcooch*. Tweemaandelijks blad voor opvoeding en onderwijs nr.70, 1961, p.7-9; nr.71, 1961, p.7-10; nr.72, 1961, p.5-6.

Nederlands voor het vhm. 's-Hertogenbosch 1961 (twee delen; in samenwerking met A.J.J. de Witte).

Poëzie op de lagere school in *Valcoogh* nr.74, 1961, p.13-14; nr.75, 1961, p.12-14; nr.77, 1962, p.12-14.

Geschiedenis-taal in *Valcoogh* nr. 86, 1962, p.9-11.

Rekentaal in *Valcoogh* nr.85, 1962, p.9-10.

Structuurvergelijking bij de abele spelen in *Levende Talen* nr.215, 1962, p.322-327.

De plaats en de betekenis van Jan Harmens Krul in het literaire leven van Amsterdam in de zeventiende eeuw in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1962-1963*. Leiden 1963, p.57-74.

Het taalaspect van de verschillende vakken op de lagere school in *Valcoogh* nr.84, 1963, p. 10-12.

Lezen in verschillende diepte in *Valcoogh* nr.82, 1963, p.12-15.

Sara Herlins oorspronkelijke meditatieboek in *Ons Geestelijk Erf* 37, 1963, p.40-62.

The shadowy waters van Villiam Butler Yeats en Adriaan Roland Holst in *Spiegel der Letteren* 6, 1963, p.197-209.

Aan de bronnen van onze nationale romantiek (Cornelis van Engelen) in *De Nieuwe Taalgids* 57, 1964, p.65-75.

Het leven, de werken en de betekenis van Jan Harmens Krul, 1602-1646. Zwolle 1964 (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies 14).

Topen en symbolen in de roman van Floris ende Blanchefloer in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 80, 1964, p.93-115.

Aan de bronnen van de nieuwe esthetiek (Cornelis van Engelen) in *De Nieuwe Taalgids* 58, 1965, p.145-155.

Het oorsprongsveld der abele spelen in *Leuvense Bijdragen* 54, 1965, p.73-79.

Open en gesloten vormen in het middeleeuws drama. Groningen 1965 (Voordrachten gehouden voor de Gelderse leergangen te Arnhem II)

'Een wijs Hoveling' van C. Huygens, gezien in het licht van de Theophrastische traditie in *De Nieuwe Taalgids* 69, 1966, p.338-346 (verhandeling gehouden op het Derde Internationale Germanisten Congres te Amsterdam op 23 augustus 1965 onder de titel: *Die Abwandlung theophrastischer Tradition in Constantijn Huygens' 'Een wijs hoveling'*).

Joost van den Vondel, Jephtha, of Offerbelofte. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1966] (Klassiek letterkundig pantheon 115).

Vondels 'Hollantsche transformatie' in *De Nieuwe Taalgids* 59, 1966, p.302-312.

De beroepsopleiding van de leraar. Groningen 1967 (Voordrachten gehouden voor de Gelderse Leergangen te Arnhem 21).

Het spraakkunstonderwijs in *Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal*. Groningen

1967 (onder redactie van L.M. van Dis).

Samuel Coster, Boere-clucht van Teeuwis de boer, en men juffer van Grevelinckhuysen. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1967] (Klassiek letterkundig pantheon 172).

De oorsprong der abele spelen en sotternieën in Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 22, 1968, p.411-423.

Het literair opstel bij het examen voor Nederlands MO-B. Rotterdam 1968.

Letterkundig kontakt. Overzicht van de geschiedenis van de letterkunde in Noord- en Zuid-Nederland. Zutphen 1968 (in samenwerking met W.A. Ornée).

Letterkundige bloemlezing. Zutphen 1969 (in samenwerking met W.A. Ornée).

The function of the audience in satiric drama in De Nieuwe Taalgids 64, 1971, p.185-192 (voordracht gehouden op 26 augustus 1970 te Princeton (U.S.A.) bij gelegenheid van het Vierde Internationale Germanistencongres).

Cornelis van Engelen, Bloemlezing uit het werk van Cornelis van Engelen (1726-1795). Keuze, inleiding en aantekeningen. Zutphen [1972] (Klassiek letterkundig pantheon 195).

Some sociological aspects of Simon Stijl's 'De torenbouw van Brikkekiks in het landschap Batrachia' in Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw nr.15-16, 1972, p.65-83 (voordracht gehouden op het derde symposium van de Werkgroep 18e eeuw onder de titel: *Literairsociologische aspecten van Simon Stijl's 'Torenbouw van het vlek Brikkekiks in het landschap Batrachia'*).

De zogenaamde Oranjestukken en hun publiek in Handelingen van het tweeëndertigste Nederlands Filologencongres, gehouden te Utrecht op 5, 6 en 7 april 1972. Amsterdam 1974 p.117-131.

Joost van den Vondel, Lucifer. Treurspel. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1974] (Klassiek letterkundig pantheon 8).

Simon Stijl, De torenbouw van het vlek Brikkekiks in het landschap Batrachia. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1974] (in samenwerking met A.N.M. Wijngaards; Klassiek letterkundig pantheon 211).

Joost van den Vondel, Palamedes. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1976] (Klassiek letterkundig pantheon 49).

Jacob Duym, Het moordadich stuck van Balthasar Gerards: begaen aen den doorluchtighen Prince van Oraignen (1584) van Jonkheer Jacob Duym (1606); vergeleken met Auriacus, sive Libertas saucia (1602) van Daniël Heinsius. Ingeleid en van aantekeningen voorzien. Zutphen [1977] (in samenwerking met L.F.A. Serrarens; Klassiek letterkundig pantheon 218).

Voor de serie Graded readers, Groningen schreef hij 1952 *A dog's life, or Peter takes a hand; From the adventures of Turco Bullworthy, his dog Shrimp and his friend Dick Wynyard; The bisonhide* en in 1953 *Siam adventure; Black fish mystery; Adventure on the alm*; alle boekjes zijn vele malen herdrukt.

Voorts schreef hij hoofdartikelen in De Katholieke Gids te Soerabaja en artikelen over onderwijs en catholica in Het Soerabaia's Handelsblad en in talrijke andere onderwijsbladen.

Juryadviezen en toespraken

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1979

Dankwoord

Goedemiddag allemaal,

Misschien zou de betekenis van een literaire prijs afgemeten kunnen worden aan de kwaliteit van 't werk van degenen die voorgingen.

Als dat zo is, dan beschouw ik 't als een hele eer vandaag de Van der Hoogt-prijs 1979 in ontvangst te hebben mogen nemen. Want de lijst van prijswinnaars die ik onder ogen heb gehad, ziet er voor mijn gevoel overtuigend genoeg uit. Er komen namen van schrijvers op voor die inderdaad belangrijke dingen hebben geschreven. In een aantal gevallen zelfs betreft 't dichters of prozaïsten die ik bijzonder hoog schat.

Daar gaat niets van af.

Maar met even veel recht zou je kunnen constateren dat bepaalde namen aan 't geheel ontbreken. De namen van minstens drie, vier auteurs schieten me daarbij te binnen.

Zodat de twijfel me terug heeft waar hij me kennelijk altijd hebben wil. En ik geloof dat dat maar goed is ook. 't Idee gearriveerd te zijn zou me eerder achteruit helpen. Net als eerst, net als anders, ben ik bij 't uitzetten van de juiste koers aangewezen op 't 'allesbehalve schokvrij opgehangen kompas' waarover W.F. Hermans eens heeft gesproken.

Een zeker soort toevalligheid, of willekeur, schijnt op de een of andere manier met de toekenning van een literaire prijs verbonden te zijn. Ik kan 't niet anders zien.

Waarom ik toch met een gevoel van trots en voldaanheid deze prijs in ontvangst neem, laat zich verder vrij eenvoudig verklaren: omdat ik 't een eer vind aan de lijst van Van der Hoogt-prijswinnaars te worden toegevoegd, vanwege de heldere motivatie van de jury, en vooral ook vanuit de overweging dat 't best eens tot aan m'n begrafenis zou kunnen duren voor ik weer zoveel goede vrienden en bekenden bij elkaar heb...

Ik dank mijn critici: m'n vrouw, m'n vrienden, m'n uitgever voor hun kritiek vooraf; de officiële kritiek naderhand.

Ik bedank de jury voor haar oordeel, de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, de organisatoren van deze middag. Ik bedank ook de leden van 't jazztrio dat hier vanmiddag speelt. De ontdekking van poëzie en jazz heeft zich bij mij vrijwel tegelijkertijd voorgedaan, vandaar. Ten slotte bedank ik Harry ter Balkt voor de werkelijk schitterende gedichten

die hij heeft voorgelezen. In een interview heb ik al eens gezegd dat z'n bundel *Boerengedichten* uit 1969 mij weer echt aan 't maken van gedichten heeft gezet. Ik heb daar toen niet bij verteld dat ik een bewonderaar van z'n werk ben gebleven. Dat doe ik dan nu. En ik wil er graag aan toevoegen dat m'n bewondering alleen nog maar is toegenomen sinds ik de drukproeven heb gelezen van de bundel waaruit hij daarstraks heeft gelezen, en die binnenkort zal verschijnen: *Waar de burchten stonden en de snoek zwom*.

Na de pauze komt de film *As en diamant* van Andrzej Wajda uit 1958. Een film die ik me in z'n overweldigende totaliteit nauwelijks nog precies herinner, maar die indertijd diepe indruk op me heeft gemaakt. Ik kan wel zeggen dat ik de twijfel, de onzekerheid, als 't meest elementaire levensgevoel, nooit zo sterk heb zien uitgebeeld als juist in deze film, ondanks de ietwat theatrale effecten hier en daar. De hoofdrol van Zbigniew Cybulski is me scherp bijgebleven. Op bepaalde feitelijke gegevens uit deze film en op 't tragiese einde dat Cybulski daarna ook privé heeft gevonden, is de titelreeks van mijn bundel *Wat ze zei en andere gedichten* gebaseerd.

Die cyclus zal ik nu dan ook niet voorlezen, omdat anders 't verband misschien te nadrukkelijk wordt. Ik besluit met een van m'n meest recente gedichten, *Schaduw van seringen*, dat in 't novemhernummer van 't tijdschrift *Bzzlletin* zal verschijnen.

Twee kanttekeningen daarbij.

Volkomen toevallig komt er 't woord 'as' in voor, 't heeft dus niets te maken met de film van straks. - In de openingsregels wordt geciteerd uit 't fameuze begin van *The waste land* van T.S. Eliot: 'April is the cruellest month, breeding/lilacs out of the dead land...'. (April is de wreedste maand, bloeiend met seringen uit 't dode land.)

SCHADUW VAN SERINGEN

't Tegen die afstand af te leggen -
 schaduw van seringen ('...*lilacs out of the dead land...*') die op 't papier valt
 scherper te omlijnen, herinnering aan hun geur
 nog door de vorm omsloten
 daarbuiten 't gras
 misschien tot op de grond toe afgebrand; 't sneeuwen
 van de as

over de met sneeuw bedekte vlakte, over
't wegdek, 't punt van verdwijnen
bijna te horen -
ontluistert 't vroegst
van hun bloeien
't afzienbare later
gras dat als hooi is, geen tijd
of je houdt 't voor ogen, schuift de ene gebeurtenis
zich toch weer voor de andere -
druist niets hier tegenin
in steeds vollere trossen
de schaduw, groeiend met 't dalen van de zon
naar een des te volmaakter zwart
waarin komen is als gaan, gaan
als nooit weg te zijn geweest -
die afstand af te leggen

HANS TENTIJE

Prijs voor meesterschap 1979

Rede

Er zijn dichters die jong en vurig opvlammen. Zij branden snel en hevig. Zelden zijn het dichters voor het leven. Soms keren zij later terug in het proza van roman, essay of wetenschappelijke verhandeling, maar dikwijls zelfs dat niet.

Er zijn andere dichters die behoedzaam, ja soms bijna moeizaam kunnen beginnen en wier talent zich zoekend ontwikkelt om pas laat tot wasdom en ten slotte meesterschap te komen. Hun werk wordt bevochten op de tijd. Bedachtzaam gaan zij hun weg. De trouw aan hun opdracht kan een strijd zijn op leven en dood.

Tussen deze twee uitersten zien wij vele schakeringen. Het is echter duidelijk dat Ida Gerhardt dichter bij de laatsten dan bij de eersten staat. Bij haar zijn wij getuigen van een wonder: haar opdracht gaat voort, en zal waarschijnlijk het vers af blijven dwingen tot in haar laatste dagen. 'Oud ben ik en verweerd./Ik tel mijn jaren niet./[...] Ik tel mijn moeiten niet./Arktisch welhaast de tucht/waarvan geen wereld weet:/ballingschap tot het vers', zo schrijft zij haar zelfportret van dit ogenblik.¹ En nooit is het zonder strijd gegaan. Het is: 'De dageraad zien naderen./Hóóg, hóóg boven vermogen/eenzaam het vers behalen.'² Wie zo leeft en werkt, heeft alle diepten en hoogten gekend. Doorleefde tijdperken, gelukkige en schrijnende motieven keren niet aflatend terug in wisselende varianten. Aan zulke dichters is het vermogen gegeven zichzelf te zijn en te zien in een innerlijk vergezicht schier zonder grenzen. Gedicht na gedicht, regel voor regel, woord na woord blijven zij getuigenis afleggen van hun bezieling en hun gevecht, het vreemd instinct dat hen dwingt tot ordening van hun emoties. Dan betekent ouderdom geen einde maar een genesis: 'Het is een opengaan van vergezichten,/een bijna van gehavendheid genezen;/een aan de rand der tijdeloosheid wezen./Of in de avond gij de zee ziet lichten.'³

Het oeuvre van Ida Gerhardt is geworden tot een autobiografisch getuigenis, zeldzaam in onze taal en onder ons als tijdgenoten zonder weerga. Wie het werk van de eerste tot de laatste bladzijde leest, zal geneigd zijn het einde met het begin te verbinden en opnieuw terug te keren tot die allereerste verzen. Hij weet zich geplaatst tegenover een strenge en ongemakkelijke, maar ook vèrziende en tevens helderziende persoonlijkheid wier leven en dichtkunst zich ontwikkeld heeft onder dwang van zelftucht

en veeleisend zelfrespect. In zichzelf de klaarste zuiverheid zoekend en die verwoordend in een taal van een Hollandse ernst die aan Van Schendel herinnert, heeft Ida Gerhardt gedichten geschreven wier sterkste kenmerk wel is dat zij bij hun verschijnen al klassiek genoemd kunnen worden, en dat zij bij herlezen onvervangbaar blijken te zijn: een nu al onvervreemdbaar eigendom dat zij ons trots en eigenzinnig heeft toegewezen. Bij het nastreven van dit hoge niveau heeft zij zich getoetst aan niemand minder dan Lucretius, over wiens poëzie zij in haar voorwoord bij haar vertaling schreef: 'Gelijk de musicus zich willig onderwerpt aan de studie van Bach's Wohltemperierte Klavier en tegenover dezen strengen, tot in het uiterste verantwoordenden arbeid leert afrekenen met gemakzucht en ijdelheid, zoo moest ieder dichter tot Lucretius' werk in kunnen gaan, om zich aldus te ontdoen van alles wat het geweten wel moet bezwaren en den eigen groei schaden.'⁴ Wie dit schrijven kan, zal zijn eigen weg vinden en ontoegankelijk zijn voor mode, effectbejag, oppervlakkigheid en gemakzucht.

Inderdaad is het een strenge arbeid waar deze verzen hun ontstaan aan danken. In een zichzelf voortdurend ter verantwoording roepen tracht Ida Gerhardt rekenschap af te leggen van al wat haar beroert, van haar denkwereld, haar wereldbeeld, haar geloof. Daardoor wordt deze poëzie nergens alledaags en is iedere neiging tot kinderachtigheid er volstrekt vreemd aan. Verwant weet de kunstenares zich met landschappen van een Hercules Seghers, met dreigende luchten boven het water van de Moerdijk, met stormvogels kantelend in vlagen over de grootse Hollandse rivieren. Zelden zijn de plaatsen die zij noemt lieflijk: Gorkum en Dordt herinneren aan grijze steden met ingetogen huizen, aan psalmen in de stilte van de sobere zondagsviering, aan plichtsbesef dat harde ontzeggingen vergt. Tijdens een onweer hoort zij deze stem:⁵

Vijf vuurstenen gaf ik u in de hand:
 een harde jeugd, die ziel en ribben treft,
 een sterk talent, in eenzaamheid beseft:
 aanstoot blijft het voor vrienden en verwant.
 Het ongeëerd zijn in uw eigen land.
 Dat zich de minste boven u verheft.

Vijf oerstenen: vijf kansen die ik gaf.
 Mijn wet is: kwarts op kwarts en hard op hard.
 Vuur schuilt in stenen, van de schepping af.
 Het slaapt totdat het wakker wordt getart.

Wie dat achtenzestig jaar oud schrijft, weet wel waar hij het over heeft. Zonder het belangrijke essay *De hand van de dichter*, door Marie van der Zeyde, uit 1973, zouden wij het gedicht minder goed begrijpen.⁶ Dit sympathieke boek vult echter veel in. Openen wij het, dan vinden wij achter het titelblad een fotoportret dat ons voorgoed niet meer loslaat: het is Ida Gerhardt ongeveer zes jaar oud, een verontrustend volwassen gezicht, een kind dat ons aanziet met beklemmend beschuldigende ogen. Het is de volstrekte afwezigheid van kinderlijke onbevangenheid die zo onthutst. Dat aan dit kind geestelijk veel misdaan moet zijn, zoveel dat het na al die jaren nog als de eerste, hardste steen treft - die van de 'harde jeugd' -, wie zou het nog betwijfelen? Marie van der Zeyde deelt ons mee waar het voor staat. Zij herinnert zich van heel lang geleden hun eerste gesprekken. En, zo zegt zij,⁷ 'vrijwel in elk gesprek kwam de zelfde vraag terug: de vraag waarom toch haar moeder zou zijn zoals zij was.' Dit motief beheerst *Het levend monogram*, waarin Ida Gerhardt oproept 'de gruwelen van haar kinderjaren',⁸ de relatie van 'Moeder en kind: vijanden en bondgenoten beide',⁹ en waarin zij over de gestorvene niet meer weet te stamelen dan, met bittere nadruk: '- Ik kan haar niet verslaan. -'¹⁰ Het zijn wel haar somberste, aangrijpendste verzen, waarin het gezin van de grootouders opgeroepen wordt in eendracht van haat, tijdens een bars gebed voor de maaltijd. In deze poëzie waart de dood rond, niet als een troost maar als een dreiging. Wel is er de verlossing in Christus - zijn monogram, het symbool van de vis -, maar onvoorwaardelijk blijft het *Sonnet voor mijn moeder* zijn volle geldigheid behouden met het slot:¹¹

Ik ben genezen van het bitter kwaad.
En eer in stugheid, wie gij zijt geweest:
Van mijn talent de donkere moedergrond.

Het is niet alleen de verhouding tot de moederfiguur die ons diep treft. In het trotse gedicht *De erfgenamen*¹² roept zij het beeld van een stoer maar ongenaakbaar schip op, met aan de boeg een in zijn domein belaagde wilde zwaan. Dan ziet zij de naam en denkt aan haar beide zusters, maar hoe? Het is een schuimomvlaagd, door verten achter verten uitgedaagd schip dat 'de in zichzelf besloten/werende naam 'de drie gezusters' draagt': een eenheid door geboorte, maar die afweert en een in somberheid moeizaam voldongen strijd oproept.

Naast dit gedicht staat haar *In memoriam patris*.¹³ Ik ken in onze taal geen ontroerender herinnering aan welke vader ook, zo jong gezien, met zoveel

afstand en tussen de woorden een zo groot onuitgesproken verdriet als het kind dat wij blijven zich weer terugdenkt in zijn geborgenheid: de vader draagt het op de schouders, het dreigende noodweer deert niet, en toch is er geen werkelijke vreugde. Plicht en zorg, daaraan wordt ook nu weer herinnerd in diepste ernst.

In de sombere jeugdijaren wortelt de eenzaamheid die alleen in het vers telkens wordt overwonnen. Het woord wordt een bevrijding, omdat het uitspreekt wat verhelderd is tot besef. Drinken daags de grote aardse paarden aan het wed, 's nachts komt het geweldige Paard om te drinken uit een sterrewak en daarna hoog te ontsijgen. Pegasus is een der vele stralende antieke motieven die door Ida Gerhardt ontleend zijn aan een verleden dat jaar na jaar haar tweede, heel reële belevingswereld is geweest: de klassieke oudheid. Talrijk zijn de reminiscenties aan die achtergrond: Epicurus, Lucretius, Vergilius, en niet te vergeten de vele gedichten die Sappho oproepen of zelf in de moeilijke Sapphische strofen geschreven zijn. Het zou een grondige studie vergen om alle antieke motieven op te sporen, en dat niet alleen waar zij - als Psyche - met name genoemd worden, maar vooral ook op die plaatsen waar zij dieper in het organisme van het gedicht verscholen zitten.

Een sterk talent, zo heeft zij haar tweede vuursteen genoemd, en dat van het begin af aan. In *Het veerhuis* staat een gedicht over haar werk aan de vertaling van Lucretius' *De rerum natura*.¹⁴ Zij werkt als in een cel. Terwijl het regent zit zij binnen aan haar tafel uur na uur gebogen over de moeilijke tekst, luisterend naar het juiste woord dat komen moet uit het diepe nadenken. Dan vindt zij het: 'helder hoorbaar het geluid/der eigen stem - het edelste vermogen.' Er behoort behalve een sterk talent ook grote moed en een krachtig doorzettingsvermogen toe om Lucretius te vertalen, een der moeilijkste Latijnse dichters toch wel. Het werk van de vertaler is verwant aan het zelf schrijven. Het zoeken naar de onvervangbare uitdrukking is inderdaad een luisteren, in het vertrouwen dat het goede antwoord ook werkelijk zal komen. Het is in dit geval, zoals het ook geldt voor de vertaling van Vergilius' *Georgica* en mutatis mutandis van *De psalmen* - dat monumentale werkstuk, evenzeer getuigenis van volharding als van durende inspiratie - een zich meten geweest met een flonkerend antiek dichterschap als erts, waarbij heel wat meer dan alleen de woorden en het ritme in de herschepping tot hun recht moesten komen.

Maar wie zo een uitzonderlijk dichter nauwkeurig onderzoekt, leert wel de ootmoed tegenover het waarachtig grote kennen. Hij beseft wat zijn

voorbeeld betekent, en wil hij in de machtige sporen treden, dan weet hij hoe bij iedere regel die hij schrijft de schaduw van deze halfgoden over hem slaat. In wezen moet elk eigen vers als een wijgeschenk de vereerde waardig zijn. Er is geen gering aantal gedichten van Ida Gerhardt dat, omgekeerd, vertaling in het Latijn luisterrijk zou doorstaan. Als zodanig treedt zij naast die andere classici - Leopold, Boutens - wier onvergankelijke werk ontstaan is uit een zelfde hoge inzet, en gekenmerkt wordt door niet minder sterke vormkracht en warsheid van de te gemakkelijke vondst. Traditie op zichzelf kan zeer zeker een gebrek aan persoonlijk elan schragen en dan aan de eigen oorspronkelijke aandrift afbreuk doen, stromende rivieren kanaliseren tot dof stilstaand water; doorleefde traditie daarentegen, die tot toetssteen wordt en waar men zich willens en wetens aan ondergeschikt maakt, omdat men zich haar eigen weet te maken en zich in zelftucht aan haar onderwerpt als aan een kostbare verworvenheid, kan ook, en misschien zelfs juist, in onze tijd wel degelijk werk van bijzondere hoedanigheden doen ontstaan. Indien het nog behoefde, heeft Ida Gerhardt dat glorieus bewezen. Latere generaties die zich over onze eeuw buigen zal het onverschillig zijn of een streng sonnet in 1930 of in 1970 geschreven werd. Wat blijft, als enige maatstaf, is de kwaliteit, het talent waarmee de gedachte verwoord werd, de eigen stem die er in blijft doorklinken omdat de dichter iets wezenlijks te zeggen had dat hij alleen op deze wijze kon neerschrijven. 'Een sterk talent, in eenzaamheid beseft': wie onnozel genoeg is om die regel wellicht onbescheiden te noemen, heeft geen weet van waar dit voor staat. De opgave het erts, dat men met zekerheid in zijn mijnen aanwezig weet, in eenzaamheid om te moeten smelten tot zelfstandig en onverwisselbaar kunstwerk, kan een dichter licht ervaren als een noodlot, eer rijpheid voert tot wat in uitzonderlijke gevallen dicht aan een genade grenst. Dat is het ogenblik waarop de dichter schrijft.¹⁵

En diep verwonderd, oog in oog
met dit voltooid, bewegend leven,
dankt hij wie hem tot arbeid boog
en zó zijn zegen heeft gegeven.

'Aanstoot blijft het voor vrienden en verwant.' Dat is het achteloos verworpen stuk vuursteen waar de dichter mee heeft leren omgaan als met een ongelukkig kind: dat men duldt, niet begrijpt, uit onbegrip zelfs kan minachten of, nog erger, verguizen. Het zijn woorden die het isolement raken waarin een kunstenaar soms leven moet, of hij nu schilder, musicus of

schrijver is. Strijdt hij lang eer hij zichzelf vindt, komt een zekere vorm van erkenning laat, dan gaan jaren voorbij van twijfel aan het eigen kunnen, in een worsteling die vrienden en verwanten korzelig kan maken en die zij niet begrijpen of zelfs maar willen trachten te verstaan. Meer wel dan beeldende kunst vraagt het gedicht om moeite, inlevingsvermogen, tijd en afstand. Men is eenzaam bezig en het komt voor dat de erkenning laat doorbreekt. Welke schade kan dan al aangericht zijn? En zelfs als de kunstenaar een zekere erkenning deelachtig is geworden, buigen vrienden en verwanten dan werkelijk het hoofd, of zijn er die geneigd blijven tot schouderophalen, tot bevreemding en, uit zelfverweer, misschien zelfs geringschatting? - Hier leert de kunstenaar trots zijn. Hij weet wat hij weet. Hij blijft vogelvrij. In *De slechtvalk* staat een gedicht over kinderen in een noordelijk dorp. Zij schelden en achtervolgen de vreemdeling, die dan weet:¹⁶

Kinderen zijn oprecht en wreed:
zij zagen mij de dichter aan
en deden frank, wat meer discreet
de wereld dagelijks heeft gedaan.

Dit is wat kwetsbare naturen ervaren, en zij aanvaarden het op den duur. Hun zekerheid is een andere.

In Ida Gerhardts vroegste bundel *Kosmos* staat een beroemd geworden gedicht over Dürers *Akelei*.¹⁷ Zoals dikwijls bij haar, ligt de quintessens in de laatste regels. Het gaat uitsluitend over hem, er komt niemand anders aan te pas. Dürer heeft het plantje uitgegraven en een dag lang schilderend bestudeerd:

dan, in het laatste licht van 't raam
schreef hij de letters van zijn naam
en 't jaartal glimlachend erbij.

Het lijkt over Dürer te gaan. In wezen echter hebben wij te maken met een zelfportret van de dichteres. Zij scheidt iets, neemt heel gedetailleerd iets waar, voltooit het en het licht verglijdt. Haar naam schrijft zij er onder, ten teken dat het nu onvervreemdbaar van haar is. Het jaar voegt zij toe, om aan te geven dat het in haar leven nu tot een autohistorisch document is geworden, weerslag van die ene dag en haar belevenis: een bijzonder gebeuren dat geluk heeft gegeven, want er is iets vervuld en die vervulling is zichzelf genoeg. Toeschouwers zijn er niet. Tijdloos is het gedicht, en volmaakt. Zelden zijn overgave en autarkie van de aandachtige kunstenaar

zo ontroerend weergegeven als hier. Desondanks: 'aanstoot blijft het voor vrienden en verwant', zelfs in deze voltooide vorm, als die niet in staat zijn tot zich door te laten dringen het wonder dat zich binnen hun handbereik voltrekt.

De vierde vuursteen lijkt op de derde. Ik vraag mij echter af: is deze niet iets te scherp geslepen? 'Het ongeëerd zijn in uw eigen land'. Wat is de erkenning voor het werk dat wij verrichten, waarom zouden wij die verlangen van grote groepen als wij weten bezig te zijn voor onszelf en voor een kleine kring die ons kent en volgt, aanvoelt en wel degelijk hoog waardeert? - Ik herinner mij uit mijn studententijd kort na de oorlog hoe over Ida Gerhardt zonder dat zij dit geweten zal hebben onder Leidse classici wel gesproken werd: het was met respect, in een tijd dat zij nog niet zoveel geschreven had. Wij lazen, gebruikten en bewonderden haar

Lucretius-vertaling waar zij in 1942 op gepromoveerd was. De bundel *Het veerhuis*¹⁸ was een begrip en is dan ook zeer terecht en met veler blijde instemming onderscheiden met de Van der Hoogt-prijs. Haar Vergiliusvertaling heeft misschien geen groot publiek bereikt maar dwong al evenzeer de bewondering af van in die jaren jonge latinisten. Ik heb toen al in Leiden zelden andere dan lovende woorden over haar werk vernomen.

Ongetwijfeld is het waar dat de naoorlogse jaren meer die van andere dichters lijken geweest te zijn, die namelijk geschiedenis hebben gemaakt. Hun werk trok door zijn aard meer aandacht, zoals daarnaast ook de gemakkelijk aansprekende poëzie van bij voorbeeld *Een voetreis naar Rome* door andere oorzaken verrassend populair is geworden. Dit staat echter geheel los van de zich niet naar voren dringende, bij de generatie van Leopold aansluitende poëzie van Ida Gerhardt en haar specifieke eigenschappen en kwaliteiten. Zij beweegt zich naast de grote stromingen. In breder perspectief gezien zal dit echter juist haar blijvende kracht betekenen: daarvoor heeft zij zich genoeg op het wezenlijke van ons aller land en leven gericht. En dit is trouwens geenszins onopgemerkt gebleven, en hoe terecht. Drie bundels zijn in latere jaren bekroond met de Poëzieprijs van de stad Amsterdam. In 1967 ontving zij voor haar gehele oeuvre de Marianne Philipsprijs, in 1970 nog gevolgd door de Culturele prijs van de Gemeente Arnhem. In 1968 werden haar vertalingen bekroond met de Martinus Nijhoffprijs. - Steeds zijn er meer landgenoten geweest dan men misschien zou veronderstellen, die wel wisten wie zij in hun midden hadden. Naast alles wat zich als nieuw en belangrijk aanbood, is er al die jaren Ida Gerhardts poëzie geweest, als een zeer fijne wijn voor

kenners die meer gaven om een wat ouder jaar dan om wat jong en vaak versneden zich wel eens als bedenkelijke nectar aanbood.

In de laatste jaren, nu er weer meer poëzie gelezen wordt, en goed gelezen, is Ida Gerhardt duidelijker naar voren gekomen dan ooit en dit is wel een zeer verheugend feit. En toch: 'Het ongeëerd zijn in uw eigen land'? - Die woorden zijn geschreven in hetzelfde jaar dat Marie van der Zeyde haar al genoemde monografie deed verschijnen. De veelzeggende laatste regel daarvan luidt: 'Belangrijke studies over haar poëzie bestaan er (voor zover mij bekend) niet.'¹⁹ Ik vermoed dat juist deze overweging zowel de vonken uit de vierde vuursteen heeft doen slaan, alsook dr. Van der Zeyde aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van haar zo onmisbaar geworden essay. Want zeker is het waar dat het werk van Ida Gerhardt verbazingwekkend weinig is bestudeerd, als men het vergelijkt met dat van Holst of Achterberg, of van Vasalis en andere generatiegenoten. Het is echter mijn overtuiging dat hierin verandering zal komen. Elke classicus kan in deze poëzie een weelde van hem bekende themata en motieven vinden. Juist klassiek geschoolde poëzielezers zullen, naar ik verwacht en vooral ook hoop, deze gedichten blijven ontdekken als zeer mooi, zeer belangwekkend en zeer klassiek.

Welke gloed slaat er ten slotte uit de vijfde en laatste vuursteen? 'Dat zich de minste boven u verheft'. Het thema komt al eerder voor. Boosheid spreekt ook uit een der *Kwatrijnen in opdracht*, waar wij lezen:²⁰

Als voddenrapers op de boulevard,
De gore lompen ontgrissend aan elkaar
- uit armoe tot een gilde saamgeklit -
zoo van dit land de vale schrijversschaar.

Daartegenover plaatst zij de zuiverheid van Van der Leeuw, als een Alpenweide aan de voet van de eeuwige sneeuw. Het hoogst rijkt Leopold, die zij, een kind nog, reeds zag 'Als Cheops door de sterrentuinen waden.'²¹ - Wie erkent niet dat heel wat schrijvers dingen doen waar men het beste maar om glimlacht. Prijzen zijn soms gegeven voor werk dat die aandacht niet in die mate verdiende. Over falende jury's, falende schrijvers ontfermt zich gelukkig de tijd. Wij hoeven maar na te gaan wie in de loop van vele jaren de Nobelprijs voor literatuur gekregen hebben om te beseffen dat vergissen ook in dit opzicht internationaal menselijk is, en dat wel altijd zal blijven.

Ik zou de vijfde vuursteen daarom wat anders willen interpreteren.

Zouden wij niet mogen lezen: dat zich de minste boven Ida Gerhardt *lijkt* te verheffen? Want is het niet maar een schaduw, die met het stijgen van de zon vanzelf kleiner moet worden? De ware dichter heeft zijn eigen formaat, die zijn waarheid is en de liefde voor zijn werk.

Al dit en meer; want liefde is mijn geloof;
 waar ook de kemels van haar uittocht keeren,
 o rustpunt in dit wuft vagabondeeren:
 mijn is het ware en eenige geloof.

Het citaat is, natuurlijk, van Leopold,²² en dat ik met hem ga besluiten is niet zonder betekenis. Leopold toch heeft, meer dan enige andere dichter, Ida Gerhardt al heel vroeg doen beseffen waar het in haar leven om zou gaan. Hij is het, die gezegd heeft tegen haar vader:²³ 'Ida is hoogbegaafd. Daar zal, vrees ik, niet veel aan te doen zijn'. Zo is het inderdaad gebleken. Van zijn beslissende invloed heeft zij bij herhaling getuigd. 'Heel Rotterdam, zijn huizen en zijn kaden,/Bestond voor mij bij Leopolds genade', staat in de *Kwatrijnen*,²⁴ en door de gedichten van *De hovenier* zwenkt hij als de enige grote adelaar.²⁵

Onverschrokken kantelend langs ravijnen,
 vochtomvlaagd door daverend levend water,
 schrijvend zijn vederenschaduw daar waar
 eeuwige sneeuw ligt.

Niet toevallig is dit gedicht geschreven in Sapphische strofen, niet toevallig ook staat het als spiegelbeeld gedrukt naast een even schitterend gedicht dat aan Sappho zelf gewijd is. Sappho en Leopold, de roos en de adelaar, zij zijn wel de twee grootsten die Ida Gerhardt kent. Beiden hebben zo van liefde hun werk doordrenkt, dat het tot ons spreekt als luisteren wij naar onze eigen hartslag. Zij zijn de groten, de tijdelozen, die 'voortbestaan./Tot wie wij kleinen mogen gaan;/de enigen die ons nooit verstoten'.²⁶ En waar dit zo is, deert het ons niet meer als 'de minste' zich boven ons verheft. Het is een begoocheling.

Sterren en sneeuw, water en schepen, wind, zwaar weer over het ruige Hollandse landschap, al deze motieven zouden ieder voor zich in hun ontwikkeling onderzocht mogen worden, om de wisselingen van hun symbolische waarden beter te kunnen doorgronden. Moge dit gezien worden als een opdracht.

Mevrouw Gerhardt. Laat ik eindigen met, neen, niet drie gezusters - want

dan zou ik weer een half uur aan het woord zijn, en wie ben ik? - maar met driemaal Leiden.

Leiden heeft namelijk driemaal een bijzondere rol in uw leven gespeeld. U bent hier gekomen om er te studeren, maar na een jaar moest u heengaan om verder te werken aan een universiteit die u veel minder lag. U hebt dat toen terecht betreurd. (Het was Utrecht). De tweede keer bent u hier gekomen om de Van der Hoogt-prijs in ontvangst te nemen. Dat was een wel heel verblijdende gebeurtenis. Maar er is een duisternis over geslagen die u de herinnering aan die dag voor lange tijd verbitterd heeft.

De derde keer Leiden, dat is vandaag. En nu zou ik zo vurig willen hopen dat deze feestelijke bijeenkomst en de prijs die er aanleiding toe geweest is u tot in lengte van jaren Leiden zal doen blijven zien als de plaats waar men altijd van u gehouden heeft; waar u eigenlijk nooit weg had mogen gaan; ja, waar u vandaag thuiskomt bij vrienden voor wie u en uw werk heel veel betekenen.

Het is voor mij een grote eer, maar nog een veel grotere voldoening dat ik u hier van deze plaats geluk mag wensen met de Prijs voor Meesterschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

F.L. BASTET

Toespraak

Zeer geachte mevrouw Gerhardt, Er zijn vanmiddag al zoveel goede woorden over u en uw werk gesproken dat ik meen er verstandig aan te doen nu niet meer veel te zeggen. Dat spijt me wel. Niet omdat ik meen een betere karakteristiek van uw dichterschap te kunnen leveren dan vanmiddag al gebeurd is, maar wel omdat ik graag wat uitvoeriger zou willen zeggen hoe dankbaar ik ben dat een dichterschap als het uwe bestaan kan in Nederland niet alleen, maar er ook weerklank vindt. In uw werk zijn nog eens - en soms denk je: zou het voor het laatst zijn? - samengekomen de twee stromingen waaruit de cultuur van Europa twintig eeuwen lang gevoed is: de joods-christelijke en de klassieke. Sinds die stromingen elkaar voor het eerst ontmoet hebben, zijn er conflicten geweest. Het leek onmogelijk de klassieke nadruk op de dignitas humana te verzoenen met het schuldbesef tegenover de Almachtige uit de joods-christelijke traditie. In uw werk zie ik nu juist op dit punt geen conflict: bij u komt naar voren dat de mens ook, of juist oog in oog met God staand, zijn waardigheid niet verliest maar erin bevestigd wordt. Een zelfde paradox kenmerkt uw visie op het dichterschap. Magistra Gerhardt - het lijkt me de enig juiste manier nu om u aan te spreken -, magistra Gerhardt: ook vanmiddag moet u leven met die paradox: de erkenning van meesterschap voor woorden die u ten diepste als geschonken ervaart.

M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN

Dankwoord

Met vreugde mag ik thans in uw midden mijn dank uitspreken aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Allereerst aan het bestuur. En vervolgens aan de Commissie voor schone letteren. Met een uitermate zorgvuldig gesteld juryrapport heeft deze mijn werk onder de aandacht willen brengen van bestuur en leden.

Dan mag ik mevrouw Schenkeveld en professor Bastet die zoëven tot mij gesproken hebben, daarvoor wel zeer hartelijk danken.

Met de mij toegekende prijs ben ik zeer gelukkig. Een bijzondere betekenis heeft het voor mij dat de uitreiking mocht plaatsvinden in Leiden. De universiteitsstad waaraan ik door dat éne mij onvergetelijke jaar dat ik er heb mogen studeren, méér gehecht ben dan ik onder woorden brengen kan. En nu biedt u mij bovendien, op een zo hoffelijke wijze, de gelegenheid hier mijn vrienden tesamen te zien.

Allen die eraan hebben meegewerkt dat dit zo kan zijn, en bovenal degenen die deze middag hebben voorbereid, kan ik nauwelijks zeggen hoeveel vreugde zij mij hiermee hebben bereid. In het bijzonder mag ik de heer Van Deel wel danken voor al zijn zorg en toewijding. En naast hem uw secretaris, de heer Breugelmans, die zelfs van telefoongesprekken over de meest zakelijke aangelegenheden nog bemoedigende praeludia wist te maken. Wat zou ik mij méér kunnen wensen? Ja, toch nóg iets. Ik zou dan hier mijn uitgever Johan Polak en zijn medewerkers, met name mr. Ben Hosman, dank willen zeggen voor alles wat zij, zoveel jaren, door hun uitgaven voor mijn werk hebben gedaan.

En nu zou ik gaarne een enkel woord tot u zeggen over iets dat mij, een leven lang, ter harte is gegaan: *het poëtisch vakmanschap*. Als zodanig nóg altijd door veel onbegrip omringd. Het is immers niet zo moeilijk het woord 'poëtisch vakmanschap' van een ongunstige betekenis te voorzien.

Een dichterschap kan de mens zichzelf niet verwerven, zomin als hij er zich van zou kunnen ontdoen. In het derde boek van de *Ilias* (vs.65-66) wordt het praegnant uitgesproken:

ου τοι αποβλητ εστι θεων ερικυδα δωρα,
οσσα κεν αυτοι δωσιν, εκων δουκ αν τις ελοιτο.

Afstoten kunt ge hen niet, de trotse gaven der goden, die zij vrijmachtig verlenen. Geen mens die dit zèlf zou verkieezn.

De opdracht, vrijmachtig verleend, in verbijstering en ontzag aanvaard. En mèt die opdracht vangt dat andere aan: de eenzame eigen scholing, de onzachtzinnige en nimmer eindigende leertijd. Zó althans heb ik het ervaren, en ik beklag mij daarover niet. Poëtisch vakmanschap wordt met vallen en opstaan, onder vervoeringen en ontzueringen, en niet zonder tranen verworven.

Want allereerst betekent het: *ontzegging*.

Terugtrekken en, bijna altijd, datgene verzaken waarvan men het zèlf juist had verwacht.

Intuïtie zegt ons dat wij, als we met levend en weerbarstig werk bezig zijn, onszelf de inmenging van de wereld, met zijn stokoud beter weten,

van het lijf moeten houden. Wat zult gij dan, 'o eenzaam schrijvertje in het raam', wat er tot u gesproken wordt, en waarvan ge oorsprong en zin nog nauwelijks vermoedt, wat zult ge dat terstond met uw eigen inmenging verstoren?

Want ook déze vorm van bemoeienis is stokoud: duizenden boekenplanken zakken ervan door. Luister toch liever: wat doet gij zelf ter zake? Hoe moet Gorter geluisterd hebben voor en aleer hij - o paradoxale titel - *De school der poezie* schreef! Maar wat is het dan wèl, zult ge vragen, wat ten laatste aan de dichter wordt toevertrouwd; aan hem die het vers toch uiteindelijk op het blad zal zetten? Iets wat zich aan iedere definitie onttrekt, omdat het *persoonlijk* is: naar de diepste betekenis van dat woord. Zó persoonlijk als iemands gang, zijn oogopslag, zijn verzwegen verdriet en verlangen. In *die* zin is het, zóveel misverstane, poëtisch vakmanschap dan de allerindividueelste expressie.

'Zeg eens Sjibboleth?' zo vroegen de mannen van Jephta bij de wedden van de Jordaan aan de Efraïmieten.¹ Zoals wij, in de meidagen van 1940 vroegen: 'Zeg eens Scheveningen?' En de Efraïmieten zeiden geen 'Sjibboleth', maar 'Sibboleth' en vielen door de mand. Zij hadden zich uitgegeven voor wat zij niet waren.

Altijd heb ik onder een *vraag* geleefd; nooit kon ik er aan ontkomen. Een vraag van gene zijde.

'Zeg jij eens Sjibboleth! Nu, komt er nog wat van?' Hééft dat vers van jou spanning en vering, structuur en contour? Heeft het rythme, stroom èn onderstroom? Heeft het stem? Zou het, in zijn essentie, voor alle mensen en van alle tijden kunnen zijn?

Ik heb een afkeer van het woord 'verstechniek': om zijn wezenloosheid en zijn gebrek aan visie. Een woord uit schoolmeesters '*waste land*'. - In het poëtisch vakmanschap wordt veeleer, op een markante wijze, een geheel ànder getuigenis omtrent de dichter zichtbaar. Het onweerlegbaar getuigenis van zijn resistentie tegen de machten die de mens, uiterlijk en innerlijk, naar het leven staan. Zie de *Ballade van de gasfitter* van Achterberg: '*Het bouwsel komt geen klinknagel te kort.*' Inderdaad, dit monumentale bouwwerk kòmt geen klinknagel te kort. Van de strijd die Achterberg heeft moeten voeren - en zó dapper heeft gevoerd - tegen de daemonische machten die hem naar het leven stonden, is deze triomferende perfectie het getuigenis.

Het charisma der poëtische begaafdheid, het besef van de opdracht in die begaafdheid besloten, de moed die in naam van deze opdracht de machten

der destructie (waaronder ik ook sluwe en laffe aanslagen reken) trotseert, - uit *deze* trias resulteert het vermogen een werkelijk vers te scheppen. Een vers waarvan de geheime oorsprong nergens is verloochend, maar dat *de dichter* nochtans gestalte heeft mogen geven: op een volmaakt persoonlijke, volstrekt eigen wijze. En dat hij dat dan, op het bepalende ogenblik, volledig 'in de vingers heeft' - dat zou ik poëtisch vakmanschap willen noemen.

Soms (niet zo vaak) spreek ik met een paar goede vrienden over poëzie. Liefst over een enkel vers, van een dichter wiens werk wij goed kennen. Als vanzelf mijdt men dan veelheid van woorden, en zijn wij rustig en genegen op het essentiële gericht. De horror vacui, die bepaald betogen moet, bedreigt ons niet. Zo'n gesprek is vergelijkbaar met samen musiceren, waarbij eveneens die plotselinge revelaties kunnen optreden die men als een wonder ervaart. Maar zulke uren zijn zeldzaam, en de mensen met wie men zó kan samenzijn vormen een hoge uitzondering. Want de meesten zijn, hoezeer zij dit ook op allerlei wijze trachten te verbergen, te gepraeoccupeerd, en misschien vooral te bevreesd. O neen, het is geen aanmatiging die mij drijft dit te zeggen, maar veeleer reverentie tegenover u allen zoals wij hier samen zijn.

De mens van deze tijd is eenzaam en bedreigd, en ieder tracht zich op zijn wijze te handhaven. Het valt de intellectueel van deze tijd, eenzaam en bedreigd als ook hij is, in zijn verweer steeds moeilijker om te luisteren, om receptief te durven zijn. Om niét de erudiete, de dominerende partij te zijn die het laatste woord heeft. - Ik heb mensen tegenover mij gehad die geen vers meer konden lezen zonder de praeoccupatie erover te moeten schrijven. En zij schreven erover. En daarna waren zij weer genoodzaakt erover te schrijven dat zij erover geschreven hadden.

Nog altijd betekent *werkelijke* omgang met poëzie - ik bedoel *poëzie van formaat* - receptief durven zijn, zonder vrees, zonder praeoccupatie, zonder bijgedachten. Dit geldt dan voor de lezer en voor de dichter gelijkelijk.

Laten wij ons herinneren, u en ik, hoe wij in onze prille jeugd hebben zitten lezen. Als één stuk onaantastbare receptiviteit, onbereikbaar voor de kreten der verbolgen huisgenoten. Veelal zittend onder de tafel, want daar woedde het centrifugale bedrijf der volwassenen niet.

Nooit raak ik uitgedacht over dat wonder, dat oneindig gedifferentieerde medium, ons povere mensen geschonken, dat taal heet. Laten wij het in onszelf behoeden voor de machten der destructie - die wij allen wel kennen - nu we boven de tafel uitkijken.

En nu zou ik u, tot slot, iets willen vertellen wat mij, tot mijn verbijstering, overkomen is. Alweer een tijd geleden, in de winter van 1978. Het was een sombere morgen, met motregen en natte sneeuw. Ik moest boodschappen doen in Zutphen, alwaar het marktdag was. Om allerlei redenen was ik niet zo best te pas. En baggerend door de slijkerige straten dacht ik - vergeeft u het mij, met mijn meer dan zeventig jaren - 'des winters als het reghent, dan zijn de paadjes diep, ja diep'. - Op hetzelfde ogenblik begon de motsneeuw nog dichter te vallen, en ik zocht een schuilplaats in een winkelportiek, tegenover de Wijnhuistoren. Juist begon de beiaardier zijn klokken te bespelen; ik zei u al dat het marktdag was. En toen hij zijn *lc stont op hoghe berghen* met jeugdig elan had voltooid, dacht ik - neen, wíst ik, wíst ik met zekerheid -: nú komt *Des winters als het reghent*. En mijn hart werd lichter, want ten slotte is *Des winters als het reghent* een der verrukkelijkste liedjes die ik ken.

En daar kwam het kantige voorspel, het thema, al van de toren. En toen, na één maat rust, het liedje van mijn wensen, gevolgd door vier variaties: om dàgen van in je schik te zijn. - En terwijl ik naar de Wijnhuistoren stond op te kijken, meldde zich in een flits een tweede zekerheid bij mij aan. Ik dacht: vandaag of morgen komt mijn werk erdoor. Dan wordt dat obstakel, die met algen begroeide dam van vooroordelen weggeslagen. En dan zal het de mensen *bereiken*, zoals ik altijd heb gehoopt.

- Intussen sneeuwde het onverminderd voort. Mijn zin in boodschappen doen was vervlogen. Wat ik veeleer, welgemoed en welgezind wou, was: koffie. Die sterke en hete koffie van het plaatselijk koffiehuis, dat natuurlijk De Poort van Kleef heet. Zo waadde ik dan, vol goede courage en vervuld van gelukkige voorgevoelens, door de moddersneeuw derwaarts. Met myne leere van dirre dom deere; met myne lerene leersjes an.

IDA GERHARDT

Eindnoten:

- 1 *Zelfportret* uit *Vijf vuurstenen*, tweede druk, 1979, p.55.
- 2 *Morgenschemering* uit *Vijf vuurstenen*, p.54.
- 3 *Genesis* uit *Het sterreschip*, tweede druk, 1979, p.43.
- 4 *Lucretius, De natuur en haar vormen*, 1946, p.8.
- 5 *Vernomen tijdens een onweer* uit *Vijf vuurstenen*, p.9.
- 6 M.H. van der Zeyde, *De hand van de dichter. Over Ida Gerhardt*, 1974.
- 7 *De hand van de dichter*, p.10.
- 8 *Aan allen* uit *Het levend monogram*, 1973, p.9.
- 9 *Kinderherinnering* uit *Het levend monogram*, p.11.
- 10 1. *De gestorvene* uit *Het levend monogram*, p.10.
- 11 *Sonnet voor mijn moeder* uit *Het levend monogram*, p.20.
- 12 *De erfgenamen* uit *De ravenveer*, 1970, p.7.
- 13 *In memoriam patris* uit *De ravenveer*, p.6.
- 14 Zie de herdruk van *Lucretius-vertaling* uit *Het veerhuis* in de bundel *Vroege verzen*, 1978, p.74.
- 15 Zie de herdruk van *Geboorte* uit *Het veerhuis* in de bundel *Vroege verzen*, p.61.
- 16 *Vogelvrij* uit *De slechtvalk*, tweede druk, 1972, p.55.
- 17 Zie de herdruk van *De akelei* uit *Kosmos* in de bundel *Vroege verzen*, p.12-13.
- 18 Uit 1945.
- 19 *De hand van de dichter*, p.103.
- 20 *xxi* uit *Kwatrijnen in opdracht*, 1947, p.30.
- 21 *xxx* uit *Kwatrijnen in opdracht*, p.39.
- 22 Uit een der ongetitelde *Verzen uit de nalatenschap*.

- 23 *De hand van de dichter*, p.102.
- 24 xxx uit *Kwatrijnen in opdracht*, p.39.
- 25 *Leopold* uit *De hovenier*, 1972, p.13.
- 26 *Onvervreemdbaar* uit *Het sterreschip*, p.35.
  - 1 Vergelijk Richteren 12 vs. 5 en 6.

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1980

Advies van de jury voor de toekenning

De Commissie voor schone letteren stelt voor aan Oscar de Wit de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1980 toe te kennen voor zijn debuut *Met koele obsessie* (Amsterdam, De Bezige Bij, 1979).

Dit omvangrijke boek wordt gepresenteerd als het eerste deel van een autobiografische cyclus. De Wit, die in 1935 te Bandung op Java werd geboren uit Nederlands-Zwitserse ouders, kwam in 1946 als wees in Nederland aan. In *Met koele obsessie* probeert hij zijn Indische jaren en vooral de identiteit van het kind dat hij was met behulp van een bewust geleide herinnering nader te bepalen.

Het is behalve een onderzoek naar de eigen jeugd ook een grondige zelfanalyse. De vorm die De Wit daarvoor heeft gekozen legt zo min mogelijk vást, laat ruimte voor interrupties, nuanceringen en uitweidingen. Zo ontstaat een amalgaam van dagboeknotities, verhalende herinneringen, sprookjes, korte essays en, zelfs, een uitvoerig notenapparaat. Die vorm is niet het uiteindelijke resultaat van een langdurig proces van introspectie, maar biedt dat proces juist in ontwikkeling aan. De Wit blijkt een voorliefde te hebben voor auteurs als Multatuli, Du Perron en Stendhal, maar ook als hij hen niet genoemd zou hebben, zou de vorm van zijn boek daar al op wijzen.

In zijn dagelijks leven, heeft De Wit de stap aangedurft van wetenschap naar kunst. Zijn boek getuigt van een verleden waarin veel psychologische, wetenschaps-theoretische, filosofische, historische en literaire kennis is vergaard, die nu een actieve rol gaat spelen bij dit zelfonderzoek.

Dat De Wit eerder om 'werkelijkheid' dan om 'kunst' bekommerd is, moge blijken uit het volgende citaat: 'ach, eigenlijk gaat het me niet eens om goed proza in de letterkundige (wat heet) betekenis [...], maar om met de mededelingen die de werkelijkheid als uitgangspunt hebben, doch tegelijk iets weten toe te voegen aan datgene wat wij onder werkelijkheid hebben leren verstaan: proza waarin stukjes doorleefde, verwerkte en doordachte werkelijkheid vervat zitten.' Dit uitgangspunt imponeert niet op elke bladzij van zijn boek, dat kennelijk nogal spontaan geschreven is. Stilistisch is De Wit op zijn best als hij de werkelijkheid van zijn jeugd oproept, de werkelijkheid van een moeder, een vader en een kind in Indië, van het Jappenkamp, van een weesjongen op de boot naar Nederland. Dat

verleden wordt met koele obsessie gadeslagen door een veertigjarige, die er telkens de nadruk op legt dat de werkelijkheid niet gereduceerd mag worden door wetenschappelijke theorieën. Vandaar dat hij dit gedurfde en exuberante boek schrijft.

Op een aantal plaatsen is *Met koele obsessie* indrukwekkend. Het legt emotionerend verantwoording af van een leven dat bepaald is door de vroege gebeurtenissen in Indië.

De Commissie vindt de overgave waarmee De Wit schrijft en de ambitieuze verbinding die hij tussen verschillende genres legt een bekroning ten volle waard.

De Commissie voor schone letteren, (w.g.) T. van Deel, M. Hartkamp, E. van Vliet, A.S. Wadman

Henriette Roland Holst-prijs 1980

Advies van de jury voor de toekenning

Waar de burchten stonden en de snoek zwom, de achtste gedichtenbundel van H.H. ter Balkt, voorheen Habakuk II de Balker, bestaat uit twee afdelingen, waarvan de eerste, *Onze hersens die in het hoofd zijn, bid voor ons dat het niet afvalt*, zijn titel ontleent aan het laatste gedicht van de tweede component, de cyclus *Joseph Beuys*. In beide afdelingen van zijn bundel getuigt Ter Balkt, als in zijn vroegere werk, van een warme belangstelling voor 'het onderliggende': verouderde, overbodig geworden, onderschatte of nutteloos geachte zaken die, slachtoffers van een zekere culturele repressie, in poëzie hun eerherstel vinden. Zo zijn er de aardappelsorteermachine, 'de gedeuktste onder de werktuigen', de bascule, de schaarse appel Yellow, de lelijke gebloemde tuinstoelen die in een donkere winkel hun 'straf' uitzitten, en de scherven van flessen waarmee de dichter een 'wijnkelder' begint. Via de dingen komt ook de mens in het geding: zo heten de 'armere hotelgangen' 'holen van bange dieren' en wordt de Yellow opgeroepen tot verzet tegen de bijl, de mens die de bomen root.

Ter Balkts solidariteit met 'het lager geplaatste', zoals hij het in een gesprek met de interviewers S. Kuiper en J. Diepstraten noemde (Bzzlletin nr.60), vindt haar oorsprong in een principiële, haast bozige bemoeienis met onze cultuur, waarin het kleine het aflegt tegen het grote, waarin 'leven' tot 'productie' wordt en de natuurlijke eenheid van de mens en zijn leefmilieu steeds verder verloren gaat. Dat de poëtische behandeling van met name dit laatste thema bij alle ernst ruimte laat voor ironie, illustreert een gedicht als *De bascule*, waarin mensen bij wijze van zondagmiddagvermaak eventjes de weg van het varkensvlees gaan:

De varkens knorden bang
 achter hun schotten, 'Daar
 kraakt de bascule! Eén
 van ons is er geweest'.
 Het was alleen de familie,

de leden van de familie
 die elkaar plechtig wogen
 met roodverroeste gewichten.

Zo'n licht humoristische toets doet weinig af van datgene waar het Ter Balkt in zijn poëzie om begonnen is: een vernieuwing van de maatschappij

en een reconstructie van de eenheid van mens en natuur. Over wat de kunstenaar in dat verband kan en niet kan, lezen we in het eerder aangehaalde interview: 'Het helpt allemaal niks, maar je moet wèl geloven dat het helpt. [...] Vroeger was kunst een soort wegbereider, gaf kunst een nieuwe richting aan. Hoe de mens geholpen is op weg naar een nieuwe mens, daar kun je een sloot namen van kunstenaars voor opnoemen. Dan zie je toch dat de kunst iets doen kan.'

Kunst als wetenschap, als een bereider van nieuwe inzichten. Tegen de achtergrond van deze opvatting verschijnt in de cyclus *Joseph Beuys* een honingpomp ten tonele, een door Beuys ter gelegenheid van Documenta 6 in Kassel geconstrueerd object, dat lijnrecht tegenover de kerncentrale van Kalkar wordt geplaatst, tegenover de 'plutoniumpomp' die sinds de grote protestdemonstratie van september 1977 tot symbool van de repressieve technologie is geworden. Over die honingpomp, die hij als een soort van reanimator interpreteert, herinnerend aan zulke vitale ontdekkingen als die van het vuur en de opwaartse druk die boten doet drijven, schrijft Ter Balkt in de laatste regels van zijn bundel:

Imkers, drink hier de honing in
voorbijliggend aan de wanden;
ruil voor stroming de stilstand in;
was en kaarsen stichten branden.

Plant helderheid in je oogwit; oude
inging: de schreeuw van de vuurmaker.
De eerste boot, en het water begaanbaar!
Vaar op de honing het huis van de kunst uit.

Waar de burchten stonden en de snoek zwom reflecteert een sterk sociaal gericht bewustzijn, waarin tal van cultuur-historische noties met een grote natuurlijkheid zijn geïntegreerd. De wijze waarop dit sociaal-cultureel bewustzijn in poëzie gestalte heeft gekregen, getuigt van een uitzonderlijke inventiviteit en een groot beeldend vermogen. Het is om deze in de Nederlandse poëzie vrij unieke combinatie van eigenschappen dat de jury van de Henriette Roland Holst-prijs het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft geadviseerd de prijs in 1980 toe te kennen aan de dichter H.H. ter Balkt voor zijn bundel *Waar de burchten stonden en de snoek zwom*.

De jury, (w.g.) Garnt Stuiveling (voorzitter) Wiel Kusters, Anthony Mertens

Toespraak

Uit het feit dat u de u toegekende prijs wilt aanvaarden, meneer Ter Balkt, en dat u ook naar de niet beminde randstad hebt willen reizen om haar in ontvangst te nemen, mogen we denk ik opmaken dat u blij bent met de toekenning ervan. En waarom ook niet. In hetzelfde interview in Bzzlletin nummer 60 waar ook het juryrapport uit geput heeft, zegt u, graag gelezen en vooral begrepen te willen worden, en ik kan me dat van u goed indenken. U bent natuurlijk ook een woorden-constructeur, dat is nu eenmaal uw vak als dichter en iemand die een zekere affiniteit met de rederijkers belijdt, heeft zeker geen bezwaar tegen vakbekwaamheid. Maar u haalt de rederijkerstijd toch vooral naar voren als een periode waarin poëzie als groepswork werd beoefend, waar mensen er met elkaar iets mee deden. En al ziet u nu niets meer in een gemeenschappelijk maken van poëzie bij wijze van therapie, ik denk dat u wel een genezingsproces op gang hoopt te zetten bij de lézers van uw gedichten. In uw eigen woorden 'poëzie is een soort wonderolie' en, het is al eerder aangehaald, 'het helpt allemaal niks maar je moet wèl geloven dat het helpt.' En al zegt u waarschuwend: 'vermijd het zoeken naar de graal', volgens mij bent u toch wel degelijk een beetje Parcifal - hij komt in uw bekroonde bundel voor als aanduiding voor die aardige aardappelsorteermachine.

En om deze kant van uw poëzie hebt u vast een zekere verwantschap met Henriette Roland Holst naar wie de prijs genoemd is. 'Sombre gedachten schiep een sombre tijd', schreef zij indertijd, maar die uitspraak staat dan toch in *De nieuwe geboort*, en al zult u, een beter kenner van de waarheid van het landleven, al weer wat minder optimistisch zijn over 'de nieuwe kracht die ons omhoog zal dragen', als het aan u en uw poëzie ligt, zullen er weer Yellow-appels geteeld worden.

Het is mede daarom dat ik blij ben u namens de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de Henriette Roland Holst-prijs voor het jaar 1980 te mogen uitreiken.

M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN

Dankwoord

Geachte aanwezigen, toehoorders, letterkundigen,

Ik geloof noch in 'socialistische' kunst, noch in 'imperialistische', noch in *geëngageerde kunst*. Wat is *geëngageerde kunst*, eigenlijk? Een knipoog. Wat weinig! Ik geloof in kunst als middel om de kwaliteit van het leven te verbeteren.

De geloofwaardigheid van de dichtkunst schijnt mij toe groter te zijn dan die van de politiek.

Politieke *dope* wordt momenteel vanaf de Heilige Land Stichting per wielrenfiets door het hele land verspreid, tot in onze voormalige kolonie Indonesia.

Tolueen en andere academische stoffen spelen verstoppertje in de Nederlandse bodem en maken dit land nog stukken platter dan het al is.

Door de ferme Hollandse hemel roeien de piepstemmetjes van de omroep Veronica, van ouwejurkende *platenruiters* ('Wat heb je daar gehad? Een koekje, een koekje met een gat'), van onderjurken in mensengedaante. Het spookt hier.

Een gek geworden Jan van Schaffelaar springt elke dag van de zendmast.

Vanachter hun stamtafel regeert het Team van TROS-Aktua onze doodsbleke polders.

Hoera! Het is 1980.

Nog dertienhonderd nachtjes slapen en het is zover, zeggen de doemdenkers Tom Poes, W. Waggel en Sickbock.

Kunst en politiek kun je allebei opvatten als een spel. Nog erger: als een spelletje, een zevensprong, een *ollebolleke*.

Een stoelendans in een kleuterschool.

En zitten de kleuters eenmaal op hun stoeltjes, dan willen ze er soms niet meer af!

Dit heet hier te lande *regeren*. Op verjaardagen een atoomkop met slagroom.

Het kankerstrijkje speelt een walsje.

Stoeltje! Walsje! Strijkje!

Ja, want je bent hier in Nederland waar alles klein is, heel, heel klein.

Kunst is geen spel. Poëzie is géén spel, zelfs geen kinderspel...

Poëzie is een vlag op een modderschuit, een vrolijke vlag die wappert boven de woede.

Omringd door stuiversromans en sprookjes ALS WIJ ZIJN, door de godheid disco-disco, de onechte zoon van bla-bla en zijn mama abacadabra, zou er iets moeten zijn dat ons troost gaf.

De kunst bij voorbeeld.

Domheid en kleurloosheid omringen ons en op tal van ingestorte kerkjes zitten agogen als torenhaantjes vermomd, die per walkie-talkie berichten doorgeven aan de in ruïnes verblijvende Marokkanen, psalm-

boeken, paters en Turken.

‘Waar zullen wij dan ons hoofd neerleggen?

Vrekken en gekken verordonneren de wetten’

Domheid en kleurloosheid van *ongeïnspireerde* politiek die ons 't sprookje in 't oor fluistert dat ze *kleurrijk* is, wat zeg ik: *luisterrijk*, nuttig, bijdehand, geïnspireerd.

Giscard d'Estaing, de zoutstrooier, of hoe hij heten mag, Van Negenoo, Thatcher, Carter, ze spreken ons welwillend toe, samen met het Braakselverwekkend Voedsel Concern MacDonald's, één en al Veronicaglimlach:

‘Ik ben de waarheid en de macht.’

Mispoes! De waarheid zit in de zandkorrel die jullie onder jullie voet vertrappen. In de zoutkorrel. In 't ijzeroxyde. In 't voetpad.

Niet in jullie tandpasta, in jullie kapsel, Hamburgerserveerders!

Regeerders en bestuurders geven niet thuis als er wordt aangebeld aan hun bloedmooie villa.

Het waterleidingbedrijf dat leidingwater leverde aan Lekkerkerk-West *wist al in 1975* dat zijn drinkwater niet deugde. De directie van dat Waterleidingbedrijf hield de mond stijf dicht.

Dichtkunst mag dat niet doen.

Wanneer ze in orakeltaal spreekt is ze niet ver verwijderd van de directiekamer van dat Waterleidingbedrijf voor Lekkerkerk-West.

Kunst; dichtkunst, mag dat niet doen. Kunst is in 1980 verantwoordelijk, ze moet verantwoordelijkheid willen dragen. Er wordt van haar een mening gevraagd. Geen boodschap maar een mening.

Als je aanklopt bij dat huis moet ze thuis zijn en antwoord geven. Misschien zelfs wel raad of troost.

De media zijn snel, de poëzie moet nog sneller zijn. (De schildpad die de haas verslaat.)

WESPENZANGEN 3

In Jaar 199
leefde Wesp al
en jij niet
Elckerlyc

Massieve wielen
en toverspreuken
bont beschilderd
door de modder

In hutten van armen
hing aan de balken
de wespenkorf,
hun televisie

*...Het Nederlandse Wapen
Twee wespen, angel
in angel, honingkoek
tussen hen in...*

Je houdt niet van hem
maar je duldt hem,
en zijn luid huis
van de grondwet gebouwd

WIJ EISEN
sappen, limonades
likeuren alsmede
der peren val

Gehoorzaam de wesp
en zijn angel: zet
zoetigheid op je tafel
Geliefkoosde dranken

Onder de linden
is het goed toeven,
kleverig
met een wesp in je glas

De wet van de wesp
is ouder dan wielen
hard als dood water
in de winter

Tot prinsjesdag, in september
leven de wespen, daarna
gaan zij op recès en
sterven een voor een

AANGESPIJKERD

Insekten en lancetvisjes regeren ons.
Schaarpunten. Dromedarissen zonder bult,

wielrennende klokluidende hulpkosters.
Luide ziektes maken de dienst uit.

Onveranderlijk zoals 't ziekten past
met onderhuids, ondergronds opgeslagen
blinkende, welgelegen voorraden:
uranium; bloedkanker; goudstaven; bommen.

Omdat zip gek zijn, doodshoofdvinders
lancetvissen en hagedissen die ons hoeden,
bestrijden zij dissidenten en dissonanten,
die zij gek noemen en nog liever krankzinnig.

Naast mijn kater hamer ik
aan mijn berkeboom zeventien regels
onveranderlijk op één toon eindigend:
Bestrijd, bestrijd, bestrijd, bestrijd.
Altijd.

Ik dank de Maatschappij, ik dank de jury die mij de Henriette Roland Holst-prijs 1980
toekende, te weten, Wiel Kusters, Anthony Mertens en Garmt Stuiveling, ik dank
Willemien zonder wie ik stukken slechter schreef, en ik dank u allen.

H.H. TER BALKT

Verslagen en bijlagen

Verslag van de staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1979-1980

Op 1 mei 1980 bedroeg het aantal leden 956, onder wie 5 ereleden en 5 begunstigers. 730 leden woonden in Nederland, 128 in België, 39 in Zuid-Afrika en 59 in andere landen van Europa of elders in de wereld.

Door overlijden ontvielen de Maatschappij 24 leden, onder wie het erelid mevrouw A. van Wageningen-Salomons. 12 bedankten voor het lidmaatschap.

Van de 28 door de leden verkozen nieuwe leden hebben 27 hun benoeming aanvaard. De namen van de nieuwe leden zijn: dr. G. de Baere, dr. J.D. Bangs, dr. W.P. Blockmans, G.J. van Bork, A.C. Duke, M.A., dr. H. van Gorp, S. Groenveld, dr. J.L.A. Heestermans, dr. H.K.s' Jacob, dr. F.G.P. Kellendonk, mw. M.C. Keyser, dr. W. Martin, dr. E. Persoons, dr. H. Pleij, mw. Ethel Portnoy, jhr. mr. C.J.A. de Ranitz, mw. Renate Rubinstein, L.J. de Ruiters, dr. H.C.C. de Schepper, dr. C.M. Stibbe, dr. J.A. Stroop, dr. H.M.A. Struyker Boudier, dr. E.R.M. Taverne, G.P.A. Termorshuizen, mw. G. de Vries, mw. dr. J.M. Welcker, mw. dr. E. Witte. Door het bestuur werden in de loop van de verslagperiode 15 nieuwe leden benoemd. 10 aanvaardden deze benoeming: dr. J.C. van Aart, C.J. Aarts, dr. J.C.H. Blom, A.J. Hanou, Nicolaas Matsier, dr. P.C.A. van Putte, Hans Tentije, dr. T. van Veen, mr. Eddy van Vliet, dr. G.C. Zieleman. De door de jaarvergadering 1979 gekozen nieuwe leden in het bestuur en in de vaste commissies verklaarden zich bereid hun benoeming te aanvaarden.

Voor de toestand van de financiën zij verwezen naar het verslag van de penningmeester.

Het bestuur vergaderde zeven maal, waarbij veel aandacht werd geschonken aan de voorbereiding van de herdenking van de vierhonderdste geboortedag van P.C. Hooft in 1981. De Maatschappij hoopt, met steun van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, te komen tot vijf Hooft-uitgaven: een biografie door Hella S. Haasse, een bloemlezing uit zijn lyriek, en een bundel essays (alle uit te geven door Querido te Amsterdam), een bundel wetenschappelijke artikelen (uit te geven door Wolters Noordhoff te Groningen) en een rijmprent. Een bijeenkomst wordt georganiseerd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, alsmede

een symposium, dit laatste in samenwerking met de Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam. De Universiteitsbibliotheek van Amsterdam zal een tentoonstelling houden. De mogelijkheid van een avond op het Muiderslot wordt onderzocht.

In zijn vergadering van 14 april 1980 heeft het bestuur besloten de aanbeveling van de jury voor de Henriette Roland Holst-prijs 1980 te volgen en deze prijs toe te kennen aan H.H. ter Balkt voor zijn bundel *Waar de burchten stonden en de snoek zwom*.

Het dagelijks bestuur voerde op 20 februari een gesprek met mr. K.J. Cath en prof. dr. C.J.M. Sicking van het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit te Leiden.

Voorzitter en penningmeester waren aanwezig bij de begrafenis van mevrouw Van Wageningen; de secretaris woonde de uitreiking van de Witteprijs bij op 14 november. Op 8 december vertegenwoordigden de voorzitter, de secretaris en de penningmeester de Maatschappij bij het vijftienvigjarig jubileum van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum. Op 29 januari waren de voorzitter en penningmeester aanwezig bij de uitreiking van het laatste deel van de briefwisseling van P.C. Hooft.

Er zijn drie werkvergaderingen belegd, waarvan twee een bijzonder, feestelijk karakter hadden: de uitreiking van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs op 27 oktober aan Hans Tentije en de uitreiking van de Prijs voor Meesterschap op 3 november aan Ida Gerhardt.

De uitreiking aan Tentije vond plaats in theater The Movies te Amsterdam. De dichter had zelf een programma samengesteld: het optreden van jazz-musici, onder wie Art Taylor, en een voordracht van Habakuk II de Balkker uit eigen werk, maar gekozen door Tentije. Deze sprak daarna een uitvoerig dankwoord (zie pagina 83). Na de pauze werd de film *As en diamant* van Andrzej Wajda vertoond.

In het Leidse Academiegebouw vond, stijlvol, de uitreiking van de Prijs voor Meesterschap aan Ida Gerhardt plaats. Muziek van Mozart en Schubert werd gespeeld door Stanley Hoogland, dr. F.L. Bastet hield een voordracht over het werk van de dichteres en een kerngroepje uit Poëzie Hardop droeg enkele gedichten voor. Na de uitreiking dankte Ida Gerhardt de Maatschappij voor de toekenning van de prijs, waarmee zij zich zeer blij betoonde. Een drukbezochte receptie volgde (zie pagina 86).

De derde werkvergadering vond plaats op 14 april en diende ter voorbereiding van de jaarvergadering.

De Maatschappij heeft wederom meegewerkt aan de organisatie van de Huizinga-lezing, die op 7 december in de Hooglandse kerk te Leiden werd uitgesproken door Golo Mann en getiteld was *1914-1980 aus der Vogelschau*.

Helaas konden door allerlei problemen zoals in een brief aan de leden uiteengezet in de afgelopen verslagperiode geen jaarboeken verschijnen. Het is de bedoeling dat de achterstand van die jaarboeken in augustus 1980 ingehaald zal zijn. Om kosten te besparen zal de Wet afgedrukt worden in het Jaarboek 1978-1979 en vervolgens in ieder te verschijnen jaarboek.

Verslag van de noordelijke afdeling over het jaar 1979-1980

De Noordelijke Afdeling belegde zesmaal een vergadering: vier gewone maandvergaderingen, eenmaal een buitengewone vergadering met als gastspreker een Nederlandstalige auteur uit Nederland of België, en een jaarvergadering. De bijeenkomsten werden, zoals gewoonlijk, door gemiddeld elf leden en enige introducés bezocht.

Sprekers en onderwerpen van hun voordrachten waren de volgende: dr. G.H. Kocks: Problemen rond een dialectwoordenboek (namelijk van Drente);

Sj. de Haan: 'Inwoners der stad, bekend door hunne menschlievendheid'.

Het bestuur over de Leeuwarder gevangnissen in de eerste helft van de negentiende eeuw;

dr. A.G. Jongkees: Viollet-le-Duc als historicus;

dr. P.J. van Leeuwen: Groningen in vreemde ogen. Reiservaringen van vreemdelingen in Stad en Ommelanden;

dr. H.T. Waterbolk: Het Drentse dorp in de middeleeuwen. Opgravingen in Odoorn en Gasselte.

De uitgenodigde auteur was dit jaar Maarten Biesheuvel, die uit eigen werk voorlas en daarover discussieerde.

Tot nieuwe leden werden verkozen: dr. H.K.s' Jacob en dr. E.R.M. Taverne, die hun benoeming aanvaardden.

Door de dood ontviel ons het lid dr. L. Buning. Drie leden bedankten voor het lidmaatschap. Het ledental van de Noordelijke Afdeling bedraagt thans 95.

Het bestuur bestaat uit: dr. A.P. Braakhuis, voorzitter; dr. A.H. Huussen jr., secretaris; mw. dr. B. Ebels-Hoving, penningmeester en dr. J. Rinzema, assessor.

Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1979

Met leedwezen berichten wij het overlijden van twee van onze leden, prof. dr. F.E.J. Malherbe op 4 juli en prof. dr. P.J. van der Merwe op 14 september van dit jaar. Het aantal leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Zuid-Afrika is door hun heengaan teruggebracht tot 41.

Prof. dr. F.C.L. Bosman en prof. dr. H.B. Thom werden beiden door de Universiteit van de Oranje-Vrijstaat vereerd met een eredoctoraat.

Prof. dr. André P. Brink ontving de prijs voor Engelse literatuur, die elk jaar door het C.N.A. (Central News Agency) wordt uitgelooft, voor zijn roman *Rumours of rain*. Deze roman is in het Afrikaans gepubliceerd onder de titel *Gerugte van reën*. De prijs werd op 9 mei tijdens een diner in Durban aan hem overhandigd. Dit jaar verscheen een nieuwe roman van zijn hand die eveneens gelijktijdig in een Afrikaanse en een Engelse versie uitkwam: *'n Droë wit seisoen* en *A dry white season*.

Dr. J.C. Kannemeyer publiceerde het eerste deel van zijn *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*, het meest uitvoerige en volledige overzicht van de Afrikaanse letterkunde tot en met de zogenaamde 'dichters van Dertig', dat tot nog toe het licht zag.

Etienne Le Roux (dr. Stephen Le Roux) ontving de Hertzogprijs, de hoogste literaire onderscheiding van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, voor zijn roman *Magersfontein, o Magersfontein!*, die door de Publicatieraad tot verboden lectuur verklaard is. De prijs werd in juni aan hem overhandigd tijdens de jaarvergadering van de Akademie, die dit jaar in Stellenbosch gehouden werd.

Prof. dr. P.J. Nienaber, thans directeur van Museums in de provincie van de Oranje-Vrijstaat, vervulde een leidende rol bij het tot stand komen van het Voortrekkermuseum in Winburg, dat kort geleden officieel geopend werd.

Prof. dr. D.J. Opperman publiceerde - na zijn herstel van een langdurige en ernstige ziekte - de dichtbundel *Komas uit 'n bamboesstok*, die door de literaire kritiek over het algemeen met grote lof ontvangen werd. Hij vierde op 29 september 1979 zijn vijfenzestigste verjaardag, bij welke gelegenheid hij op velerlei wijze werd gehuldigd, onder andere door programma's op de radio en de televisie en doordat een speciaal nummer van het tijdschrift *Standpunte* aan hem werd gewijd. Dr. Kannemeyer publiceerde bovendien in boekvorm een studie over Oppermans werk onder de titel *Kroniek van klip en ster*, en verzorgde een luxueuze uitgave, *Die galeie van*

Jorik, waarin de tekst van Oppermans bekende gedicht *Joernaal van Jorik* werd afgedrukt samen met de verschillende voorstadia daarvan. Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd legde prof. dr. D.J. Opperman zijn ambt als hoogleraar aan de Universiteit van Stellenbosch neer. Dankzij financiële steun van Tafelberg-uitgevers en zijn filialen zal hij echter aan de Universiteit verbonden blijven als leider van het door hem zelf gestichte Letterkundig Laboratorium, waar jonge schrijvers hun werk voor beoordeling en kritische bespreking kunnen voorleggen.

W. Nienaber-Luitingh

Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1979

Het aantal nieuwe aanwinsten bedroeg in totaal 1102 (1201). De uitsplitsing in categorieën was als volgt: nieuwe werken 795 (783), antiquarisch verworven werken 111 (183), geschenken 164 (184), overdrukken 2 (5) en nieuwe abonnementen op tijdschriften 30 (46).

Vermelding verdient de verwerving van *Ballade der Polderlandsche onrustige kapoenen* van E. du Perron (Brussel 1927) en die van *Wat het oog schildert* van Lucebert (Brussel 1978).

De collectie De Jong werd met 3 (5) aanwinsten uitgebreid, te weten De Jong nr.347: M. Nijhoff, *De grot* (Heerenveen 1943), De Jong nr.451: *Kenje-die? Een bundeltje volkshumor* (Amsterdam 1944) en De Jong nr.948: Jan Wit, *Bottende knoppen* (Zaandam 1945).

De handschriftencollectie werd met 2 (5) nummers uitgebreid:

Ltk.2096: J.C. Opstelten, *Poëtisch testament uit de jaren 1924-1945* (geschonken door mevrouw M. Blom-Opstelten); aan Ltk.1004 werd toegevoegd: Tj. W.R. de Haan, *Springbalsemien. Gedicht.* (Geschonken door de auteur.)

In deze verslagperiode bedroeg het aantal uitleningen van boeken en tijdschriften 4636 (4178). In dit getal is niet inbegrepen het binnen de bibliotheek (Dousakamer, studiezaal Westerse handschriften) geraadpleegde materiaal. 12 (0) handschriften werden uitgeleend, vooral ten behoeve van tentoonstellingen in Bonn (Hoffmann von Fallersleben), Delft (De stad Delft, cultuur en maatschappij tot 1572) en Utrecht (Een schilderij centraal).

Van 71 handschriften werden films of andersoortige reproducties verstrekt.

In 1979 ontving de bibliotheek schenkingen van de volgende personen en instellingen: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Ant-

werpen; Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam; Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Leiden; De Bosbes, Oosterbeek; dr. H. Bots, Nijmegen; R. Breugelmans, Leiden; C. Colenbrander, Leiden; Commissie Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, Amsterdam; Educaboek, Culemborg; Uitgeverij Elsevier, Amsterdam; mr. R. Feenstra, Leiden; Gemeentelijke Archiefdienst, Amsterdam; Gemeentelijke Archiefdienst, Dordrecht; De Gooi en Eemlander, Hilversum; mw. A. Hastings-Seger, Amsterdam; W.E. Hegman, Contern; G.J. Hemmink, Amsterdam; Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden; Huizinga-comité, Leiden; Institut néerlandais, Parijs; H.J. de Jonge, Leiden; G. Kamphuis, 's-Gravenhage; Koninklijke Bibliotheek, Brussel; Kultura, Budapest; Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Rijswijk; J. Notermans, Maastricht; Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage; Openbare Bibliotheek, Alphen aan den Rijn; Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam; mw. J. Reimeringer, Leiden; Rijksuniversiteit, Groningen; Rijksuniversiteit, Utrecht; N. Sandbergen, Heemstede; Uitgeverij De Sikkell, Antwerpen; Standaard-Uitgeverij, Etten-Leur; dr. M. Stol, Leiden; Sub Signo Libelli, Amsterdam; Tjeenk Willink-Noorduyn, 's-Gravenhage; dr. F. de Tollenaere, Warmond; Universiteit van Amsterdam, Amsterdam; C. Winkler, Amsterdam; H.J. Witkam, Leiden.

Verlag van de kascommissie, belast met het nazien van de jaarstukken 1979 van de penningmeester (zie bijlage I)

Ondergetekenden hebben als leden van de Kascommissie op 21 april 1980 op de gebruikelijke wijze inzage gehad in de jaarstukken en de overige financiële bescheiden van de Maatschappij.

Zij verklaren dat de boekhouding met zorg is bijgehouden.

Het moeilijke werk van de penningmeester is, zoals ook in vorige jaren, uitstekend gedaan.

Dat het vermogen op dit moment negatief is, is te wijten aan een achterstand bij het innen van de contributie voor de Werkgroep 19e eeuw. Er zijn inmiddels maatregelen getroffen om deze achterstand zo spoedig mogelijk in te halen. De Kascommissie acht het vertrouwen gerechtvaardigd dat deze maatregelen binnen afzienbare tijd effect zullen sorteren.

(w.g.) A.J. Versprille, gecommiteerd lid buiten het bestuur P.H. Dubois, gecommiteerd bestuurslid

Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1979-1980

De Commissie vergaderde vijf maal. Op de bijeenkomsten werden de volgende voordrachten gehouden:

25 oktober 1979 sprak de heer Schöffer over de Velser Affaire en de heer Fasseur over een document uit de Indische bezettingstijd, het dagboek van dr. Jansen, secretaris van de Raad van Indië;

22 november 1979 sprak de heer Bruijn over Cornelis Tromp, de heer Woltjer vermeldde een temperamentvolle passage uit de *Apologie* van Willem de Zwijger en de heer Jansen sprak over de elfde-eeuwse graven van Holland;

24 januari 1980 sprak de heer Cohen over: 'Wat is universiteitsgeschiedenis?', de heer Braat vestigde de aandacht op een boek over de wordingsgeschiedenis van Hartmann Schedels *Weltchronik* en de heer Feenstra sprak over controversen aan de universiteit van Orleans in de veertiende eeuw; 27 februari 1980 sprak de heer Jansen over de beginperiode van het bewind van Philips de Goede in Holland en Zeeland, de heer Bruijn over een paar gevallen van muiterij aan boord van Nederlandse Oostindiëvaarders aan de Kaap in de achttiende eeuw en de heer Allart over de maximum leeftijdsgrens van Leidse magistraten in de zeventiende eeuw;

27 maart 1980 sprak de heer Obbema over Leidse handschriften en het klooster Lopsen en vroeg de heer Woltjer zich af hoe het stond met de handelingsbevoegdheid van de vrouw in de zeventiende eeuw naar aanleiding van een contract waarbij een vrouw door een notaris als gekozen voogd werd bijgestaan.

De Commissie was in 1979-1980 als volgt samengesteld: voorzitter: mw. dr. M.E.H.N. Mout; secretaris: dr. W.C. Braat; leden: dr. C.C. de Bruin, dr. J.R. Bruijn, dr. A.E. Cohen, dr. J.A. van Dorsten, R.E.O. Ekkart, mr. dr. C. Fasseur, mr. R. Feenstra, dr. J.P. Gumbert, dr. H.P.H. Jansen, dr. G.I. Lieftinck, dr. P.F.J. Obbema, dr. D.J. Roorda, dr. I. Schöffer, mw. mr. A.J. Versprille.

Verslag van de commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1979-1980

De Commissie had in de verslagperiode (mei 1979 - mei 1980) de volgende samenstelling: dr. P.G.J. van Sterkenburg (voorzitter), dr. P.E.L. Verkuyl (secretaris), dr. B.C. Damsteegt, dr. R.L.K. Fokkema, dr. M.J.M. de Haan,

dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. L. Strengholt, dr. J.A. Stroop, dr. F. de Tollenaere en dr. M.C. van den Toorn.

De Commissie voerde de redactie over het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Redactiesecretaris was dr. G.C. Zieleman. In de verslagperiode verschenen: de tweede helft van jaargang 94 (1978), de gehele jaargang 95 (1979), alsmede nummer 1 van jaargang 96 (1980).

De Commissie vergaderde, behalve in april, maandelijks in een lokaal in het pand Stationsweg 46 te Leiden.

Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden: 19 september 1979: dr. F. de Tollenaere, 'De tael is gantsch het volk';

24 oktober 1979: mw. dr. M.H. Schenkeveld, A. Roland Holst: de jonge dichter (1908-1913);

21 november 1979: dr. C.F.P. Stutterheim, Het Nederlands van Spinoza;

19 december 1979: dr. B.C. Damsteegt, De schonckensonnetten (*De gedichten van Constantijn Huygens, Uitg. J.A. Worp, 1, 1607-1623, p.197-201*);

23 januari 1980: dr. M.J.M. de Haan, Lezen in contrasten;

20 februari 1980: dr. M.C. van den Toorn, De verklaring in de moderne taalkunde;

19 maart 1980: dr. A.C.M. Meeuwesse, De jonge Nijhoff (2);

21 mei 1980: dr. P.E.L. Verkuyl, Nieuws over *Angeniet*.

Gegeven het feit dat jaarlijks één derde van het totaal aantal leden van de Commissie aftreedt en elk van dezen eenmaal dirékt herkiesbaar en benoembaar is, alsmede opnieuw één jaar ná de tweede zittingsperiode, is het aantal nieuwe leden dat per juli in de Commissie (en dus de redactie) benoemd wordt, hooguit één derde van twaalf, veelal beduidend minder; dit bevordert de continuïteit zonder 'doorstroming' te belemmeren. In de praktijk van het redactionele werk - zo verwacht de redactie - zal het voorgestelde uitstel van effectuering van de benoeming van nieuwe leden geen bezwaren met zich brengen.

Het grote voordeel - reden waarom dit voorstel geformuleerd is en ingediend wordt - is dat met deze regeling de mogelijkheid wordt geschapen de redactieleden met name te noemen óók en vooral op het jaaromslag van een jaargang van het Tijdschrift, welke samenvalt niet met het verenigingsjaar van de Maatschappij, maar met het burgerlijk jaar. Tot nu toe kon men slechts via de omslagen van afleveringen de verantwoordelijke redactie voor elk der afleveringen afzonderlijk kennen, maar nimmer via het jaaromslag een redactie die verantwoordelijk was voor een gehele jaargang.

En als volledige jaargangen zonder afleveringsomslagen, maar mét een jaaromslag, blijft het TNTL in de meeste gevallen, met name in de (grote) wetenschappelijke bibliotheken, voor latere generaties van onderzoekers beschikbaar.

De Commissie voor taal- en letterkunde, die tevens de redactie voert van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde verzoekt U onderstaand voorstel voor te leggen aan de jaarvergadering van 7 juni 1980.

De jaarvergadering benoemt als voorheen de volgens het huishoudelijk reglement vereiste nieuwe leden van de Commissie op voorstel van de Commissie-zelve. De Commissieleden, wier zittingsperiode met ingang van 1 juli afloopt blijven in functie tot de januarimaand daaropvolgend. Vanaf 1 januari fungeren als redactie van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde de leden van de Commissie die per (voorafgaande) eerste juli benoemd zijn mét degenen van de Commissie die hun lidmaatschap sinds laatstgenoemde datum continueren.

In komende jaren wordt dezelfde procedure van benoeming en effectuering gevolgd.

Verslag van de werkgroep 19e eeuw over het jaar 1979-1980

De Werkgroep 19e eeuw had op 1 april 1980 510 leden.

Het bestuur bestond dit jaar uit: dr. H. van Dijk, mw. dr. M.H. Schenkeveld (voorzitter), dr. Ludo Simons, dr. A.L. Sötemann en Peter van Zonneveld (secretaris).

Op 16 en 17 november werd in het Archief en Museum voor Vlaams Cultuurleven te Antwerpen een symposium georganiseerd over de 'Taal- en letterkundige congressen in de 19e eeuw'.

Van het tijdschrift De Negentiende Eeuw verschenen vier afleveringen. De redactie werd gevormd door: Guido Hoogewoud, Marja Keyser, Nop Maas, Marita Mathijssen, Alexis Raat en Peter van Zonneveld (secretaris).

Een der nummers bevatte een register op de Handelingen van de Congressen.

In het het begin van 1980 organiseerde de redactie een enquête onder de werkgroepsleden, waaruit niet alleen meerdere bruikbare suggesties voor de activiteiten van de werkgroep naar voren kwamen, maar ook een aantal toezeggingen voor bijdragen aan het documentatieblad, zodat dit in de toekomst wat regelmatig zal kunnen gaan verschijnen.

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 7 juni 1980

Orde der werkzaamheden

1. Opening door de voorzitter, dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen.
2. Mededelingen.
3. Verslag van de staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1979-1980.
4. Verslag van de Noordelijke Afdeling over het jaar 1979-1980.
5. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1979.
6. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1979.
7. Het beheer der gelden. 1. Rekening en verantwoording van de penningmeester over het jaar 1979. 2. Verslag van de Kascommissie. 3. Financieel beleid van het bestuur voor de jaren 1980 en 1981. 4. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage. Het bestuur stelt voor deze tot fl 40,- te verhogen.
8. Verslag van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1979-1980.
9. Verslag van de Commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1979-1980.
10. Verslag van de Werkgroep 19e eeuw over het jaar 1979-1980.
11. Voorstel tot Wetswijziging en tot een reglement voor de Henriette Roland Holst-prijs. Mededeling over de toekenning van deze prijs.
12. Stemming over de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs.
13. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden.
14. Verkiezing van bestuursleden.
15. Verkiezing voorzitter.
16. Verkiezing van leden in de vaste commissies.
17. Gelegenheid tot het stellen van vragen.
Koffietafel in Restaurant Nieuw Minerva, Vrouwensteeg II.
18. Uitreiking van de Henriette Roland Holst-prijs.
19. 'Van wie is die tekst?' Forumdiscussie over de vraag van wie een eenmaal gepubliceerd verhaal of gedicht eigenlijk is: van iedereen of van de auteur, van de uitgever of van de bloemlezer, van de erven of van... Onder voorzitterschap van dr. H. van den Bergh, met medewerking van een jurist, een literair-historicus en twee schrijvers.
20. Sluiting.

1. De jaarvergadering werd ook dit jaar gehouden in zaal XI van het Leidse Academiegebouw. Aanwezig waren volgens de presentielijst 50 leden. De voorzitter opende om tien over tien de vergadering en heette allen van harte welkom. Vervolgens sprak zij haar rede, getiteld *Anna Roemers Visscher: de tiende van de negen, de vierde van de drie*, uit die elders in dit Jaarboek is afgedrukt. De voorzitter herdacht de leden van de Maatschappij die in het afgelopen verenigingsjaar zijn overleden: dr. R.F. Beerling, dr. B. van den Berg, mw. M.M. Boldingh, H. Brander, dr. L. Buning, dr. J.J. Buskes, dr. P.J.J. Diermanse, mw. M. Falk, H. Fedder, dr. Jos. W. de Gruyter, F.W.D.C.A. van Hattum, D.A. van Hilten, mr. B. van 't Hoff, dr. C. Hooykaas, jhr. F.W.E. van Lennep, dr. W.E.G. Louw, dr. F.E.J. Malherbe, dr. P.J. van der Merwe, mw. M.S.H. van Oostveen, dr. J.C. Opstelten, H.J. Scheepens, mr. A. Staring, A. Viaene en mw. A.M.F. van Wageningen-Salomons.

De voorzitter sprak ter herdenking van het erelid mevrouw Van Wageningen-Salomons de volgende woorden:

Annie van Wageningen-Salomons is door onze Maatschappij op de jaarvergadering van 14 juni 1975 tot erelid benoemd. Zij was toen, op twaalf dagen na, negentig jaar oud, en zou dus dit jaar de leeftijd van vijfennegentig jaar hebben bereikt - we waren daar al op attent gemaakt door een van onze leden.

Annie Salomons heeft een uitzonderlijke lange schrijverscarrière gehad. Met haar oudere boeken *Een meisje-studentje* (1907), *De herinneringen van een onafhankelijke vrouw* (1915) en *De oude schuld* (1922) heeft ze een beeld gegeven van het leven van de geëmancipeerde, gestudeerde vrouw in de jaren rond de eerste wereldoorlog. Een beeld dat lang herkend is gebleven - de *Herinneringen* zijn heel vaak herdrukt, tot 1941 toe. De problematiek is thans verouderd - dat is trouwens door de auteur ook voorzien - maar als tijdsdocument is het boek nog steeds heel leesbaar en zeker waard herdrukt te worden.

Het is daarna een vrij lange periode stil geworden rond Annie Salomons. En dan ineens, in 1957, - ze is dan ruim zeventig jaar - blijkt een nieuwe bloei begonnen met de deeltjes *Herinneringen uit den ouden tijd*, sieraden van Bert Bakkers Ooievaars. 'Een van de eigenaardigste sensaties van het ouder worden is, dat wat je gewoon, vanzelfsprekend hebt beleefd, nog bij je leven historie blijkt geworden.' Zo luidt de eerste zin van het tweede deeltje en Annie Salomons had bij uitstek de gave dat beleefde verleden volkomen pretentieloos maar ook volkomen overtuigend voor jongeren te kunnen oproepen. Misschien komt dat door wat ze over zichzelf heeft

verklaard in een interview uit de vroege jaren twintig: 'U hebt wel gemerkt dat ik alles vasthoud en niets weggooi.' Dat kan een uiting van het allergeborneerdste conservatisme zijn, bij Annie Salomons betekende het dat ze mild steeds nieuwe ervaringen verwerkte zonder er oude voor los te laten. Mede om die beminnelijke band met het verleden was zij als erelid een sieraad voor onze Maatschappij.

2. De secretaris las de ontvangen berichten van verhindering voor. Omtrent het huishoudelijk reglement van de Maatschappij deelde mr. J.R. de Groot, mee dat een door hem samengesteld ontwerp de Commissie voor ontwerp van een huishoudelijk reglement nog moet passeren. Het bestuur heeft zich bij voorbaat met het resultaat accoord verklaard, zodat het reglement, na de instemming van de overige leden van de Commissie gepubliceerd kan worden. De leden kunnen op de volgende jaarvergadering hun kritiek naar voren brengen.

De verslagen genoemd onder de punten 3 tot en met 10 werden ter discussie gesteld.

3. Mr. W.R.H. Koops merkte op dat hem er niets van bekend was dat de Wet in het jaarboek afgedrukt zou worden. Hij stelde voor dit, om kosten te drukken, niet ieder jaar te doen, maar te verwijzen naar het jaarboek waarin de Wet is afgedrukt, en overdrukken te maken. Deze regeling moest volgens hem besparend zijn. Dr. J. Gerritsen merkte op dat ook de nieuwe leden over een exemplaar van de Wet moeten kunnen beschikken. Over een en ander zal nog nader overleg gepleegd worden. De suggestie werd gedaan in diverse publikaties ook de samenstelling van het bestuur op te nemen. Ten slotte werd dit verslag goedgekeurd.

4-6. De verslagen, genoemd onder de punten 4, 5 en 6 werden goedgekeurd.

7. De penningmeester zei dat er ditmaal geen verslag van de penningmeester is omdat hij dit mondeling aan de vergadering wilde mededelen. Hij was van mening dat de inkomsten van de Maatschappij onvoldoende stijgen. Gesprekken met de Rijksuniversiteit Leiden en de Ministeries van Onderwijs en Wetenschappen en Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk voor meer subsidie leverden voorshands niets op. Hij wees op de punten A2, B3 en F van zijn Rekening en verantwoording. De diverse stukken zijn niet alle meer bij name genoemd. De begroting was nog niet openbaar omdat de penningmeester dit wou gebruiken als onderhandelingsstuk bij zijn pogingen de subsidies verhoogd te krijgen. De heer G.

Kamphuis stelde voor om als soelaas bij de tekorten ook een beroep op andere subsidiënten te doen, zoals voor de Werkgroep 19e eeuw bij het Prins Bernhard Fonds. Hierop antwoordde de penningmeester dat dit al geprobeerd wordt tot op heden zonder veel resultaat. Dr. J. Gerritsen vroeg zich af welk verband er bestaat tussen de algemene rekening en het vermogensoverzicht. De penningmeester antwoordde dat de verschillen tussen dezelfde posten het gevolg zijn van schatting en reële kosten.

De penningmeester werd onder applaus van de jaarvergadering voor de verdediging van zijn beleid gedechargeerd. Na voorstellen van diverse kanten en enige discussie werd de contributie voor het komende jaar vastgesteld op fl. 45,- met instemming van het overgrote deel van de jaarvergadering.

De penningmeester deelde mee dat pogingen in het werk worden gesteld de contributie-inning voortaan door middel van acceptgirokaarten te laten plaatsvinden. De Kascommissie werd onder dankzegging gedechargeerd.

8-10. De onder deze punten genoemde verslagen werden goedgekeurd.

11. Nu kwam het voorstel tot Wetswijziging aan de orde met betrekking tot een toe te voegen lid 2 aan artikel 54 en een toe te voegen lid 6 aan artikel 40. De jaarvergadering stemde hiermee in.

Het reglement voor de Henriette Roland Holst-prijs werd goedgekeurd, nadat dr. J.G. Bomhoff gevraagd had of de uitgeverijen die aan de prijs bijdragen, deze bijdrage ook voor de toekomst hadden toegezegd. Dit is het geval. Veel dank werd uitgesproken aan dr. G. Stuiveling voor zijn hulp en bemiddeling bij het Henriette Roland Holst Fonds.

De voorzitter deelde mee dat het bestuur besloten heeft de prijs aan H.H. ter Balkt toe te kennen voor zijn bundel *Waar de burchten stonden en de snoek zwom*.

12. De Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs werd na enige discussie toegekend aan Oscar de Wit.

13. Mevrouw G. Th. M. van den Dool bracht het verslag uit van de Commissie voor de stemopneming, die dit jaar, behalve uit mevrouw Van den Dool, bestond uit de dames mr. A.J. Versprille en E.J. Breugelmans-de Boer en de heer R. Breugelmans. Het aantal ingeleverde geldige stembiljetten bedroeg 242. Dit bracht de kiesdeler op 48. Gekozen werden 28 kandidaten: J. Becker, R. Bloem, N. van der Blom, mw. Ina Brokmeier-van der Beugel, dr. P.P.J. van Caspel, mw. E. van Dijk, Louis Ferron, dr. J.P.

Filedt Kok, P. van Hees, Oek de Jong, C.R. van Kooten, J. Kortenhorst, mw. dr. A.S. Korteweg, H. Miedema, dr. R. Th. van der Paardt, Michel van der Plas, dr. G. Puchinger, mw. dr. M. Spies, dr. J. Trapman, J.F. Vogelaar, H.J.L. Vonhoff, Oscar de Wit, mw. E. Cockx-Indestege, Jan de Hartog, dr. W. Prevenier, dr. L. Rens, dr. H. van der Merwe Scholz en mw. I. Wikén Bonde.

14. Vervolgens deelde mevrouw Van den Dool namens de Commissie voor de stemopneming mee dat als nieuwe bestuursleden W. van Toorn en P. van Zonneveld gekozen waren. De voorzitter bedankte de aftredende bestuursleden dr. D. Grosheide en Tom van Deel, waarbij ze vooral de vernieuwende activiteiten van de laatstgenoemde in verband met de prijsuitreikingen memoreerde.

15. Mr. J.R. de Groot stelde aan de vergadering voor mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen wederom te benoemen als voorzitter. De vergadering stemde hiermee in.

16. De jaarvergadering ging accoord met de voorstellen van de Commissies voor hun nieuwe leden nadat de Commissie voor geschied- en oudheidkunde dr. L. de Grauwe had aanbevolen in plaats van dr. J. Deschamps. De wijzigingen in het reglement van de Commissie voor taal- en letterkunde, zoals gegeven in het verslag van de Commissie, werd door de jaarvergadering goedgekeurd.

17. Dr. J. Gerritsen stelde een vraag over de Commissie voor de bibliotheek. De Commissie zal zelf een secretaris zoeken.

18. De vergadering werd, na om kwart over twaalf geschorst te zijn, om twee uur voortgezet. De voorzitter reikte de Henriette Roland Holst-prijs 1980 uit aan H.H. ter Balkt. Haar toespraak en het dankwoord van de prijswinnaar zijn elders in dit Jaarboek opgenomen.

19. Na afloop van de uitreiking van de Henriette Roland Holst-prijs vond een forumdiscussie plaats over het thema 'Van wie is die tekst?', waarvan hier een verslag volgt van de hand van de heer B. Luger.

Forumleden waren Hanny Michaelis en J. Bernlef, auteurs, B. Luger, neerlandicus, en mr. H.U. Jessurun d'Oliveira, jurist. Zij discussieerden onder leiding van dr. H. van den Bergh met elkaar en het publiek over auteursrechtelijke problemen.

Op de achtergrond en als onmiskenbare aanleiding speelde een recente geruchtmakende kwestie mee, waaraan ongetwijfeld, het fraaie zomerweer ten spijt, de grote opkomst te danken was. De discussie diende echter,

naar de vermanende woorden van de voorzitter, toch 'losgezongen van de concrete kwestie van de Komrij-bloemlezing' besproken te worden.

Ervaringen met door de auteurs ongewenst gebruik van hun teksten voor bloemlezingen met een politieke strekking, bracht enkele forumleden er toe in voorkomende gevallen waarborgen te vragen tegen zulk misbruik, ook al werden door anderen enige praktische bezwaren geopperd.

De discussie leidde - onderbroken door een verdwaalde oproep tot actie voeren en zeer specifieke vragen uit het publiek ter beantwoording waarvan naar de VVL of zelfs juridische bijstand werd verwezen - naar de vraag of literair werk, eenmaal gepubliceerd, nog als privé-eigendom dan wel als gemeenschapsbezit kon gelden. d'Oliveira gaf desgevraagd uitleg over het auteursrecht en lichtte het een en ander toe aan de hand van het *Compendium van het auteursrecht* van mr. A. Komen en mr. D.W.F. Verkade (1970, met supplementdeel uit 1973). Vanuit de zaal werden voorbeelden genoemd van oeuvres die geheel vernietigd zouden zijn, ja, de mensheid ganselijk onbekend zouden zijn gebleven, indien destijds de (laatste) wens van de auteur naar de letter geëerbiedigd was.

Hoezeer het gecodificeerde auteursrecht bij de jongste ontwikkelingen in de media wel ten achter moet blijven, bleek uit vervolgens opgeworpen auteursrechtelijke problemen rond interviews en de bekende kwestie van het repro-recht.

Niet alle aanwezigen wisten, ondanks hun vertoeven in het Leidse Academiegebouw en de waarschuwende openingswoorden van de voorzitter, de discussie zuiver academisch te houden: op zekere ogenblikken leidde de actuele aanleiding tot herhaling van de pleitredes van de betrokken partijen en kon men zich eerder in de rechtzaal aanwezig wanen. Dat was misschien niet geheel de bedoeling maar droeg zeker bij tot de levendigheid van de discussie en de betrokkenheid van sprekers en gehoor.

20. Om kwart voor vijf sloot de voorzitter de vergadering en bedankte zij de aanwezigen voor hun komst en medewerking aan de discussie.

Bijlage I rekening en verantwoording over 1979

A. Algemene rekening

ONTVANGSTEN

	1979	1978
Contributie 1979/80	fl. 25.903,98	fl. 25.641,74
Contributie voorgaande jaren	3.642,64	1.851,08
Subsidie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	57.000,-	56.000,-
Subsidie Rijksuniversiteit Leiden	35.000,-	33.000,-
Opbrengst verkoop eigen uitgaven	925,03	51,86
Rente van effecten, bankrente	2.669,40	2.465,28
	---	---
	fl. 125.141,05	fl. 119.009,96

UITGAVEN

A. <i>Kosten van beheer</i>	fl. 8.665,62	fl. 8.400,-
1. Salaris uitvoerend secretaris		
2. Bureaukosten secretariaat en administratie	3.616,10	845,52
3. Honorarium administrateur	3.150,-	3.000,-
4. Kosten Noordelijke Afdeling	1.300,-	1.200,-
5. Kosten bestuursvergaderingen	529,65	fl. 1.008,50
	---	17.262,27
B. <i>Kosten vergaderingen</i>	fl. 1.033,29	4.589,91
1. Convocatie en lokaalhuur		
2. Honoraria en kosten sprekers	1.275,-	
3. Promotie en publiciteit	4.641,45	6.949,74 -

C. <i>Kosten jaarvergadering</i>		5.970,37 5.817,69
D. <i>Kosten bibliotheek</i>	fl. 7.560,-	7.200,-
1. Honorarium bibliothecaris		
2. Aankoop boeken en tijdschriften	45.933,51	47.249,89
3. Bijdrage verwervingsfonds	1.000,-	1.000,-
4. Salariskosten bureau	3.780,-	58.273,51 2.965,62

E. <i>Kosten jaarboek en publikaties</i>	fl. 26.250,-		28.356,-
1. Produktiekosten publikaties			
2. Honorarium redactie en tekstverzorging	5.040,-	31.290,-	906,28

F. <i>Kosten commissies en werkgroepen</i>		13.048,45	1.564,66
			3.774,63
G. <i>Reservering Prijs voor Meesterschap</i>		800,-	800,-
H. <i>Onvoorzien en diversen</i>		684,30	1.150,26
		---	---
		fl. 134.277,74	fl. 119.828,96
Uitgaven		fl. 134.277,74	
Ontvangsten		125.141,05	

Tekort		fl. 9.136,69	

Vermogensoverzicht der afzonderlijk beheerde fondsen

B. Verwervingsfonds bibliotheek

Saldo Bank 1 januari 1979	fl. 23.834,85
Reservering ten laste Algemene Rekening	1.000,-
Rente kapitaal	1.653,-
Bankrente	869,56
	---
	fl. 27.357,41
Kosten	31,29

Saldo Bank 1 januari 1980	fl. 27.326,12
Effecten	24.016,-

Vermogen 1 januari 1980	fl. 51.342,12

C. Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs

Saldo Bank 1 januari 1979	fl. 2.328,49
Rente kapitaal	1.405,75
Bankrente	39,92
	---
	fl. 3.774,16
Prijs: Hans Tentije	fl. 1.000,-
Medaillekosten	708,-

Kosten	57,33	1.765,33
	---	---
Saldo Bank 1 januari 1980		fl. 2.008,83
Effecten		18.796,-

Vermogen 1 januari 1980		fl. 20.804,83

D. Dr. C.J. Wijnaendts Francken-fonds

Saldo Bank 1 januari 1979		fl. 332,24
Rente kapitaal		472,50
Bankrente		4,78
		---
		fl. 809,52
Prijs: Dr. H. Bongers	fl. 500,-	
Penningkosten	219,47	
Kosten	10,60	730,07
	---	---
Saldo Bank 1 januari 1980		fl. 79,45
Effecten		6.825,-

Vermogen 1 januari 1980		fl. 6.904,45

VERMOGENSOVERZICHT

	1 jan. 1980	1 jan. 1979
Effecten	fl. 14.270,-	fl. 15.990,-
Saldi bij Amro-Bank	41.416,28	46.390,30
	---	---
Vermogen vóór voorzieningen	fl. 55.686,28	fl. 62.380,30
<i>Voorzieningen</i>	fl. 800,-	fl. 3.692,33
Prijs voor Meesterschap		
Prijs voor Literaire Kritiek	1.830,79	1.830,79
Te betalen:	-	24.235,-
Jaarboekrekening 1975/76		
Lay-out jaarboek 1975/76	1.750,-	1.750,-
Jaarboekrekening 1976/77	24.890,-	24.890,-
Lay-out en redactie jaarboek 1976/77	1.466,-	3.466,-
Werkgroepblad nr.4	-	1.780,-
Salariskosten bureau bibliotheek	3.780,-	-
Jaarboekrekening 1977/78	26.250,-	-
Honorarium redactie en tekstverzorging	4.040,-	-
	---	---
negatief	fl. 9.120,51	fl. 736,18

Samenhang tussen de hierboven vermelde vermogensfl. 736,18

Vermogen 1 januari 1979

Koersverlies effecten

720,-

---

fl. 16,18

Tekort Algemene Rekening

9.136,69

Negatief vermogen 1 januari 1980

fl. 9.120,51

Bijlage II

Besturen en commissies in het verenigingsjaar 1980-1981

Algemeen bestuur

Voorzitter: mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen

Ondervoorzitter: W.P. van Toorn

Secretaris: R. Breugelmans

Penningmeester: R. Visser

Bibliothecaris: mr. J.R. de Groot

Leden: dr. F.L. Bastet, dr. G. Borgers, P.H. Dubois, mw. Judith Herzberg, dr. A.W. Willemsen, P.A.W. van Zonneveld, dr. A.H. Huussen jr. (vertegenwoordiger van de Noordelijke Afdeling)

Secretariaat: Universiteitsbibliotheek, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden

Bestuur van de noordelijke afdeling

Voorzitter: dr. A.P. Braakhuis

Secretaris: dr. A.H. Huussen jr., Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen

Penningmeester mw. dr. E.B. Ebels-Hoving

Assessor: mr. J. Rinzema

Contactcommissie voor België

Secretaris: *vacant*

Leden: *vacant*

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

mw. dr. W. Nienaber-Luitingh, Lymbrookweg 5, Scottsville, Pietermaritzburg (R.S.A.)

Commissie voor Zuid-Afrika

Secretaris: *vacant*

Leden: P. Korthuys, dr. G.W. Ovink, jhr. dr. P.J. van Winter

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Voorzitter: dr. J.P. Gumbert

Secretaris: dr. W.C. Braat, Emmaplein II, 2341 JZ Oegstgeest

Leden: dr. J.C.H. Blom, dr. C.C. de Bruin, dr. J.R. Bruijn, dr. A.E. Cohen, dr. J.A. van Dorsten, R.E.O. Ekkart, dr. C. Fasseur,

mr. R. Feenstra, dr. H.P.H. Jansen, dr. G.I. Lieftinck, mw. dr. M.E.H.N. Mout, dr. P.F.J. Obbema, dr. D.J. Roorda, dr. I. Schöffer, mw. mr. A.J. Versprille, dr. J.J. Woltjer

Commissie voor taal- en letterkunde

Voorzitter: dr. P.E.L. Verkuyl

Secretaris: dr. R.L.K. Fokkema, Julianalaan 246, 3722 GW Bilthoven

Leden: dr. B.C. Damsteegt, dr. L. de Grauwe, dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. P.G.J. van Sterkenburg, dr. L. Strengholt, dr. F. de Tollenaere, dr. M.C. van den Toorn

Commissie voor schone letteren

Voorzitter: W.P. van Toorn

Secretaris: E. van Vliet, Stefaniestraat 24, Antwerpen (België)

Leden: M. Hartkamp, mw. Judith Herzberg, dr. A.S. Wadman

Commissie voor de bibliotheek

Voorzitter: dr. J. Gerritsen,

Secretaris: *vacant*

Leden: dr. E. Braches, mr. J.R. de Groot, dr. J.P. Gumbert

Commissie voor de financiën

Voorzitter: H. Th. Lunsingh Scheurleer

Secretaris: dr. G. Borgers

Leden: M.D. Frank, mr. G.C. van der Willigen

Commissie voor de publikaties

Voorzitter: mr. J.R. de Groot

Secretaris: mw. G. Th. M. van den Dool, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden

Leden: dr. G. Borgers, dr. E. Braches, mr. W.R.H. Koops, P.A.W. van Zonneveld

Noot

Met toepassing van art. 32, lid 4 van de Wet heeft het bestuur R. Breugelmans als plaatsvervangend bibliothecaris aangewezen.

Dit jaarboek is samengesteld onder redactie van de Commissie voor de publikaties.

Het correspondentie-adres van de Commissie luidt:

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg 70-74, 2311 EZ Leiden.

Typografische verzorging P. Waterland. Druk Alberts, Sittard